

Ministerstwo
Sportu i Turystyki

Turystyka

– zarządzanie, administracja, prawo

Zarządzanie zmianą w turystyce – analiza stanu obecnego i perspektyw na przyszłość w regionach i przedsiębiorstwach turystycznych

Managing change in tourism – analysis of the current state and prospects for the future in regions and tourist enterprises

No 1/2023

Redaktor naczelny czasopisma:

dr hab. Hanna Zawistowska, prof. SGH.

Zastępca Redaktora naczelnego - dr Dominik Borek

II Zastępca Redaktora naczelnego: dr hab. Krzysztof Celuch, prof. SGTiHV.

Rada Programowo-Naukowa:

- dr hab. Daniel Puciato - Przewodniczący,
- dr Robert Andrzejczyk,
- dr hab. Marek Cierpień-Wolan,
- dr hab. Jacek Borzyszkowski,
- prof. dr hab. Marek Bugdol,
- dr Wojciech Fedyk,
- dr hab. Zygmunt Kruczek,
- dr Jarosław Lichacy,
- Jan Mazurczak,
- dr Bartłomiej Walas,
- prof. Mariela Modeva (Bułgaria),
- prof. dr hab. Aleksander Panasiuk, Uniwersytet Jagielloński,
- dr hab. Katarzyna Bilińska, prof. UEK - Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach,
- dr hab. Beata Sadowska, prof. Usz – Uniwersytet Szczeciński,
- prof. Stela Baltova, IBS Sofia - International Business School,
- dr hab. Ewa Dzedzic, prof. SGH – Szkoła Główna Handlowa,
- dr Piotr Kociszewski – Uniwersytet Warszawski, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych.

redaktorzy tematyczni:

redaktor statystyczny: dr hab. Marek Cierpień-Wolan, prof. URz,
redaktor tematyczny w zakresie nauk prawnych: dr hab. Tomasz Bojar-Fijałkowski, prof. UKW,
redaktor tematyczny w zakresie turystyki i rekreacji: dr hab. Zygmunt Kruczek,
redaktor tematyczny w zakresie zarządzania i jakości: dr hab. Ewa Dzedzic, prof. SGH,
redaktor tematyczny w zakresie w zakresie geografii społeczno-ekonomicznej i gospodarki przestrzennej: dr Piotr Kociszewski.

Sekretarz: dr hab. Katarzyna Podhorodecka – Uniwersytet Warszawski, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych,

Zastępca Sekretarza: dr hab. Tomasz Bojar-Fijałkowski, prof. UKW,

Kolegium redakcyjne:

Katarzyna Szot – starszy specjalista w Departamencie Turystyki MSiT,

Michał Niedziela - starszy specjalista w Departamencie Turystyki MSiT.

Spis treści:

1. **Turystyka – zarządzanie, administracja, prawo, Tourism - management, administration, law** – Hanna Zawistowska, Dominik Borek, Krzysztof Celuch
2. **Centrum Monitoringu Rynku Turystycznego - praktyczne narzędzie wspierające administrację publiczną w profesjonalizacji branży turystycznej oraz w skutecznej eliminacji niezgodnych z prawem praktyk na rynku usług turystycznych - Change management in tourism - analysis of the current state and prospects for the future in regions and tourism enterprises - legal, management and administrative aspects** - Edyta Drózdź
3. **Zarządzanie zmianą w turystyce- analiza stanu obecnego oraz perspektywy na przyszłość w regionach i przedsiębiorstwach turystycznych – aspekty prawne, zarządcze i administracyjne, Change management in tourism - analysis of the current state and prospects for the future in regions and tourism enterprises - legal, management and administrative aspects** - Dominik Borek
4. **Współpraca z branżą turystyczną jako podstawowy warunek dobrej polityki turystycznej prowadzonej przez państwo, Cooperation with the tourism industry as a basic condition for good tourism policy pursued by the state** - Andrzej Gut-Mostowy
5. **Leśnictwo wielofunkcyjne – retrospekcja zarządzania prawem i informacją o turystyce i rekreacji leśnej, Multifunctional forestry - forest tourism and recreation information and law management retrospective** - Beata Sadowska, Dominik Borek, Grygorii Monastyrskiyi, Grażyna Sipińska
6. **Grywalizacja w dziedzinie edukacji, kultury i turystyki – przypadki z Bułgarii, Gamification in the field of education, culture and tourism - cases from Bulgaria** - Neviana Krasteva, Dessislava Alexova
7. **Sposoby zapobiegania marnotrawstwa żywności w hotelach, Ways to prevent food waste in hotels** - Marek Bugdol, Daniel Puciato
8. **Aktywność turystyczna podopiecznych Dziennych Domów Senior+ oraz Klubów Senior+ - Tourist activity of the charges of Senior+ Day Homes and Senior+ Clubs** - Agnieszka Muszyńska
9. **Zarządzanie biznesem i prawem turystycznym - współpraca polsko-bułgarska, Tourism business and law management - Polish-Bulgarian cooperation** - Dominik Borek

Turystyka – zarządzanie, administracja, prawo – Przedmowa

Tourism – management, administration, law - Foreword

Drodzy Czytelnicy!

Oddajemy w Wasze ręce nowe czasopismo poświęcone zarządczym, administracyjnym i prawnym problemom szeroko rozumianego sektora turystyki. Czasopismo jest odpowiedzią na postulaty zgłaszane przez przedsiębiorców turystycznych i inne podmioty dotyczące trudności, jakie napotykają w dotarciu do aktualnych i wiarygodnych informacji na temat rozwiązań prawno-administracyjnych mających kluczowe znaczenie dla jednostek zaangażowanych w obsługę turystów i odwiedzających.

Jednym z powodów tych trudności jest braku specjalistycznego czasopisma koncentrującego się na specyficznych problemach zarządczych i administracyjno- prawnych sektora turystyki. Aby temu zaradzić Departament Turystyki Ministerstwa Sportu i Turystyki podjął decyzję o rozpoczęciu wydawania nowego, specjalistycznego czasopisma naukowego uzupełniającego stwierdzoną lukę na rynku wydawniczym.

Zgodnie z zarządzeniem nr 38 Ministra Sportu i Turystyki z 2.12.2022 r. w sprawie czasopisma naukowego „Turystyka – zarządzanie, administracja, prawo” (Dz. Urz. MSiT poz. 40), czasopismo jest wydawane półrocznie w wersji elektronicznej. Przewiduje się możliwość wydawania jego poszczególnych numerów w formie papierowej, jeśli wydanie danego numeru w tej formie jest zasadne. W takim przypadku Redaktor Naczelny występuje do Ministra Sportu i Turystyki, z wnioskiem o zgodę na wydanie danego numeru w formie papierowej.

Czasopismo jest wydawane w języku polskim, dopuszcza się jednak możliwość publikacji artykułów w języku angielskim. Zamieszczane w nim artykuły, ekspertyzy i materiały źródłowe obejmują zagadnienia dotyczące turystyki z obszaru nauk o zarządzaniu, administracyjnych, prawnych i innych dziedzin, o ile korespondują one z turystyką. Publikowane w nim będą również informacje na temat prac prowadzonych w tych obszarach, w szczególności na temat projektów aktów prawnych krajowych i UE oraz działań podejmowanych przez organy administracji rządowej i samorządowej.

Aby spełnić oczekiwania poszczególnych grup zaprosiliśmy do współpracy przy jego tworzeniu zarówno teoretyków jak i praktyków.

Czasopismo jest udostępniane nieodpłatnie wszystkim zainteresowanym.

Sprostanie potrzebom i oczekiwaniom poszczególnych grup interesariuszy wymaga stałego utrzymywania kontaktu z czytelnikami ułatwiającego z jednej strony identyfikację problemów, z którymi podmioty te się borykają, a z drugiej reagowanie na te problemy oraz śledzenie zmian jakie następują na rynku turystycznym. Będziemy wdzięczni za przekazywanie uwag, propozycji i ocen na adres e-mailowy redakcji czasopisma: redakcja@msit.gov.pl

Z poważaniem,

Redaktor Naczelny i Zastępcy Redaktora Naczelnego

dr hab. Hanna Zawistowska, dr Dominik Borek, dr hab. Krzysztof Celuch

Zarządzanie zmianą w turystyce - analiza stanu obecnego oraz perspektywy na przyszłość w regionach i przedsiębiorstwach turystycznych – aspekty prawne, zarządcze i administracyjne

Change management in tourism - analysis of the current state and prospects for the future in regions and tourism enterprises - legal, management and administrative aspects

dr Dominik Borek, Ministerstwo Sportu i Turystyki

Turystyka, jest tym obszarem życia gospodarczego, który odczuwa wyraźnie wszelkiego rodzaju zmiany wywołane sytuacją ekonomiczną, polityczną, prawną czy społeczną. Dział administracji rządowej „Turystyka” obejmuje sprawy zagospodarowania turystycznego kraju oraz mechanizmów regulacji rynku turystycznego. Biorąc pod uwagę skalę oddziaływania zmian na regiony i przedsiębiorstwa turystyczne, należy obiektywnie uznać, iż turystyka to jeden z podstawowych obszarów, w których zjawisko to jest regulowane. W niniejszym, pierwszym numerze czasopisma naukowego „Turystyka-zarządzanie, administracja, prawo” o podtytule „Zarządzanie zmianą w turystyce – analiza stanu obecnego i perspektyw na przyszłość w regionach i przedsiębiorstwach turystycznych” miałem przyjemność być jego redaktorem tematycznym. W ramach call for papers zwróciłem się do wszystkich zainteresowanych tą problematyką, w celu stworzenia numeru, w którym pokazalibyśmy obecny stan badań nad zmianą w wybranych obszarach. Zmiany następujące na rynku usług turystycznych wpływają na zatrudnienie, ofertę turystyczną, ale również modele biznesowe. Sposoby radzenia sobie ze zmianą są interesujące z punktu widzenia regulatora rynku, jakim jest minister właściwy ds. turystyki. Stanowiska osób naukowo zajmujących się tym obszarem są niezwykle zróżnicowane, ale przez to interesujące i fascynujące. W niniejszym numerze zapoznamy się z perspektywą zarówno przedsiębiorców jak i konsumentów/turystów.

Przedstawione artykuły precyzyjnie konstruują metodologię zawierającą wszystkie niezbędne elementy w tym pytania badawcze. Przechodząc do prezentacji problematyki I numeru należy podkreślić, że była zróżnicowana. Agnieszka Muszyńska, podjęła się

przedstawienia tematu aktywności turystycznej podopiecznych Dziennych Domów Senior+ oraz Klubów Senior+. Jest to ciekawa problematyka nie tylko ze względu na starzenie się społeczeństwa oraz wzrost udziału w turystyce seniorów, ale również z punktu widzenia turystyki społecznej, ponadto w artykule sformułowano wnioski na temat finansowania tego rodzaju aktywności. Z kolei Marek Bugdol oraz Daniel Puciato omówili sposoby zapobiegania marnotrawstwu żywności w hotelach. Ten ważny i niezwykle aktualny problem został przedstawiony z użyciem terminologii oraz koncepcji zawartych w publikacjach z zakresu nauk o zarządzaniu i jakości. W artykule przedstawiono problem zarządzanie zmianą, w obiektach hotelarskich mającego na celu zapobieganie marnotrawstwu żywności. Przedstawicielki bułgarskiego szkolnictwa wyższego Neviana Krasteva oraz Dessislava Alexova przedstawiły zagadnienie grywalizację w dziedzinie edukacji, kultury i turystyki – na przykładzie przypadków z Bułgarii. W publikacji przeanalizowano praktyczne przykłady grywalizacji, która staje się nowoczesną formułą nauczania nie tylko w Bułgarii. Szczególnie ciekawe są przykłady z obszaru turystyki, która przez swoją interdyscyplinarność pozwala na zgłębienie wielu ważnych informacji w procesie edukacji formalnej i nieformalnej. Beata Sadowska, Dominik Borek, Grigorij Monastyrski oraz Grażyna Sipińska zaprezentowali kwestie zarządzania prawem i informacją o turystyce i rekreacji leśnej w leśnictwie wielofunkcyjnym. Temat turystyki leśnej jest ważny społecznie i cieszy się rosnącą popularnością. Samo Państwowe Gospodarstwo Leśne Lasy Państwowe (PGL LP) jest beneficjentem tego typu turystyki, co jest warte uwagi i uzasadnia potrzebę prowadzenia dalszych badań w tym obszarze.

Podsumowując w ramach numeru pierwszego czasopisma naukowego „Turystyka- zarządzanie, administracja, prawo” o podtytule „Zarządzanie zmianą w turystyce – analiza stanu obecnego i perspektyw na przyszłość w regionach i przedsiębiorstwach turystycznych” zaprezentowano informacje na temat zmian, które mogą następować na wielu płaszczyznach. Czynniki związane ze zmianą dowodzą, iż rodzi się wiele ważnych pytań dotyczących badań nad turystyką w wymiarze zarówno gospodarczym, jak i politycznym (administracyjnym). Postawienie właściwej diagnozy w kontekście zmian, które są obecne na rynku usług turystycznych i na niego oddziałują, to aktualnie jedno z głównych wyzwań dla odradzającego się po pandemii sektora turystyki. Tym samym chciałbym zaprosić Państwa do lektury niniejszego numeru, którego miałem przyjemność naukowo redagować.

Liczę na życzliwe przyjęcie przez Państwa niniejszej publikacji i zachęcam do udziału w kolejnym numerze naszego czasopisma.

**Centrum Monitoringu Rynku Turystycznego
- praktyczne narzędzie wspierające
administrację publiczną w profesjonalizacji
branży turystycznej oraz w skutecznej
eliminacji niezgodnych z prawem praktyk
na rynku usług turystycznych**

**Tourism Market Monitoring Center - a
practical tool supporting public
administration in the professionalization of
the tourism industry and in the effective
elimination of illegal practices in the tourist
services market**

Edyta Drózdź

Centrum Monitoringu Rynku Turystycznego

Obowiązująca od 5 lat ustawa o imprezach turystycznych i powiązanych usługach turystycznych z dn. 24 listopada 2017 r., najważniejszego aktu prawnego regulującego działalność podmiotów turystycznych w Polsce, będąca efektem transpozycji do polskiego prawa krajowego, dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady nr 2015/2302/UE z dnia 25 listopada 2015 r. w sprawie imprez turystycznych i powiązanych usług turystycznych, uregulowała w nowy sposób szereg obowiązków organizatorów imprez turystycznych wobec ich klientów i określiła zasady formalno-prawne działania rynku turystycznego. Dokument nie tylko wzmocnił zabezpieczenia konsumentów usług turystycznych, ale też w wyraźny sposób zmienił zasady funkcjonowania organizatorów turystyki i agentów turystycznych akcentując, iż istotne jest nie tyle „kto robi?”, ale też „co robi?” i z jakich komponentów składa się oferowana impreza.

Przepisy ww. ustawy definiują bowiem organizatora turystyki jako przedsiębiorcę organizującego imprezę turystyczną jako „package travel”, czyli pakiet składający się z co najmniej dwóch różnego rodzaju usług turystycznych: zakwaterowania, przewozu pasażerów, wypożyczenia pojazdu silnikowego, a w niektórych przypadkach określonych w Ustawie, z jednej z tych usług w połączeniu z innymi usługami turystycznymi, na potrzeby tej samej podróży lub wakacji, trwającą dłużej niż 24 godziny lub obejmującą nocleg.

Powszechnie obserwujemy jednak, że wiele podmiotów świadczących takie pakietowane usługi nie do końca zdaje sobie sprawę - czy też nie chce zdawać - iż ich działalność może podlegać regulacjom ww. ustawy. Dotyczy to np. organizatorów eventów, różnorodnych kursów

wyjazdowych, obozów rekreacyjnych, sportowych czy tematycznych, które, pomimo że wypełniają wymogi ustawy, przez samych organizujących je, nie są definiowane jako „turystyczne”. Realizując zatem takie imprezy, prowadząc swoją działalność gospodarczą niejednokrotnie naruszają przepisy prawa.

Ustawie podlegają więc profesjonalni organizatorzy imprez turystycznych i dystrybutorzy ich produktów (agencji), popularnie nazywani biurami podróży, co powszechnie jest zrozumiałe, ale też (w określonych okolicznościach) agencje eventowe, agencje ślubne, czy szkoły językowe lub tańca. Dotyczy to zarówno umów w formule B2B jak i B2C. Swoistą plagą są wyjazdy reklamowane na różnorodnych portalach społecznościowych, a oferowane przez coachów, instruktorów, kluby, celebrytów. Imprezy te komunikowane nie są jako „wyjazdy turystyczne”, ale jako „lekcje”, „kurs”, „konferencje” itp. W rzeczywistości często są imprezami turystycznymi w świetle ustawy i podlegają regulacjom, a co za tym idzie, działalność ich organizatorów wymaga wpisania do rejestru organizatorów turystyki oraz uzyskania odpowiedniego zabezpieczenia finansowego na wypadek niewypłacalności.

Refleksja nad kondycją branży, stanem świadomości obowiązującego ją prawa, jakością świadczonych usług, a co za tym idzie bezpieczeństwem klienta – podróżnego, sprawiła, że w 2021 r. przedstawiciele Polskiej Izby Turystyki (PIT), Stowarzyszenia Organizatorów Incentive Travel (SOIT), Tugether - Rady Przemysłu Spotkań i Wydarzeń oraz Izby Gospodarczej Hotelarstwa Polskiego (IGHP), podjęli rozmowy o współpracy, a w konsekwencji o utworzeniu platformy, która mogłaby realnie wpłynąć na profesjonalizację branży, zadbanie o jej pozytywny wizerunek, poszanowanie konkurencyjności, a wreszcie która mogła by być wsparciem dla organów administracji publicznej w eliminacji szarej strefy rynku usług turystycznych.

W styczniu 2023 r. swoją działalność oficjalnie zainaugurowało powołane z inicjatywy Stowarzyszenia Organizatorów Incentive Travel (SOIT), Centrum Monitoringu Rynku Turystycznego (CMRT). Branżowy projekt wsparło Ministerstwo Sportu i Turystyki dając działaniom Stowarzyszenia Organizatorów Incentive Travel swój patronat honorowy, a także przyznając w wyniku konkursu dotację na wykonanie zadania publicznego: „Kampania informacyjnej i edukacyjnej mająca na celu podniesienie standardów bezpieczeństwa, dobrych praktyk, konkurencyjności i rzetelności na rynku usług turystycznych”.

Określając swoją misję, wizję i zadania CMRT akcentuje, iż nade wszystko chce zająć się:

- upowszechnianiem wiedzy dotyczącej dobrych praktyk i prawa w turystyce (współpraca z mediami, inicjacja materiałów prasowych, uczestnictwo w konferencjach, panelach dyskusyjnych i debatach przy okazji branżowych i nie tylko wydarzeń i targów, wykłady na uczelniach wyższych i podyplomowych, kształcących przyszłych adeptów zawodu, szkolenia i kursy skierowane do branży turystycznej);
- współpracą z organami administracji publicznej w zakresie stosowania prawa w turystyce;
- monitoringiem funkcjonowania rynku, ujawnianiem nieprawidłowości i niezgodnych z prawem praktyk na rynku usług turystycznych.

Aby proponowane działania były jak najbardziej praktyczne dla przedsiębiorców i mogły w sposób realny pomagać branży, CMRT buduje na stronie www.cmrt.com.pl kompendium wiedzy dla organizatorów turystyki, zawierające pomocne linki, zestawienia, polecane lektury artykuły, wreszcie formularze on line: „zadaj pytanie” – dający możliwość konsultacji prawnej oraz „zgłoś sprawę” – formularz ułatwiający poprawne, kompletne zgłoszenie naruszenia prawa lub nieprawidłowości.

„Zadaj pytanie” będzie stanowiło bazę dla przygotowywanego właśnie podręcznika o charakterze Q&A (questions & answers), a który do końca grudnia br. pojawi się na stronie www.cmrt.com.pl. Praca przygotowywana jest przy współpracy z ekspertami branżowymi i pracownikami naukowymi m. innymi warszawskich uczelni: Szkoły Głównej Handlowej oraz Akademii Wychowania Fizycznego. Ambicją CMRT jest, stać się swoistym HUBem wiedzy i wsparcia dla aktorów rynku usług turystycznych, nade wszystko dla przedsiębiorców działającym lub rozpoczynającym działalność gospodarczą w branży.

Celem przyświecającym CMRT przy tworzeniu formularza internetowego „zgłoś sprawę”, była nade wszystko chęć uporządkowania procesu zgłoszenia naruszenia prawa do organów administracji państwowej, w kontrapunkcie do zdawkowych donosów, pomówień czy nieżyczliwych informacji o charakterze hejtu.

Zgłoszenie przepracowane przez formularz CMRT ma być kompletne, rzeczowe, oparte o dowody, wskazujące naruszenia. Co ważne zgłoszenie nie będzie anonimowe, chociaż zgłaszający może zastrzec sobie anonimizację jego danych i wykorzystanie ich jedynie w celach rejestracyjnych przez CMRT.

Organizacje współpracujące w ramach CMRT, tj. PIT, Together, SOIT oraz IGHP mają nadzieję, że narzędzie to docenią nade wszystko urzędnicy urzędów marszałkowskich na co dzień przyjmujący zgłoszenia

(niejednokrotnie anonimowe, zdawkowe i wymagające ogromu pracy „śledczej”, zanim rozpoczęte zostanie postępowanie). Rejestracja zgłoszeń powinna być również interesującym materiałem statystycznym i badawczym, mapującym problemy dręczące branżę, niezrozumienia, ale też najczęstsze nadużycia czy wykroczenia.

Wobec jawnych naruszeń prawnych działania CMRT obejmować mogą:

- zawiadomienie właściwego organu administracji publicznej o podejrzeniu prowadzenia działalności bez wpisu do rejestru organizatorów turystyki i przedsiębiorców ułatwiających nabywanie powiązanych usług turystycznych w celu podjęcia odpowiednich działań;
- zawiadomienie właściwego organu administracji publicznej o podejrzeniu prowadzenia działalności wykraczającej poza zakres określony w rejestrze organizatorów turystyki i przedsiębiorców; ułatwiających nabywanie powiązanych usług turystycznych w celu podjęcia odpowiednich działań.
- zawiadomienie właściwego organu administracji publicznej o podejrzeniu prowadzenia działalności naruszającej przepisy o kategoryzacji obiektów hotelarskich i o nieuczciwej konkurencji;
- monitorowanie reakcji organu administracji publicznej w sprawach z zawiadomienia CMRT.

W czerwcu br. CMRT uzyskało osobowość prawną, stając się Fundacją Centrum Monitoringu Rynku Turystycznego (KRS 0001044650). Mamy nadzieję, że otrzymanie osobowości prawnej pozwoli na rozwinięcie działań, zwiększenie skuteczności (także dzięki możliwości pozyskiwania funduszy), a przez to zostanie rozpoznana i doceniona przez wszystkich uczestników rynku: przedsiębiorców z branży, media, urzędników samorządowych oraz administrację państwową.

The infographic is divided into two main sections. The left section features the Polish flag and the coat of arms of Poland, with the text: **DOFINANSOWANO ZE ŚRODKÓW BUDŻETU PAŃSTWA**. Below this, it states: **W RAMACH DOFINANSOWANIA REALIZACJI ZADAŃ PUBLICZNYCH Z ZAKRESU CZĘŚCI 40. BUDŻETU PAŃSTWA - TURYSTYKI W 2023 ROKU**. A note at the bottom of this section reads: "Kampania informacyjna i edukacyjna mająca na celu podniesienie standardów bezpieczeństwa, dobrych praktyk, konkurencyjności i rzetelności na rynku usług turystycznych". The right section is titled **DOFINANSOWANIE** and features the logo of the Ministry of Sport and Tourism. It states: **Ministerstwo Sportu i Turystyki**. Below the logo, it says: **Zadanie publiczne pn.: "Kampania informacyjna i edukacyjna mająca na celu podniesienie standardów bezpieczeństwa, dobrych praktyk, konkurencyjności i rzetelności na rynku usług turystycznych".** At the bottom, it mentions: **Zadanie publiczne współfinansowane ze środków Ministerstwa Sportu i Turystyki, zgodnie z umową nr 2023/0034/2260/UDOT/D1/BP z dnia 30.05.2023 r.**

Cooperation with the tourism industry as a basic condition for good tourism policy pursued by the state

Współpraca z branżą turystyczną jako podstawowy warunek dobrej polityki turystycznej państwa

Andrzej Gut-Mostowy¹, Ministerstwo Sportu i Turystyki,

Statement by Mr. Andrzej Gut-Mostowy, Secretary of State at the ceremony of awarding the title of doctor honoris causa by the International Business School on 30 May 2023 (Bulgaria)

Magnificence,

The Honorable members of Senate,
Ladies and Gentlemen,

I would like to express my deep gratitude to the university authorities and academic colleagues for this great distinction.

I would like to emphasize the importance of the quality of education and practical training. I am a graduate of hospitality technical school and the science gained from this stage of my education was very useful in my further activity in the tourism business. In my opinion, only openness to global trends, combined with in-depth knowledge and practice, produce tangible results. Tourism has always been very important in my life. After graduating from technical school, I chose tourism studies and for many years I successfully combine business activity in tourism with activities in the public sphere.

20 years ago, I created and managed the Regional Tourism Organisation in Krakow and Malopolska, which brings together about 150 representatives of tourism business, local governments and tourist organisations. At that time, we started a professional study of tourist traffic, in which I had the honour to participate.

For many years I was a member of the Parliament's Committee on Physical Culture, Sport and Tourism, and in 2021 I became Secretary of State

responsible for tourism in the Ministry of Sports and Tourism and Government Plenipotentiary for Tourism Brands.

Tourism, unlike many other sectors of the economy, is not homogeneous. Its interdisciplinary nature means that it is influenced by such areas as infrastructure, transport, environmental protection, the labour market, regional development, to name but a few. At the same time, tourism affects many areas of the economy.

The regions represent a huge potential for the development of tourism. Many studies indicate the great benefits of tourism development for local communities and territorial cohesion. Tourist function is a driver of local development. It should be remembered that tourism has a huge multiplier effect and has a positive impact on other industries indirectly related to tourism. The tourism potential lies primarily **in the regions. There are natural and cultural values, as well as the willingness of representatives of local communities.** The whole problem is the discovery of these potentials and the creation of commercialised tourism products within it. **The role of local government** is fundamental from the point of view of tourism development. After all, the local government is responsible for the municipal infrastructure necessary for the provision of tourist services. Looking more broadly, it is difficult to develop tourist functions without the involvement of local authorities. Therefore, it should be stressed that cooperation at all levels is necessary. Individual regions are very aware of what projects are needed and what will be the benefits of them.

After the global economic crisis, until 2019 tourism in Poland and the world developed at a stable pace, many investments related to this sector were carried out. By the time of the COVID-19 pandemic, all data related to tourism demand as well as supply showed upward trends. The situation of the tourism industry in Poland and around the world during the COVID-19 pandemic was very complicated due, among other things, to the two-year limitations in functioning.

During this difficult period, I was responsible for the development of aid programmes – the Polish Tourist Voucher, the Tourist Return Fund, the Tourist Assistance Fund and the package of laws constituting the Anti-Crisis Shield. These instruments have provided a number of horizontal solutions for the tourism industry.

Tourist Return Fund

---

¹ ORCID: 0009-0001-2371-0027

- ✓ after the outbreak of the COVID-19 pandemic, the Tourist Return Fund was a key aid instrument in the area of tourism. TRF was tasked with helping travel agencies pay out funds for unrealised trips due to the epidemic. This special fund was set up with the Insurance Guarantee Fund, which was to accept requests from travellers and tour operators for payments and to pay travellers money;
- ✓ the repayment of instalments to the Tourist Reimbursement Fund by entrepreneurs was postponed twice, due to the prolonged COVID-19 outbreak;
- ✓ The funds paid out from the TRF – almost PLN 300 million – went to more than 100 thousand people who concluded a contract for participation in the package and did not take it in connection with the outbreak.

Tourist Aid Fund

- ✓ the activation of disbursements from the Tourist Aid Fund concerned reimbursements to travellers of payments for a package which had not been or will not be made in connection with the unavoidable and extraordinary circumstances on the territory of in connection with the martial law announced in Ukraine on 24 February 2022;
- ✓ according to the explanatory memorandum to the law establishing the TAF, the creation of the Fund was necessary to support tour operators in a situation similar to that caused by the COVID-19 outbreak,
- ✓ from the funds deposited on the Tourist Aid Fund's account payments are provided to tour operators to cover reimbursements of payments made by travellers whose packages have not been or will not be realised due to unavoidable and extraordinary circumstances occurring on the territory of the Republic of Poland or at the place where the package is carried out.

The above-mentioned instruments and actions have prevented the bankruptcy of many travel agencies. The years 2020-21 despite the pandemic, which significantly inhibited tourism around the world, did not translate into numerous insolvencies of tourism organisers in Poland. In 2021, 2 travel agencies declared insolvency, which was less than 0.1 % in the total number of entrepreneurs (4326 in 2021). The establishment of the Tourist Return Fund allowed to remain competitive on the

market of tourism organisers and prevented further socio-economic destabilisation.

In the same period (2021), some European countries experienced a larger scale of bankruptcies among travel agents. In Norway, for example, there are 24 offices; in the Czech Republic 14 offices; there are 99 offices in Romania; in Denmark 8 offices; six offices in Austria. Therefore, the Polish security system is one of the best in Europe.

As the Secretary of State responsible for tourism in such a difficult period for the entire tourism industry as the COVID-19 pandemic was, I was aware of the need to make quick and effective decisions to sustain and stimulate the national tourism economy, both on the supply side and on the tourism demand side.

Polish Tourist Voucher – it was a quick response to the epidemiological situation that occurred in 2020, which affected our country and Polish entrepreneurs and citizens. On 15 July 2020, the Polish Tourist Voucher Act entered into force, and from 1st August 2020, authorised persons could activate their voucher on the Electronic Services Platform (ESP) belonging to the Social Insurance Institution. The programme was a very socially and economically valuable undertaking and, above all, a great organizational undertaking. On the one hand, it was a so-called "lifebuoy" for the tourism industry, on the other hand, huge support for Polish families who found themselves in a difficult situation as a result of the crisis caused by the COVID-19 pandemic.

The benefit in the form of a tourist voucher in the amount of PLN 500 was granted for a child up to the age of eighteen. In the case of a child with a disability, he was entitled to an additional voucher of PLN 500. In the first stage of the scheme, the benefit concerned accommodation in tourist facilities and packages with a minimum of one night, organised by tourist operators or public benefit organisations. After the changes, the vouchers were also used to pay for day trips, which did not include accommodation, together with any attractions provided by the organisers as part of a given offer. According to the original provisions of the Polish Tourist Voucher Act, the right to make payments expired on 31st March 2022. However, due to the remaining number of vouchers still to be used and in order to further strengthen the economic domestic tourism industry, especially the small and medium-sized enterprises sector, the scheme was extended until the end of September 2022 and then until the end of March 2023.

The Polish Tourist Voucher turned out to be a great economic and social success, as evidenced by statistical data from the reports of the ICT system maintained by the Social Insurance Institution as of 31 March 2023: the **total number of vouchers activated by beneficiaries amounted to almost 4 million, representing more than 88 % of all vouchers**. A total of 7.3 million children benefited from the Polish Tourist Voucher, including more than 220 thousand children with disabilities. It was a great support for families, especially for the less wealthy.

Over 28.000 tourist entrepreneurs from all over Poland participated in the PTV program. The sum of funds received by entities from the tourism industry throughout the duration of the programme amounted to about 3.2 billion zlotys.

After the COVID-19 pandemic, Poles began to rediscover Polish tourism products, especially when foreign travel was severely limited and involved health risks or a risk of quarantine stay. In recent years, there have been huge changes in tourism due to the search for destinations accessible by car, close to areas of natural value and providing the possibility of isolation.

As the Secretary of State responsible for tourism, I was a co-author **of the “Polish Spas” Programme**. The program was designed as a program addressed to all health resort municipalities and having the status of a spa protection area. Fifty spa municipalities across Poland received non-repayable funding of up to PLN 5 million from funds from the fourth edition of the Strategic Investment Programme – Polish Spas. In total, over 240 million zlotys are supported by local governments that suffered during the COVID-19 outbreak. The Polish Spa Programme was developed in cooperation with the Association of Health Communes and the Chancellery of the Prime Minister.

The financial resources under the programme are intended for investments extending the offer for patients and tourists, in accordance with their needs, including the revitalisation of spa parks, the construction of swimming pools or road modernisation. The main objective of the support was to improve the economic situation of municipalities, as well as to increase the development potential in terms of mitigating the effects and complications of COVID-19 disease in the light of the projected radical increase in demand for medical tourism and rehabilitation services. The programme made it possible to rebuild the potential and develop competitive advantages vis-à-vis foreign entities. Polish spas are of great importance in rebuilding the potential of

medical tourism in Poland, which is a Polish export specialty. In addition, changes and development will translate into greater service possibilities for domestic patients.

As the Secretary of State responsible for tourism, I was also a co-author **of the Mountain Municipality Support Programme during the COVID-19 pandemic**. It was the mountain municipalities that were most affected by the pandemic, because the tourist winter seasons always ended with large restrictions on functioning. As part of the call for applications for funds from the support programme introduced by the Resolution of the Council of Ministers in January 2021 on support for the implementation of investment tasks by local government units, as a tool to reduce the effects of the COVID-19 outbreak, 202 municipalities out of 203 supported have submitted applications. The co-financing from the programme amounted to 40 % of the average annual value of investment expenditure incurred in 2016-2020, but no more than PLN 8 million per municipality. All municipalities have benefited from this solution. Municipalities could also apply for subsidies for income from property tax lost in the first quarter of 2021. In the case of this instrument, the co-financing for one municipality amounted to 80 % of its income foregone. More than 27 % of eligible municipalities have benefited from this solution.

The funds were used to finance or co-finance publicly accessible tourist infrastructure, as well as municipal infrastructure related to tourist services, in particular the construction, extension, reconstruction or modernisation of: hiking trails for hiking, cycling, horse, water, ski and winter tourism, as well as their markings, squares, pedestrian streets, promenades, parks, viewpoints, parking lots, leisure equipment rentals, museums, regional cultural and other tourist attractions, municipal infrastructure necessary for the development of tourist services, e.g. roads, pavements, sewage treatment plants, etc. The municipalities benefiting from the support applied for measures amounting to PLN 672.7 million.

On 24 September 2021, during the Tour Salon fair in Poznań, an agreement on cooperation in the field of tourism between the Ministry of Development and Technology of the Republic of Poland and the Ministry of Tourism of the Republic of Bulgaria was signed. The persons signing the document were ministers responsible for tourism in both countries – Andrzej Gut-Mostowy, Secretary of State and Minister Stela Baltova. The aim

of the agreement is to deepen cooperation in the field of tourism between our countries, in particular by exchanging information and data related to tourism, encouraging cooperation between tourism stakeholders, hotel managers and tour operators, as well as exchanging information on tourism development programmes implemented in both countries.

An excellent platform for achieving the objectives of the concluded Agreement is, among others, the scientific **journal created this year, entitled “Academic Journal.” “Tourism – management, administration, law.”** It is a scientific journal of the Ministry of Sports and Tourism, where articles will be published in the field of such scientific disciplines as: legal sciences, physical culture, management and quality, administrative sciences, as well as socio-economic geography and spatial management. We have invited a wide range of scientists to cooperate. We were supported by both national scientists and the foreign scientific community, in particular academics from Bulgaria, for which I would like to thank you and once again invite you to publish in our journal. Details can be obtained from the Deputy Editor-in-Chief of the director Dominik Borek present here today.

Tourism, like all sectors of the economy, needs data and research to grow, and the resources invested have yielded the greatest return. In the case of the tourism economy, the spectrum of research and data needed, as well as their dissemination, is very broad. Depending on the time horizon we are talking about, in the short, medium or long term, information needs will vary and may relate to demand, supply, labour market or trends. The scope and form of knowledge delivery must also be adapted to the profile of the recipient, and in the case of tourism, the group of stakeholders is very diverse. The role of the State is to provide basic statistical data, but also to develop, in cooperation with the relevant institutions, solutions that will support the use of available data for the development of the tourism economy. I know that the problem of the modern world is not the data itself, but the ability to analyse and use them, I am glad that you as a university understand these matters perfectly. I congratulate the organisation of the conference **Sustainable Development – Circular Economy, Critical Infrastructures, Green Transition XVIII International Scientific Conference** on 18-20 May 2023. I know that our representative – Mr. Dominik Borek, Director of Tourism Department took part in the event, which was our expression of our willingness to cooperate with you as an outstanding academic community in the

field of tourism. I think that the common ideas and opportunities offered by tourism in Poland and Bulgaria will be an opportunity to expand our cooperation. At this point, I would like to propose and consider the signing of a letter of intent which would constitute this cooperation between individuals. In the area of tourism, the Ministry of Sports and Tourism is a kind of “a hub” to initiate and support valuable research initiatives.

I would like to remind you that it was my idea that the Council of Experts on **Climate Change was established. Tourism**, which consists of academic professors, supporting the ministry with an advisory voice. Also, the Council of the Polish Tourism Organisation with the chairman of the Chamber of Commerce of the Polish Hotel Industry and cooperation with chambers of commerce and local governments were the foundation for the development and consultation of all these solutions. The potential for this between the Ministry of Sports and Tourism of the Republic of Poland and the International School of Business in Sofia seems obvious. I believe that within the framework of the working arrangements, we will develop an effective formula of cooperation at the academic and advisory level between our institutions, we will lead the agreement on this subject after returning to Poland.

I would also like to take this opportunity to invite you, as outstanding representatives of the world of science, to **participate in the 2nd European Congress of Sport and Tourism**, which will be the biggest event of its kind in Poland, and we hope also in Europe. It is a dozen or so discussion panels, conferences and meetings of the world of science with tourism business and sports. On 26-28 September 2023 I invite you to the capital of the Polish Tatras to Zakopane to celebrate World Tourism Day and develop fruitful Polish-Bulgarian cooperation.

Once again, I thank the Magnificence Rector, the Senate of the University and everyone involved in today’s celebration. For me personally, it is an expression of appreciation not only of my person, but of the whole team, which supports Polish-Bulgarian cooperation in numerous fields of tourism and science. Thank you again very much!

Leśnictwo wielofunkcyjne – retrospekcja zarządzania prawem i informacją o turystyce i rekreacji leśnej

Multifunctional forestry - forest tourism and recreation information and law management retrospective

– *Research Paper*

dr hab. Beata Sadowska, prof. US, Uniwersytet Szczeciński²

dr Dominik Borek, Ministerstwo Sportu i Turystyki³

prof. dr hab. Grygorii Monastyrskiy, Zachodnioukraiński Uniwersytet Narodowy (Ukraina)⁴

dr Grażyna Sipińska, Wyższa Szkoła Gospodarki w Bydgoszczy⁵

Abstract

The cognitive aim of the article was to identify the process of forest tourism information management offered by the State Forests (SF). The methodological objective was to develop a theoretical concept for a model of forest tourism information management. The specific objectives were (1) to define the concept of multifunctional forestry, (2) to obtain information from SF stakeholders about SF achievements in the field of forest tourism, achievements and level of use. Several research methods were used in this paper: deductive reasoning based on critical analysis of the literature, participatory observation, method of analysis were applied. Results: "Multifunctionality" of forestry means the coordination of economic, social and environmental functions of forests. SF record various achievements in the field of multifunctional forestry, including running responsible forest tourism. Those taking part in the survey are aware of and benefit from only a very few tourism projects offered by SF.

Keywords

State Forests, multifunctional forestry, management, tourism, project

Abstrakt

Celem poznawczym artykułu była identyfikacja procesu zarządzania leśną informacją turystyczną oferowaną przez Lasy Państwowe. Celem metodycznym było opracowanie teoretycznej koncepcji modelu zarządzania leśną informacją turystyczną. Celami szczegółowymi były (1) zdefiniowanie pojęcia leśnictwa wielofunkcyjnego, (2) uzyskanie informacji od interesariuszy LP na temat osiągnięć LP w zakresie turystyki leśnej, osiągnięć i poziomu wykorzystania. W pracy zastosowano kilka metod badawczych: wnioskowanie dedukcyjne oparte na krytycznej analizie literatury, obserwację uczestniczącą, metodę analizy. Wyniki: "Wielofunkcyjność" leśnictwa oznacza koordynację gospodarczych, społecznych i środowiskowych funkcji lasów. SF odnotowują różne osiągnięcia w dziedzinie wielofunkcyjnego leśnictwa, w tym prowadzenie odpowiedzialnej turystyki leśnej. Osoby biorące udział w badaniu są świadome i korzystają tylko z nielicznych projektów turystycznych oferowanych przez LP.

Słowa kluczowe

Lasy Państwowe, leśnictwo wielofunkcyjne, gospodarka leśna, turystyka, projekt

JEL: P23, D82, Q56

Wstęp

Świat, Europa, również Polska, ma do czynienia z dwoma sprzecznymi zjawiskami: z jednej strony nadchodzi nowa era drewna – ekologicznego surowca dobrego na wszystko. Z drugiej – z tęsknotą człowieka za dziką przyrodą i naciskiem na tworzenie owych obszarów chronionych (Rykowski, 2009, s. 27). I choć jest wiele funkcji jakie pełnią lasy: gospodarcze, społeczne i środowiskowe, dwie stały się w ostatnich latach przedmiotem wielu analiz i sporów. Chodzi o produkcję drewna i ochronę przyrody rozumianą jako ochrona różnorodności biologicznej. Wielofunkcyjność lasów oznacza podejmowanie działań i ich realizowanie w celu zapewnienia trwałego i zrównoważonego rozwoju kraju oraz spójności społecznej i ekologicznej (Rykowski, 2009, s. 27-28).

Celem poznawczym artykułu było rozpoznanie procesu zarządzania informacją o turystyce leśnej

² ORCID: 0000-0003-4190-9440, beata.sadowska@usz.edu.pl.

³ ORCID: 0000-0002-4359-9426, dominik.borek@msit.gov.pl.

⁴ grymon@ukr.net.

⁵ ORCID: 0000-0003-1492-8240, grazyna.sipinska@byd.pl.

oferowanej przez Państwowe Gospodarstwo Leśnie Lasy Państwowe (PGL LP). Celem metodycznym było opracowanie teoretycznej koncepcji modelu zarządzania informacją o turystyce leśnej. Celami szczegółowymi było: (1) zdefiniowanie pojęcia leśnictwa wielofunkcyjnego, (2) pozyskanie od interesariuszy PGL LP informacji o dokonaniach PGL LP w obszarze turystyki leśnej, dokonaniach i poziomie korzystania z nich. W opracowaniu podjęto próbę zweryfikowania hipotez badawczych, tj.:

H1. Obecny model zarządzania informacją o turystyce leśnej nie determinuje zainteresowania interesariuszy projektami turystycznymi oraz sportowymi Państwowego Gospodarstwa Leśnego Lasy Państwowe.

H2. Obecny model ujawniania oraz raportowania informacji o dostępnych dla społeczeństwa formach turystyki leśnej nie zapewnia wysokiego poziomu korzystania z tych form rekreacji.

W artykule posłużono się kilkoma metodami badawczymi: zastosowano wnioskowanie dedukcyjne na podstawie krytycznej analizy literatury, obserwację uczestniczącą, metodę analizy, technikę graficznej prezentacji danych. Wyniki prowadzonych badań pozwalają na sformułowanie wniosku, że „wielofunkcyjność” leśnictwa oznacza koordynację funkcji ekonomicznych, społecznych i środowiskowych lasów. PGL LP notują różnorakie dokonania w zakresie wielofunkcyjnego leśnictwa, w tym prowadzą odpowiedzialną turystykę leśną. Biorący udział w badaniu znają i korzystają tylko z bardzo nielicznych projektów turystycznych, jakie oferują PGL LP.

Artykuł zwiększa świadomość o leśnictwie wielofunkcyjnym, projektach PGL LP w zakresie udostępniania lasów społeczeństwu (turystyka leśna) oraz zawiera propozycje modelu zarządzania informacją o turystyce leśnej. Głównym ograniczeniem opracowania jest niewielka próba badawcza, co powoduje, iż wyników badania nie można uogólniać. Oryginalnością oraz wartością artykułu jest retrospekcja zarządzania informacją o turystyce leśnej, która nie była dotąd przedmiotem analiz polskich badaczy i w tym zakresie artykuł wypełnia lukę badawczą.

Leśnictwo wielofunkcyjne w Polsce w świetle literatury przedmiotu

Leśnictwo wielofunkcyjne jest współcześnie różnie definiowane i różnie rozumiane. Przeważają tu subiektywne opinie i oceny, często znacząco się od siebie różniące. Dopóki las jest traktowany tylko jako miejsce produkcji drewna, nie ma potrzeby pytać interesariuszy lasów, jaki ten las powinien być, gdyż to wiedzą tylko leśnicy. Natomiast odpowiedź na pytanie, jaki ma być las, aby społeczeństwo czuło się w nim dobrze, nie należy do leśników. Niewiele jest badań na ten temat, a gusta ludzi są zróżnicowane i zmienne. Powszechna wśród leśników opinia, że las prowadzony zgodnie z najlepszymi regułami sztuki leśnej (planem zagospodarowania lasu) spotka się z aprobatą tych, którzy las odwiedzają, nie jest poparta mocnymi argumentami.

Aby można było zdefiniować leśnictwo wielofunkcyjne, należałoby przez lata prowadzić badania potrzeb, w tym potrzeb informacyjnych interesariuszy lasów (ich wszystkich grup), a takich badań nie ma.

Spółeczeństwo rozumie leśnictwo wielofunkcyjne jako „dostępny las”, który nie jest dla nich miejscem produkcji drewna, ale miejscem rekreacji, przestrzenią w której mogą się poruszać swobodnie (Szwagrzyk, 2019, s. 12-14; Schmithüsen, 2007, s. 290-298; Mönkkönen et al. 2011, s. 717-727). Ta wielofunkcyjność lasu nastęrcza wielu problemów w zakresie kodyfikacji pojęć, relewantności funkcji lasów oraz rodzi woluntarystyczny charakter do interpretacji informacji o tym zagadnieniu. Wielofunkcyjny las albo wielofunkcyjne leśnictwo jest dzisiaj rozumiane dwojako, jako integracja albo segregacja funkcji (Rametsteiner, Simula, 2003, s. 87-98). W realizacji wielofunkcyjnej gospodarki leśnej istotne znaczenie posiadają kosztochłonne czynniki środowiskotwórcze i ogólnospołeczne oraz propozycje zmian, jakie proponują środowiska polityczne, naukowe oraz praktyków (Bollmann, Braunisch, 2013, p. 18-31; Paschalis-Jakubowicz, 2004; Adamowicz, Gostolek, Jaszczak, Szczypa, Szramka, 2016, s. 993-1001; Adamowicz, Dyrz, Szramka, 2014, s. 483-490; Szramka, Adamowicz, 2017, s. 355-364; Krumm 2013, s. 18-31).

Koncepcja lasu wielofunkcyjnego, łączącego produkcję drewna z innymi funkcjami lasu, sięga ponad 150 lat (Wysocka-Fijorek, Gil, Gołos, 2020, s. 726-735; Holeska, Mirek, 2019; Bergen, 1994, p. 33-38; Nowacka, Staniszewski, Gasek, 2017, s. 192-200; Słupska, Zawadzka, 2022; Uibrig, Hilbrich, Hutter, 2014). W dzisiejszych

czasach nie ma kontynentu, na którym nie byłaby prowadzona wielofunkcyjna gospodarka leśna.

Turystyka leśna w praktyce – ujęcie interesariuszy

Metodyka badania

Opracowanie artykułu poprzedziła obserwacja uczestnicząca oraz studia literaturowe w zakresie leśnictwa wielofunkcyjnego w Polsce z perspektywy turystyki leśnej. Artykuł obejmuje badania ankietowe, rozszerzone – etap II, a stanowią one kontynuację badań prowadzonych przez Autorów oraz zaprezentowanych na I Międzynarodowej Konferencji Naukowej pt. Turystyka odpowiedzialna w Bydgoszczy (04/2023r.).

W pierwszym etapie obecnych badań zastosowano dwuetapowy dobór próby – oparty na dostępności – ankietę skierowano do studentów oraz pracowników Uniwersytetu Szczecińskiego i Wyższej Szkoły Gospodarki w Bydgoszczy. Wykorzystano technikę kuli śnieżnej. W drugim etapie badań poszerzono badania, ankietę została skierowana do respondentów z różnych województw.

Opracowano ankietę badawczą, która zawierała pytania zamknięte. Ankietę badawczą przygotowano w programie Forms (CAWI). W badaniu wzięły udział łącznie 667 osoby. Wśród respondentów przeważały kobiety (69%). Uczestnicy badania reprezentowali województwa: (1) zachodniopomorskie - 69,9% respondentów, (2) kujawsko-pomorskie - 38,8%, (3) wielkopolskie oraz warmińsko-mazurskie - po 3,7%, (4) podkarpackie – 1,9, (5) łódzkie - 5% respondentów, (6) świętokrzyskie i pomorskie – po 3%, (7) mazowieckie oraz dolnośląskie – po 1% respondentów.

39% respondentów było w wieku 18-24 lata, 41% respondentów miało 25-39 lat, a 20 % respondentów mieściło się w zakresie 40-55 lat. Badanie prowadzono w kwietniu i maju 2023r. Wyniki badania nie są reprezentatywne, a jedynie poglądowe, chociaż obejmują przedstawicieli kilku województw Polski.

WYNIKI BADANIA EMPIRYCZNEGO- BADANIA WŁASNE

Na początku zapytano biorących udział w badaniu czym jest i jak rozumieją leśnictwo wielofunkcyjne? Znacząca większość respondentów wskazała, że jest to realizacja zadań zarówno ekonomicznych (generowanie dodatnich wyników z działalności), jak również zaspokajanie potrzeb społecznych i dbałość o środowisko leśne, przyrodnicze.

Respondenci znają funkcje lasów, choć niejednoznacznie je definiują. Jako kluczową najważniejszą funkcję wskazują na pierwszym miejscu funkcję ekologiczną (68% respondentów), potem ekonomiczną (22%) i na końcu społeczną (8%).

Następnie zapytano respondentów, z jakich form turystyki leśnej korzystają najczęściej. Odpowiedzi przedstawiono na rycinie nr 1.

60% respondentów chodzi do lasu na spacer, 2% nocuje w lesie, 3 % biwakuje (z namiotem), a 15% korzysta z innych form rozrywki, najczęściej z parków linowych. Respondenci wskazali również „survival” oraz turystykę militarną jako elementy turystyki w lesie, z której korzystają. Lasy Państwowe dysponują zróżnicowaną infrastrukturą. Kolejne pytanie ankietowe brzmiało: „Z jakiej infrastruktury turystycznej, którą udostępniają swoim interesariuszom - najczęściej Państwo korzystają? Wyniki zaprezentowano na rycinie nr 2.

Do infrastruktury turystycznej zlokalizowanej na terenach Lasów Państwowych, z której najczęściej korzystają respondenci należy zaliczyć: punkty widokowe (56%), place zabaw dla dzieci (25%), szlaki piesze i rowerowe (55%).

Respondenci nie korzystają:

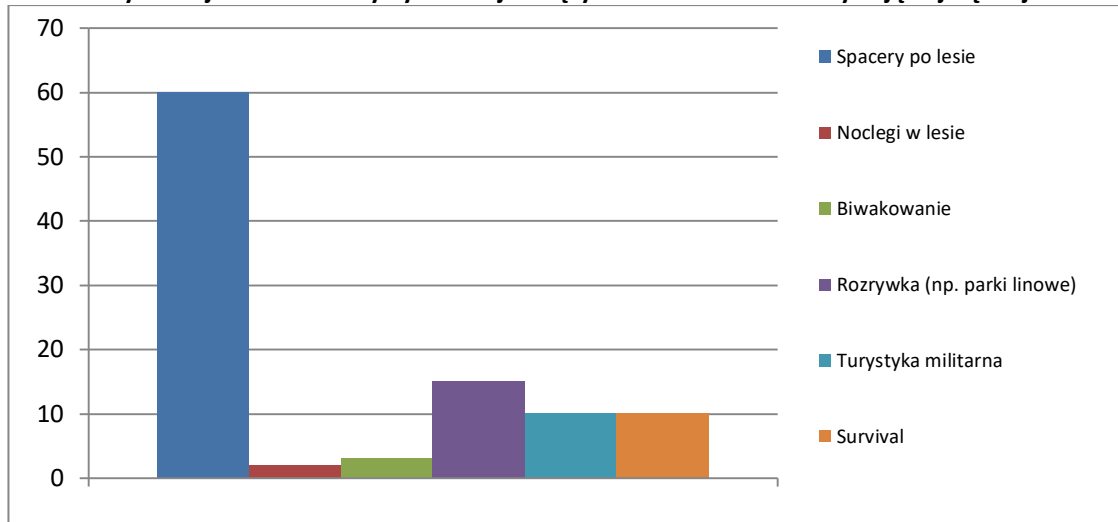
- ze szlaków jazdy konnej (60%),
- obozowisk harcerskich (67%),
- miejsc do biwakowania (36%),
- punktów wodowania i cumowania sprzętu wodnego (38%).

W ankiecie badawczej zamieszczono pytanie obejmujące znajomość wybranych projektów turystycznych i sportowych, które realizują PGL LP i oferują społeczeństwu. Wyniki badania empirycznego w tym zakresie przedstawiono w tabeli 1.

Stwierdzić należy, że biorący udział w badaniu znają i korzystają tylko z nielicznych projektów turystycznych, które PGL LP najczęściej rozpowszechniają i oferują swoim interesariuszom. Największym zainteresowaniem cieszą się, takie projekty, jak: „Psie zaprzęgi (sporty zimowe)”; „Trenuj w lesie”, „Zanocuj w lesie”. Respondenci nie znają i nie korzystają z takich projektów, jak:

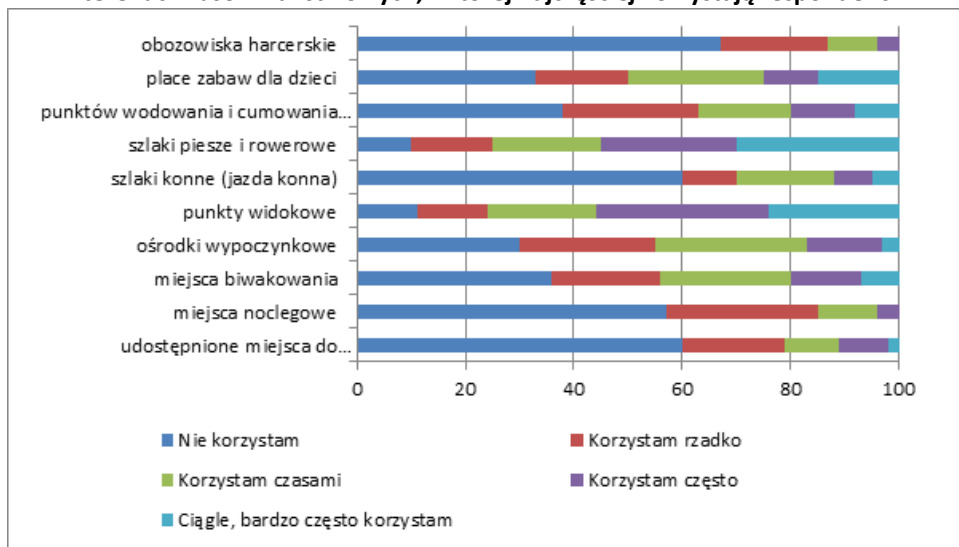
- „Geocaching”;
- „Las historii i zabytków”;
- „Ogólnopolski Marsz Nordic Walking”.

Ryc. 1. Z jakich form turystyki leśnej biorący udział w badaniu korzystają najczęściej

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań pilotażowych,
n = 667.

Ryc. 2. Infrastruktura turystyczna zlokalizowana na terenach Lasów Państwowych, z której najczęściej korzystają respondenci

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań pilotażowych, n = 667.

**Tab. 1. Wybrane projekty turystyczne oraz sportowe Lasów Państwowych.
 Te z których respondenci korzystali w przeszłości lub korzystają obecnie**

Nazwa projektu turystycznego	Nie znam, nie słyszałem, nie korzystałem		Znam, słyszałem, ale nie korzystałem		Znam, słyszałem i korzystałem sporadycznie		Znam, słyszałem, korzystali moi znajomi		Znam, słyszałem i korzystam cały czas	
	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n
Odpowiedzi respondentów										
Geocaching	60	400	25	167	9	60	6	40	0	0
Las historii	52	347	32	213	8	53	4	27	4	27
BiegamBoLubięLASY	40	267	28	186	12	80	15	100	5	34
Zanocuj w lesie	15	100	20	133	15	100	45	300	5	34
Psie zaprzęgi (sporty zimowe)	10	67	15	100	25	168	35	232	15	100
Ogólnopolski Marsz Nordic Walking	45	300	13	86	12	80	20	134	10	67
Narciarstwo biegowe	38	253	33	220	14	93	10	67	5	34
Trenuj w lesie	24	160	27	180	20	134	15	100	14	93
Lasy, Joanici i bunkry	24	160	35	224	21	140	12	80	8	53

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań własnych, n = 667.

W kolejnej części ankiety zapytano respondentów, *co ich zdaniem oznacza termin „wielofunkcyjność” turystyki leśnej?* Należało wybrać dwie odpowiedzi. Biorący udział w badaniu interesariusze lasów nie udzielili jednoznacznych odpowiedzi. Najczęściej odpowiadali, że:

- to godzenie funkcji ekonomicznych, społecznych oraz środowiskowych (35%),
- zaspokajanie potrzeb turystycznych ludzi zdrowych i z niepełnosprawnościami (22%),
- udostępnianie lasów różnym grupom interesariuszy (22%);
- inne (21%).

Ostatnie pytanie badawcze brzmiało: *Z jakich działań turystyki leśnej chcielibyście Państwo skorzystać w przyszłości? Proszę wybrać trzy odpowiedzi.* Respondenci wskazali, że w przyszłości w ramach działań turystyki leśnej chcieliby korzystać:

- 1) z rajdów pieszych i rowerowych (38%),
- 2) biegów (20%);
- 3) szlaków konnych (12%);
- 4) inne (30%)

Mniejszym zainteresowaniem cieszyły się inicjatywy, takie, jak: edukacja plenerowa (5%), miejsca biwakowania (7%). Brak zainteresowania ze strony interesariuszy lasów dotyczył: turystyki historyczno-zabytkowej, bartnictwa, turystyki ornitologicznej.

Wnioski z badań

Z przeprowadzonego studium analityczno-badawczego można sformułować następujące wnioski:

- 1) PGL LP notują różnorakie dokonania w zakresie wielofunkcyjnego leśnictwa, w tym prowadzą odpowiedzialną turystykę leśną.
- 2) „Wielofunkcyjność” leśnictwa oznacza koordynację funkcji ekonomicznych, społecznych i środowiskowych lasów, a turystyka leśna już historycznie wpisywała się w projekt leśnictwa wielofunkcyjnego.
- 3) Lasy Państwowe dysponują zróżnicowaną infrastrukturą turystyczną.
- 4) Respondenci najczęściej korzystają z pieszych wycieczek do lasów oraz z punktów widokowych zlokalizowanych w lasach.
- 5) Respondenci nie korzystają z obozowisk harcerskich oraz szlaków jazdy konnej.
- 6) Stwierdzić należy, że biorący udział w badaniu znają i korzystają tylko z bardzo nielicznych projektów turystycznych, jakie oferują PGL LP, co świadczy

o nieprawidłowym zarządzaniu informacją o turystyce leśnej.

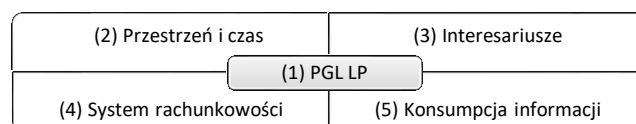
Jak zarządzać projektem turystycznym? Perspektywa projektów oferowanych przez PGL LP – podsumowanie oraz rekomendacje

W artykule osiągnięto założone cele badawcze. Celem poznawczym artykułu było rozpoznanie procesu zarządzania informacją o turystyce leśnej oferowanej przez (PGL LP). Pozyskano od interesariuszy PGL LP informacje o dokonaniach PGL LP w obszarze turystyki leśnej, i poziomie korzystania z nich. Wyniki badań potwierdziły, że PGL LP nie prowadzą efektywnej polityki informacyjnej o projektach turystycznych dostępnych dla interesariuszy. Zdefiniowano pojęcie leśnictwa wielofunkcyjnego, podkreślając, że jest ono subiektywnie rozumiane i ma wiele znaczeń w zakresie koordynacji funkcji ekonomicznej, środowiskowej oraz społecznej lasów. Analiza danych ilościowych oraz obserwacja pozwoliły na pozytywne zweryfikowanie hipotez badawczych. Prowadzone badania empiryczne potwierdziły, że:

- 1) **H1.** *Obecny model zarządzania informacją o turystyce leśnej nie determinuje zainteresowania interesariuszy projektami turystycznymi oraz sportowymi Lasów Państwowych.*
- 2) **H2.** *Obecny model ujawniania oraz raportowania informacji o dostępnych dla społeczeństwa formach turystyki leśnej nie zapewnia wysokiego poziomu korzystania z tych form rekreacji.*

Celem metodycznym było opracowanie teoretycznej koncepcji modelu zarządzania informacją o turystyce leśnej, co przedstawiono na rycinie 3.

Ryc. 3. Teoretyczna koncepcja modelu zarządzania informacją o turystyce leśnej- wersja uproszczona

Źródło: opracowanie własne.

Objaśnienia do uproszczonej wersji teoretycznej koncepcji modelu zarządzania informacją o turystyce leśnej przedstawiono w tabeli nr 2.

Tab. 2. Objaśnienia do uproszczonej wersji teoretycznej koncepcji modelu zarządzania informacją o turystyce leśnej

Lp.	Elementy uproszczonego modelu	Charakterystyka ogólna poszczególnych elementów modelu	Metody i narzędzia (podstawowe)
1.	PGL LP	<ul style="list-style-type: none"> - Państwowe Gospodarstw Leśne Lasy Państwowe - jednostki organizacyjne: nadleśnictwa, leśnictwa, inne. 	<ul style="list-style-type: none"> - system informatyczny LP (SILP) - obserwacja postronna - analizy (scenariuszowa, SWOT, metoda krzyżowej analizy wpływów, delficka) - badanie potrzeb informacyjnych interesariuszy (metoda ankietowa i inne) - analiza ilościowa
2.	Przestrzeń i czas	<ul style="list-style-type: none"> - interesariusze, - partycypacja społeczna, - użytkownicy informacji, - oferty w określonej przestrzeni – zróżnicowanie dostępności przestrzennej - dostępność projektów turystycznych w czasie (okres pór roku) 	<ul style="list-style-type: none"> - analizy potrzeb informacyjnych interesariuszy - metoda ekspercka - burza mózgów - analiza jakościowa - obserwacja uczestnicząca - wywiad sformalizowany
3.	Interesariusze	różne grupy interesariuszy LP (odbiorcy turystyki leśnej)	<ul style="list-style-type: none"> - bieżące badanie potrzeb informacyjnych interesariuszy różnych grup - analizy porównawcze w czasie i przestrzeni - obserwacja uczestnicząca i postronna - wywiad sformalizowany i swobodny - ankiet indywidualna - analizy ilościowe i jakościowe
4.	System rachunkowości	<ul style="list-style-type: none"> -podsystem rachunkowości finansowej -podsystem rachunku kosztów -podsystem rachunkowości zarządczej -podsystem controllingu 	<ul style="list-style-type: none"> -sprawozdawczość obligatoryjna -rachunek kosztów działań i procesów -zasobowo-procesowy rachunek kosztów -rachunek kosztów cyklu życia projektu - analiza SWOT - analiza PEST -Strategiczna Karta Wyników - analiza ryzyka
5.	Konsumpcja informacji	Ujawnianie i raportowanie informacji zgodnie z oczekiwaniami interesariuszy	<ul style="list-style-type: none"> -sprawozdawczość obligatoryjna -sprawozdawczość fakultatywna - strona internetowa LP - media - sesje plakatowe - konferencje

Źródło: opracowanie własne.

Koncepcja zmian zarządzania informacją o turystyce leśnej oparta jest na uwarunkowaniach ich wdrożenia, między innymi wymagać będzie określenia uwarunkowań organizacyjnych i finansowych, kadrowych oraz logistycznych. Jak każdy model, również ta uproszczona wersja teoretycznej koncepcji zarządzania informacją o turystyce leśnej ma swoje ograniczenia, na które należy zwracać uwagę w trakcie jej wdrażania.

Zarządzanie informacją o turystyce i rekreacji leśnej jest nierozdzielnie związane także z „compliance”, czyli zgodnością z prawem i sposobem zorganizowania tego obszaru. W niektórych dyscyplinach sportu może dochodzić do łamania przepisów prawa powszechnie obowiązującego na terenie leśnym, istotnym jest wskazanie choćby brzmienia art. 15 ust. 1 pkt 27 ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz. U. z 2023 r. poz. 1336), wedle którego w parkach narodowych oraz w rezerwach przyrody, zabrania się: organizacji imprez rekreacyjno-sportowych - w parku narodowym bez zgody dyrektora parku narodowego, a w rezerwacie przyrody bez zgody regionalnego dyrektora ochrony środowiska. Rywalizacja, która jest zakazana w ramach obowiązujących przepisów prawa może przybierać postać np. „off-road’u” na obszarach chronionych przyrodniczo. Warto w tym względzie należy zwrócić uwagę także na przepisy wewnętrzne międzynarodowych organizacji sportowych jak np. FIA Fédération Internationale de l’Automobile. Zgodnie z Międzynarodowy Kodeksem Sportowym 2013 zawody mogą odbywać się również na trasie zamkniętej, posiadającej infrastrukturę, która stanowi jej integralną część, zaczynającą i kończącą się w tym samym miejscu, specjalnie zbudowaną lub dostosowaną do wyścigów samochodowych. Tor może być okazjonalny, półstały lub stały w zależności od jego infrastruktury i dyspozycyjności do zawodów.

Często również organizacje międzynarodowe przedstawiają wymogi środowiskowe, infrastrukturalne, logistyczne, które określają m.in. organizację terenu przyrodniczego oraz wymogi co do liczby miejsc dla kibiców w takich miejscach, czy sposobu organizacji na takim terenie miejsc parkingowych. Dlatego też niezwykle istotnym dla analiz zawartych w niniejszym artykule jest „rywalizacja w ramach obowiązujących reguł umownych” polegająca na ustaleniach w zakresie dopuszczalności organizacji tego typu wydarzeń. W ten sposób można osiągnąć cel zapewnienia ochrony praw innych uczestników rywalizacji. Ze względu na ograniczenia edytorskie określone przez redakcję czasopisma te zagadnienia które nie zostały szerzej opisane w tym artykule, będą przedmiotem analiz Autorów w przyszłości.

Spis literatury:

- Adamowicz K., Gostolek R., Jaszczak R., Szczypa P., Szramka H., 2016. *Ocena wpływu wybranych zabiegów hodowlanych i typów siedliskowych lasu na koszt pozyskania surowca drzewnego w czyszczeniach i trzebieżach*. Sylwan, 160 (12), s. 993-1001.
- Adamowicz K., Dyrzc A., Szramka H., 2014. *Wpływ redystrybucji środków funduszu leśnego na rentowność nadleśnictw*. Sylwan 158 (7), s. 483-490.
- Bergen V., 1994. *Vermarktung und Bewertung der Schutz- und Erholungsfunktionen des Waldes*. Holz-Zentralblatt 5 (94), s. 33-38.
- Bollmann K., Braunisch V., 2013. *To integrate or to segregate: balancing commodity production and biodiversity conservation in European forests*, [w:] D. Kraus, F. Krumm (red.). *Integrative approaches as an opportunity for the conservation of forest biodiversity*. European Forest Institute, s. 18-31.
- Holeksa, J., Mirek, Z., 2019. *Wielofunkcyjna gospodarka leśna – mit czy rzeczywistość* [w:] Wielofunkcyjna gospodarka leśna wobec oczekiwań przemysłu drzewnego i ochrony przyrody. Materiały, 119.
- Międzynarodowy Kodeks Sportowy 2013 r., [online] http://www.wyscigigorskie.pl/pliki/files/regulacje2013/mks_2013_mks.pdf
- Moönkkönen M., Reunanen P., Kotiaho J.S., Juutinen A., Tikkanen O.P., Kouki J., 2011. *Cost-effective strategies to conserve boreal forest biodiversity and long-term landscape-level maintenance of habitats*. European Journal of Forest Research 130: p.717-727.
- Nowacka W.Ł., Staniszewski P., Gasek A. 2017. *Współpraca: lasy – społeczności lokalne widziana okiem mieszkańców pobliza lasów*. Studia i Materiały CEPL w Rogowie R. Zeszyt 50(1), s. 192-200.
- Paschalis-Jakubowicz P., 2004. *Polskie leśnictwo w Unii Europejskiej*. CILP. Warszawa.
- Rametsteiner E., Simula M., 2003. *Forest certification – an instrument to promote sustainable forest management?* Journal of Environmental Management 67 (1): p. 87-98.
- Rykowski K., 2009. *Pojęcie i zadania wielofunkcyjnej gospodarki leśnej*. Leśnictwo wielofunkcyjne – stan obecny i przyszłość. Zimowa Szkoła Leśna przy Instytucie Badawczym Leśnictwa. I sesja. IBL Sękocin Stary, s. 11-28.
- Schmithüsen F., 2007, *Multifunctional forestry practices as a land use strategy to meet increasing private and public demands in modern societies*. Journal of Forest Science 53: p. 290-298.
- Ślupska, A., Zawadzka, A., 2022. *Ocena wielofunkcyjnej gospodarki leśnej w Polsce na tle wybranych krajów Unii Europejskiej*. Agronomy Science, 77(4), s. 33-48.
- Szramka, H., Adamowicz, K., 2017. *Kierunki modyfikacji statusu Lasów Państwowych w Polsce*. Sylwan, 161(05), s. 355-364.
- Szwagrzyk, J. 2019. *Polski model leśnictwa wobec nowych wyzwań w szybko zmieniającym się świecie*, [w:] K. Szabla (red.), *Wielofunkcyjna gospodarka leśna wobec oczekiwań przemysłu drzewnego i ochrony przyrody*, 119, s. 12-14.
- Uibrig H., Hilbrich A., Hutter G., 2014. *Land Use Planning for Sustainable Forestry*, [w:] Pretzsch J., Darr D., Uibrig H., Auch E. [red.]. *Forests and Rural Development*. Tropical Forestry 9.
- Wysocka-Fijorek, E., Gil, W., Gotos, P., 2020. *Realizacja zalesień w latach 2001-2018 w różnych regionach Polski*. Sylwan, 164(09), s. 726-735.

Gamification in the field of education, culture and tourism - cases from Bulgaria - Research Paper

Grywalizacja w dziedzinie edukacji, kultury i turystyki – przypadki z Bułgarii

Prof. Neviana Krasteva, D.Sc.⁶
International Business School

Chief Assist. Prof. Dessislava Alexova, PhD⁷
International Business School

Abstract

The aim of the study is to examine some important practical-applied aspects of gamification in the field of education, culture and tourism. The game elements and techniques of gamification are presented, as well as the non-game cases in which it can also be applied were explored in the study. The main differences between gamification and traditional educational models are discussed. Practical examples from Bulgaria of gamification in the fields of culture, tourism and education have been researched and analyzed. The main characteristics and advantages of the application of gamification in education are clarified. The thesis that gamification occupies more and more space in education is proven and the main changes to which its application will lead are indicated.

Key words:

gamification, interdisciplinary education, educational models, traveling universities, intercultural exchange

JEL: M3, Z12, Z33

Abstrakt

Celem pracy jest zbadanie kilku ważnych praktycznych aspektów grywalizacji w obszarze edukacji, kultury i

turystyki. W opracowaniu przedstawiono elementy gier i techniki grywalizacji, a także przypadki niezwiązane z grami, w których można je również zastosować. Omówiono główne różnice między grywalizacją a tradycyjnymi modelami edukacyjnymi. Zbadano i przeanalizowano praktyczne przykłady grywalizacji w dziedzinie kultury, turystyki i edukacji z Bułgarii. Wyjaśniono główne cechy i zalety zastosowania grywalizacji w edukacji. Udowodniono tezę, że gamifikacja zajmuje coraz więcej miejsca w edukacji oraz wskazano główne zmiany, do jakich doprowadzi jej zastosowanie.

Słowa kluczowe:

grywalizacja, edukacja interdyscyplinarna, modele edukacyjne, podróżujące uniwersytety, wymiana międzykulturowa

INTRODUCTION

"If I have done any work, it has been because I have felt it as a game. If I had to work, I would never get anything done."

- Mark Twain

Status of scientific research on the project topic in Bulgaria and worldwide and the relevance of the scientific issues

The concept of gamification and its mechanics in non-game environments is gaining increasing popularity in the fields of marketing, education, serious games, teamwork, etc. The reasons for this are many and complex, with notable factors being the ease of perception, engagement, and participation, as well as its quick and easy application in various digital solutions (Bruke, 2011).

The concept of using gamification for marketing purposes has mainly evolved over the past decade, progressing from initial attempts to define the concept (Williams, 2006; Groh, 2012) to identifying its constituent components and interactions (Zichermann & Cunningham, 2011), exploring marketing opportunities in the service sector (Huotari & Hamar, 2012), utilizing games in non-game contexts for organizational objectives (Deterring, Dixon, Khaled, & Nacke, 2011), promoting desired behaviors, skill development, and fostering innovation (Werbach & Hunter, 2012), engaging and

⁶ nkrasteva@ibsedu.bg

⁷ dalexova@ibsedu.bg

attracting users (McGonigal, 2011), engaging and motivating employees (Alsawaier, R. S., 2018; Blohm, I., & Leimeister, J. M., 2013; Baxter, R. J., Holderness Jr., D. K., & Wood, D. A., 2017) in anti-corruption training, enhancing workplace efficiency through gamified training and education (Oprescu, Jones, Katsikitis, 2014; Kapp, K. M., 2012), and more.

Gamified solutions are entering an increasingly wide range of topics, with training and workplace efficiency being a growing focus (Alfaqiri, A. S., Mat Noor, S. F., & Sahari, N., 2022; Mahat, J., Alias, N., & Yusop, F. D., 2022).

In Bulgaria, research related to gamification in the workplace is limited and scarce. Among them are the studies conducted by Stefanova-Yaneva, S., Koleva, A. (2021) regarding the possibilities of digital training in a specific organization, while a significant portion of the publications are dedicated to gamification as part of the educational process (Varbanova, A., 2011; Vitanova, N., 2019; Chipriyanova, G., 2021; Galabova, D., 2022; Saev, S., 2021). As evident, most of these publications have emerged in the last two years, confirming the timeliness and novelty of the subject matter.

The topic of the project is extremely relevant for the following important reasons. In Bulgaria, no similar studies have been conducted, and there is a lack of data regarding the main types of training in tourism conducted using gamified solutions, the identified benefits and deficits, and the profile of pioneering organizations in this field. There is no clearly defined field of training suitable for gamification, and there is a lack of a model and methodology for defining the training needs suitable for gamification or integration into other instructional formats, suitable for tourism activities. Clear indicators for assessing the effectiveness of gamified workplace training are also absent. Additionally, it is of interest to identify the main incentives and barriers for the implementation of gamification as a philosophy, approach, and toolset in tourism.

Tourism is a sector of the economy that is largely related to diverse experiences, adaptation and implementation of good and innovative practices. Sustainable tourism enables a good and/or innovative practice to be successfully implemented, taking into account the characteristics of each destination. In turn, this helps the overall development of the tourism sector. Often even these practices are further developed, which increases the quality of the offered tourist packages.

The specific objective of the project is to explore the possibilities and limitations of gamification as a solution in Bulgarian tourism conditions.

The aim of this research is to present practical examples of gamification in culture, tourism and education. The descriptive method is used, as important conclusions are drawn based on the expertise of the team of authors, as direct participants in the events.

Methodology

The main research methods include:

- Desk research of secondary information, comparative analysis, and systematic organization of results from international studies, as well as primary data related to the Bulgarian context.
- Systematic review of scientific publications and other secondary sources of information related to the evaluation of gamification as a learning solution and incentive for tourism.
- Survey research targeting selected respondent groups (research subjects) to gather primary empirical data.
- Semi-structured interviews with selected research subjects, representatives of various stakeholder groups, and potential users/adopters of gamified tourism solutions.
- Quantitative and qualitative methods for data processing and analysis.

Applying gamification to different forms of combining learning with tourism experience

Experiential learning and gamification is a learning philosophy, which is still applied in many different fields such as nature learning, organizational development, student practices and activity-based learning.

The essence of Experiential Learning was summarized by Dewey (1925) who argued that “events exist without our intervention; what we are interested in is their meaning.” Experiencing happens, it is inevitable. The problem is how to make sense of the experience. At its purest, experiential learning is inductive – it begins with "raw" experience, which is processed through purposefully learned means and becomes actionable knowledge.

Dewey developed his "Theory of Experience" as a critique of "traditional education". According to him,

traditional schooling developed in response to the needs and demands of industrial capitalism. It is based on the opposition of mind and body, mind and the world around us, as well as deductive logic, which reduces the general to the particular. It presupposes the ignorance of the learner and the wisdom and authority of the teacher, who is initiated into the type of knowledge or the specifics of the disciplines that the student must learn.

Experiential learning is conceived as democratic, holistic and integrative, based on the process of making sense of the experience. The idea that experience, learning, and development are interconnected lays the foundation for many types of experiential learning. Frere and Kolb apply Dewey's core ideas to the field of adult learning and social justice and to the context of lifelong learning and organizational development. According to Dewey, Lewin, Frere, and Kolb, the purpose of Experiential Learning is for one to learn to transform experience into knowledge and to use that knowledge for personal and collective development. (Aleksova, 2017)

Unlike traditional learning, Experiential Learning develops the idea that knowledge is created at the individual and group level as people learn about the world around them. Experiential learning rejects the Platonic idea that truth is independent of knowledge, that the learning of information is unrelated to its understanding, assimilation, and application. It overcomes the opposition between experience and knowledge, mind and body, and emphasizes the process of communication that unites them, which is accompanied by game elements. One of the values of any community is that it provides the space where such dialogue can take place. This dialogue is usually called 'reflection', bringing together experience and knowledge, mind and body, individual and community. The experience-reflection cycle is at the heart of all types of learning through adventure and interactive teaching. The main elements contributing to "quality of experience" can be reduced to: intention, authenticity, planning, clarity, orientation and learning, observation and judgment, reflection, continuous improvement, evaluation and finally recognition. Psychologists note that, in general, the more active the learning, the easier it is to remember. Indeed, for some learners, the very opportunity to actively participate in the learning process increases their desire to learn. (Aleksova, 2017)

An important tool in education is teamwork and group work in an interdisciplinary environment. She

teaches students how to work with their colleagues in a constructive way. In working in groups, they learn to communicate, to be responsible, to work with others using game elements, and also to reach compromises and resolve conflicts.

Each member of the group contributes their own skills and knowledge. The more skills and knowledge a group has, the easier a task or project becomes. Group work requirements include: effective communication; building trust; Conflict Solving; batch process; means of communication; writing a text in collaboration with others, as well as visual aids and role-playing.

A successful example is the university campaign for civic participation and sustainable development "Place for the Future" - an initiative of the Sofia Civic Association "The Shtastlivetsa", which provides an opportunity to combine the new and different with care for the environment and education. There is a place for the future when students, teachers, experts, travelers, nature lovers with a bright active civic position meet. Since 2013 dr. Dessislava Alexova has also been part of the organizing committee of university travelers. She took part as a mentor in working groups, developing and conducting role-playing games and case studies, she was a guide and a lecturer when the participants were visiting tourism sites and good practices for sustainable development. A place where anyone who is interested can learn, exchange experiences, learn and pass on what they have learned, thereby expanding the network of knowledgeable and active people. A place to establish itself in the university world, to become a center for information and debate, a tribune of good practices and to find the right position in university curricula (Aleksova, 2015). The success of the "Place for the Future" educational network is related to the creative way of thinking and the creation of teams of creative individuals, ready to implement non-standard solutions in a conservative system such as education.

The successful formula of the Education Network "Place for the Future" for implementing such an integrated approach is the so-called traveling universities, in which Bulgarian and foreign students from various majors have actively participated. (Aleksova, 2017) The training model is interdisciplinary - it is aimed at students and doctoral students from different programs and specialties. Participation in this educational event gives them the opportunity to work for a week in an international team with their peers from several European universities; to participate in discussions on

current topics of our time; to absorb knowledge and experience from established scientists, young researchers, experts from various fields and authorities of local communities; to get to know the unique natural and cultural heritage of the town of Chiprovtsi and the region of Western Stara Planina; to familiarize themselves with good practices in the context of sustainable development in Europe; to produce a specific product dedicated to sustainable development through the prism of their specialty and interests, in the form of: a scientific article, a short story or a multimedia product. The participation of a university lecturer from abroad gives the opportunity to expand the knowledge and competences of students by familiarizing them with models and practices in other European educational institutions. The first outdoor university in the village of Vlahi is in the form of a traveling seminar for culturologists from the bachelor's program in cultural studies at SU "St. Kliment Ohridski", in partnership with CVS - Bulgaria and is entitled "The Bulgarian phoenix bird in the village". The aim of the seminar is to acquaint the students live and on the spot with the new social and cultural phenomena in Bulgaria. A traveling seminar "Place for the Future" in Northwestern Stara Planina covers the area of Belogradchik, Chiprovtsi, Chuprene, Varshets and Zelen, where students are given the opportunity to get to know this part of Bulgaria in a new and unusual way, to feel the atmosphere, to touch good practices and experience them, gain a different perspective on nature, culture, history, tourism and people.

The Traveling University and Summer School for Sustainable Regional Development Practices "Place for the Future: Chiprovtsi 2013" is concentrated almost entirely in the region of Chiprovtsi and for the first time it was held with international participation. Lecturers are professors from the University of Burgundy and the House of Human Sciences in the city of Dijon, France, the New Bulgarian University - Sofia and the International Business School - Botevgrad, representatives of environmental protection organizations and initiatives, the local organization "Chiprovtsi, an alternative for development" (CHAR), the Institute for the Study of Societies and Knowledge at the BAS, etc.

The participation of students and teachers from eight departments of the New Bulgarian University and from the "Communications and Information" specialty of the University of Library and Information Technologies provides an additional incentive for a creative interactive approach, turning the traveling

university into a colorful palette of different activities: lecture part, discussion blocks, demonstrations of real practices and visits to cultural, historical and natural attractions. Various implemented projects for sustainable development of local communities are presented within the initiatives. (Metodieva, 2013)

Spring University "Europe on the Road: Empowering Citizens and Sustainable Development 2014" aims to transform the university environment into a platform for broad public debate related to European, national and local initiatives, to create opportunities for interaction between active civil society and the academic community. For the second year in a row, the event was held with international participation.

During the Seventh International Traveling University in Chiprovtsi, "Traditional and new communities in Europe - between past and future 2015", students, volunteers, university professors and experts from various scientific and practical fields shared their knowledge and experience for six days, while working to build communities.

Each working group managed to build its concept for the development of the Educational Center, which it presented to the other participants during the closing conference. The challenge for the participants was the sharing of experience by each participant through the lens of their own competences and thus, through interdisciplinary training and learning by example, intercultural exchange was also achieved.

The 8th International Traveling University "City of the Future / Future of the City 2016" was noted as a good example of creating sustainable practices for promoting and revitalizing the poorest region in the European Union as a place for the future - Western Stara Planina.

Participation in this educational event allowed students and volunteers to work for a week in an international team with participants from different European universities; to participate in interactive discussions on current topics and role-playing games; to gain knowledge and experience from established scientists, young researchers, experts from various fields and to Exchange them with authorities of the local community; to become familiar with the unique natural and cultural heritage of the Western Stara Planina region, participating in various practical activities; to experience inspiring feelings and adventures, to create interpersonal connections, new friendships and cross-cultural communication; to gain experience of working together in interdisciplinary teams, skills of dialogicity, mutual

enrichment and community solidarity; to participate in the development of a practical task that will benefit the future development of the region and their own personal growth.

The ninth international traveling university "Europe - a place for the future", held in the month of May 2017, simultaneously entered into the previous tradition and opened new opportunities and horizons of knowledge. Among the highlights were interdisciplinary learning through inspiring lectures, teamwork in groups, tasks with game elements focused on local identity and its interpretation in European parallels; interactive informal learning between teachers and students from several countries, walks through the beautiful nature of the Balkans, familiarization with good practices for sustainable development, dinners by the fire.

"Bridge-inter-cultures" initiative as a good practice in educational tourism

Association *Bridges - Eastern European Forum for Dialogue* is a non-governmental organization that unites representatives from several parts of the country of various religious traditions - Orthodox, Catholic, Muslim, Protestant, Armenian, Baha'i. Mission? The main focus group of the organization are youth and teenagers and how to teach them on tolerance through non-formal education and interactive games. Bridges "golden" project – interfaith youth camp "Bridge-inter-cultures" is a wonderful example and working model of positive transformation in 5 days. It exists for six years. The idea of the camp is to promote dialogue by engaging young people to live together and explore culture and religion of „the others“; using interactive and innovative non formal educational methods, gamification elements and games to build culture of peace – focusing on issues as ecology, art, sport and mental health. All those important topics are led by youth leaders of the organization and trainers using gaming methodology. Living together for 5 days teenagers build bridges of tolerance, understanding and friendship across cultures. Also, they form a strong sustainable community of creative and proactive young people from different religious traditions, who cooperate on various social and socially important causes in the future. Intolerance and ignorance toward „the other“ is raising today. We need positive examples to teach the next generation how to live together and to create better society, free of stereotypes and prejudices. (Vladikova & Karadzhova, 2018)

The initiatives and projects of the association are a good example of prevention of future conflicts and hard work with children and youth from different religious communities in the direction of understanding and acceptance of the "other" of the different in search of ways for constructive coexistence. Some of the gamification elements during the youth camps include: participating in team games, singing songs and talking freely with the priests in informal contact; through the visits to the religious communities in Stara Zagora and various joint activities, the young people discover the commonality in their differences - they have the opportunity to participate in a workshop for religious dialogue between children KidSpirit, to write or draw on the theme "The spirit of the adventurer", as the most vivid works are published in the organization's online magazine; in friendly football matches, with the participation in the training of professional players from the youth team of the host club, everyone has the opportunity to look at their friends in a new way, as partners in a game that has conquered the world. Bread is an important part of each of the religions, imbued with ritual value and in this sector of the camp activity it becomes a unifying unit for the final day, so on the last night the campers mix the "Bread of Friendship" and go through the process of stories about myself, about who I am, what I dream about, what I want to become, what my relationships with others should be. Thus, the children imperceptibly go through the stages of kneading the bread, which, created by their hands, becomes unifying for their common table. Together they manage to prepare their bread, share the labor of its creation, share their dreams and difficulties, combine the supposedly incompatible of our different cultural traditions to show that they have a future together. In the second part, held in the city of Peace and Justice - The Hague, the participants have the opportunity to continue their journey to getting to know the "other", the different and to try to overcome and understand their cultural peculiarities. In this part of the camp, they received a "Learning to Live Together" training conducted by Arigatou International trainers. Within a few days, they learn how to look at themselves, how to communicate with others; reflect on how all are connected and interdependent in common humanity; how they should listen and respect each other's opinion and point of view, looking beyond stereotypes and prejudices. Through gamification elements, children learn that

misunderstanding and disrespect can lead to violence, injustice and violation of human rights. (Aleksova, 2021)
The created interactive dialogue implies very different answers from both sides, which is an indicator of activation of thinking in this direction.

The mission of the Association is to pave paths, to look for ways to connect people, helping each other across time and space. Since its creation, its main goal has been to emphasize the importance of dialogue between people of the spirit, of building bridges of tolerance and responsible coexistence between the different religious communities in the country. (Vladikova and Karadzova, 2018)

Games and gamification in the event tourism

According to Mileva et al. (2020), gamification is a relatively new field at a distillation level. The aspiration for its application is to add value to the tourist product and build an emotional connection of tourists to the destination, as gamification fully meets the marketing objectives of engagement, loyalty and brand recognition. This gives reason to some authors to consider it as an opportunity for innovation, creativity and an opportunity to increase the competitiveness of the destination.

This applies especially to the organization and holding of various types of events.

The promotion of voluntary activities, environmental education and education, which are meaningfully filled with more and more diverse game elements, is gaining more and more popularity. The purpose of the events focused on nature, nature protection, biodiversity protection and protected areas is to provoke ecological thinking in children, responsibility and care for representatives of wild flora and fauna and their habitats.

The next examples, in the development of the concepts, communication and implementation, in which Dr. Dessislava Alexova participated, confirmed that a game element plays a major role in keeping their attention. The programs are mainly aimed at schoolchildren and students and allow them to get to know the characteristic features of the natural features in the respective destination, their inhabitants and the problems related to their protection and human intervention in the wild world.

The involvement of young people in the subject is done through gradual familiarization with the characteristics of the protected areas by including various

game elements, history of nature protection, basic knowledge about the protected species and characteristic habitats and gradual upgrading of knowledge. The content and program of each green event aims to contribute to the acquisition of skills to recognize different types of plants and animals and further engage adolescents in conservation causes.

The Day of the Frog Swamp in Botevgrad is connected with the desire to protect the longest documented migration of amphibians in the world and the transformation of children into ambassadors of the cause. The holiday was organized for the first time in 2018 on the initiative of Dr. Desislava Alexova, who was the coordinator of tourism in the municipality of Botevgrad and the deputy chairman of the Consultative Council on tourism issues in the municipality, on the occasion of celebrating the 50th anniversary of the documentation of the migration of the mountain frog (*Rana temporaria*). The organizer is the Municipality of Botevgrad, in partnership with the National Museum of Natural History (NMNH) - Sofia, Institute for Biodiversity and Ecosystem Research (IBEI), Association of Parks in Bulgaria (APB) and WWF Bulgaria.

"Muhalnitsa" or "The Frog marsh", as it is known among the local population, is a protected area in the sense of the Law on Protected Areas and is located in the land of the town of Botevgrad, in the Zelin villa area. It was declared for the purpose of protecting the marsh and its adjacent territories and is known for the unique worldwide migration of the mountain frog *Rana temporaria*. Every year, the mountain frogs come down from the southern slopes of the Stara Planina part "Bilo" along the three rivers Echemishka, Chervena kiselitsa and Zelinska in late winter and early spring and, having traveled a distance of 7 km, appear in the Frog Swamp, where they spawn.

During their annual migrations from their wintering grounds (the streams in the higher parts of the mountain) to the "Muhalnitsa" swamp, mountain frogs cover a distance of up to 6 km in a few days, and some of them probably over 10 km. The breeding season itself only lasts about two weeks, usually in late February and early March, depending on temperatures.

To date, the migration is threatened by the strong anthropogenic pressure in the area: redevelopment and blocking of part of the migration routes, increased traffic, which leads to many frogs being run over on the road to the marsh every year, overgrowth with grass, which occupies almost the entire area of the

marsh. In 2017, the municipality of Botevgrad, together with a team of scientists from the Bulgarian Academy of Sciences, as well as environmentalists from the Association of Parks in Bulgaria, started activities related to overcoming the established threats.

Then the municipal leadership, directed by Dr. Alexova, makes decisions to celebrate the Day of the Frog Swamp, the goal being to provoke positive attitudes among the local population towards the unique natural value and educational effect among adolescents. A cause that unites institutions, scientists, conservationists and local residents is the promotion of the preservation of the largest recorded migration of the mountain frog *Rana temporaria* worldwide.

The date chosen is 22/03/2018 in order to coincide with World Water Day and the first spring. The holiday is filled with a variety of content and many original games and interactive activities developed for the purpose. The main activities include: all-day games for children of different ages, a guided walk to the Frog Swamp with a professional guide - a doctoral student in biology and training in identifying plant and animal species with a identifier, a presentation about the Frog Swamp and migration in the Botevgrad Historical Museum, by its discoverer – Dr. Vladimir Beshkov, photo contest for children, exhibition of children's drawings with a competitive nature, fun quiz.

Participants are divided by age. The first half of the day the younger ones participated in various activities – singing, playing games, quizzes, interactive activities, and the afternoon for the older ones. Two entertainers are available throughout the day and welcome visitors at any time. With them is an animator dressed in a mountain frog costume, specially made for the holiday. The games and other activities are thematic and through them recreate the life in the swamp: the jumping and croaking of the frogs, their reproduction and metamorphosis, way of feeding. All these activities allow the children to feel like they are part of the inhabitants of the swamp, becoming ambassadors of its protection.

On a special secured trampoline decorated with lilies and ferns, up to 5 younger children and up to 3 older ones can jump at the same time, and during this time there must be someone to watch them, and teachers can also help here. The game "Who will jump the farthest" is suitable for both children and adults. For this purpose, the participants take frog steps and compete to see who will jump the farthest. For older ones, if desired, the task can be complicated by jumping with sacks. "The

life of frogs" is a game with different options, and the information is adapted according to the age of the participants.

Sing-along takes place in the so-called "qua-qua sector" where children can try playing different instruments and croaking like frogs. There are drawing corners, balloon games, making tadpoles out of beans and cellophane that are thrown into a container of water where they live until they grow up and become frogs. "Let's catch the flies or how the frogs eat" is a game suitable for both children and adults. With it, children put frog's feet on their hands, with a sticky surface, and try to catch flies in the air.

In the following years, the games and other educational and entertainment activities were enriched with various workshops led by local artisans, which included the making of clay and felt frogs. In addition to children's drawings, the exhibition also includes applications made by children from kindergartens and schools in the municipality. A theatrical production of the SKRIN traveling puppet theater "The Great Frog Journey" has also been developed, which has performances all over the country. (Popova et al., 2019)

Another similar holiday, again based on the idea and concept of Dr. Desislava Alexova and her leadership, is the Day of the Wild Peony in Bozhurishte in 2019. The cause, whose ambassadors are the children, is related to the preservation of the last site of narrow-leaved peony near Sofia and Bozhurishte, which is threatened by plowing and poaching. Over 150 children from kindergartens and schools in the region of Bozhurishte and Sofia participated in creative workshops in three sectors: ceramics, folding and applications of paper peonies and painting.

A public lecture was organized by Dr. Alexova for the upper grades of students and adults, with a discussion "Is the wild peony - a symbol of Bozhurishte protected?" and "Protected territories in Bulgaria", presented by the guest speakers from the Association of Parks in Bulgaria and Directorate of Vitosha Nature Park talked more about the different types of peonies found in Bulgaria. Citizens, scientists, environmentalists, municipal councilors and other representatives of the local government joined the discussion, as well as employees from the Ministry of Environment and Water and Regional Inspection Environment and Water, who were invited to the lecture and were participated in the discussion.

The Day of the Wild Peony ended with the awarding of the winners of the National Children's

Drawing Competition on the theme "Wild Peonies", in which more than 160 children from all over the country took part. Numerous certificates and prizes were distributed, and at the end, the organizers cut a specially made peony cake and were treated to chocolates from the sponsors of the celebration. Due to the pandemic situation in the following two years and the lack of sufficient motivation on the part of local institutions, the Wild Peony Festival failed to become a tradition but the broad public response contributed to the long-term preservation of the habitat.

The game element is even more palpably present in various events in adventure tourism, including relay games and competitions, logical tasks, participation in various types of trials. A typical example is the Botevgrad Adventure Multifight, the concept of which was developed with the participation of Dr. Alexova. The sport-adventure discipline was developed specifically for the purpose of the municipality of Botevgrad to position itself as an attractive destination for sports, adventure and extreme tourism. The logical elements in the concept of the event, contribute the participants learn curious historical facts in an attractive way through experience. The organizer is the Municipality of Botevgrad, and the goal is to demonstrate in an attractive way an innovative format combining entertainment and active outdoor sports, presenting to potential tourists and guests the opportunities for recreation and tourism in the region of the municipality, as well as the attraction to similar activities of children and adolescents from schools. (Aleksova, 2018)

The event has traditionally been held since 2017 on the meadows near the "Bozhenishki Urvich" fortress, near the village of Bozhenitsa, Botevgrad municipality. Those wishing to join the initiative are faced with challenges in the form of an adventure games and activities: climbing and descending rock faces below the fortress, entering a cave, map-orientation and logic tasks, archery skills. All areas to overcome are united by a common logical framework related to decoding a final message. Classes are suitable for adults and children over 12 years old. In parallel, a musical program is held on stage and workshops for making various products: ceramics, wood carving, carpet weaving, etc. (Aleksova, 2018)

The advantages of the chosen destination are related to the excellent location of the village of Bozhenitsa, the meadows with gazebos, a stage and a fountain, the municipal accommodation base and the

Bozhenishki Urvich fortress. Tourist sites in the village and some of the attractions in the area: an old church, a woodcarving workshop, a horse farm, rock niches and caves, climbing rocks, small picturesque waterfalls. The Bozhenishki Urvich fortress was one of the last fortresses captured by the Ottoman troops during the fall of Bulgaria. The end of its existence is sought at the end of the 14th century, when it was burned and destroyed to the ground.

Conclusions

Gamification is taking more and more place in education, because educational games, the introduction of roles, as well as various statuses and rewards, the creation of simulations and learning companies have already proven to be much more successful learning methods than a number of traditional approaches.

The changes that gamification will impose in education are expected to be the following:

1. In contrast to the traditional model, in gamification grading should be by points, with each student starting with 0 points. Based on his progress, they are accumulated, until finally, according to a set scale, his rating is formed.
2. This is how one of the main problems in training - demotivation - can be solved on the basis of the game. According to one study, over 60% of learners would be more motivated if there were grading scales because they would also increase competition between everyone in the learning group. When it comes to online courses and distance learning, 89% of respondents believe that a point system would increase their motivation.
3. Important change is that through gamification, decision-making power goes to the learners. Working in a team and following their developed strategy, they can change the planned learning activities, add new information, include additional components, etc.
4. Another big change that gamification will force is independent work, outside of school hours, with the aim of better performance, more points and therefore reward. Gamification is a preferred approach because with it, learners have unlimited options, they are free to fail/lose without worrying about getting a low grade. This is one of the main principles of the game - it teaches us to lose, but also motivates us to try again.

Important feature of gamification is the freedom for learners to create new strategies and patterns. For this purpose, it is necessary to invest all their creativity, knowledge and effort. The game teaches us to

think within the rules, but in a different way, through which we can get ahead of the other participants. There is also a fundamental difference here with classical education, which teaches us to follow ready-made models, not to create our own, it places us in a framework, and everything outside of it is wrong and even punishable.

The next main advantage of gamification is the freedom of learners to allocate their own time, to complete their tasks when they feel sufficiently prepared, and not only in the classroom.

In addition, with it, learners receive feedback after each task, which motivates them to continue completing their tasks.

References:

Aleksova, D. (2017). Applying an integrated approach to tourism education, including a competency model and interdisciplinary experiential learning. In: Proceedings XIV International Scientific Conference Development of higher schools in the context of European requirements for the quality of educational services. Sofia, IBS, pp. 449-459.

Aleksova, D. (2015). A place for the future - an innovative interdisciplinary approach to learning in a real environment. In: Proceedings of Scientific and Practical Conference "Human Capital - Methodology, Dimensions and Practices". Sofia, NBU, pp. 473-482.

Aleksova, D. (2021). Sustainable development of Chiprovtsi municipality as a tourist destination. Creation of a tourism brand and strategic planning, ed. Za Bukvite, Sofia, 419 p.

Aleksova, D. (2018). Innovative initiatives contributing to the transformation of Botevgrad municipality into an attractive tourist destination. In: Proceedings of the XIV International Scientific Conference Tourism - Research, Development and Training. Sofia, IBS, pp. 63-80.

Alfaqiri, A. S., Noor, S. N. F. M., & Sahari, N. (2022). Framework for Gamification of Online Training Platforms for Employee Engagement Enhancement. *International Journal of Interactive Mobile Technologies*, 16(06), 159–175. <https://doi.org/10.3991/ijim.v16i06.28485>

Alsawaier, R. S. (2018). The effect of gamification on motivation and engagement. *The International Journal of Information and Learning Technology*, 35(1), 56-79.

Baxter, R. J., Holderness Jr, D. K., & Wood, D. A. (2017). The effects of gamification on corporate compliance training: A partial replication and field study of true office anti-corruption training programs. *Journal of Forensic Accounting Research*, 2(1), A20-A30.

Björk, P. (2010). Atmospherics on tour operators' websites: Website features that stimulate emotional response. *Journal of Vacation Marketing*, 16(4), 283–296. <https://doi.org/10.1177/1356766710372243>

Blohm, I., & Leimeister, J. M. (2013). Gamification: Design of IT-based enhancing services for motivational support and behavioral change. *Business & information systems engineering*, 5, 275-278.

Burke, W. W. (2011). A perspective on the field of organization development and change: The Zeigarnik effect. *The Journal of Applied Behavioral Science*, 47(2), 143-167.

Deterding, S., Dixon, D., Khaled, R., & Nacke, L. (2011, September). From game design elements to gamefulness: defining "gamification". In Proceedings of the 15th international academic MindTrek conference: Envisioning future media environments (pp. 9-15).

Dewey, J. (1925). *Experience and nature*. Discover publications, Inc., New York. Forschungsgemeinschaft Urlaub und Reisen e.V. (FUR) (Ed.). (2020). *Inspiration and information: Customer touchpoints at the customer journey: Report of the travel analysis 2020*. [Unpublished report]. Kiel.

Galabova, D. (2022). Developing STEM competence in future teachers in mathematics in the trend of STEM education. *Mathematics and Education in Mathematics*, 51, 124-136.

Gretzel, U., & Fesenmaier, D. R. (2003). Experience-based internet marketing: An exploratory study of sensory experiences associated with pleasure travel to the Midwest United States. In A. J. Frew, M. Hitz, & P. O'Connor (Eds.), *Information and communication technologies in tourism 2003* (Vol. 20, pp. 49-57). Springer Vienna.

Groh, F. (2012). Gamification: State of the art definition and utilization. *Institute of Media Informatics Ulm University*, 39, 31.

Huotari, K., & Hamari, J. (2012, October). Defining gamification: a service marketing perspective. In Proceeding of the 16th international academic MindTrek conference (pp. 17-22).

Jiménez-Barreto, J., Rubio, N., & Campo, S. (2020). Destination brand authenticity: What an experiential simulacrum! A multigroup analysis of its antecedents and outcomes through official online platforms. *Tourism Management*, 77, 104022. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2019.104022>

Kapp, K. M. (2012). *The gamification of learning and instruction: game-based methods and strategies for training and education*. John Wiley & Sons.

- Ketter, E. (2021). Millennial travel: tourism micro-trends of European Generation Y. *Journal of Tourism Futures*, 7(2), 192–196. <https://doi.org/10.1108/jtf-10-2019-0106>
- Le, D. T., Scott, N., & Lohmann, G. (2019). Applying experiential marketing in selling tourism dreams. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 36(2), 220–235. <https://doi.org/10.1080/10548408.2018.1526158>
- Lee, W., & Gretzel, U. (2012). Designing persuasive destination websites: A mental imagery processing perspective. *Tourism Management*, 33(5), 1270–1280. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2011.10.012>
- Mahat, J., Alias, N., & Yusop, F. D. (2022). Systematic literature review on gamified professional training among employees. *Interactive Learning Environments*, 1–21. <https://doi.org/10.1080/10494820.2022.2043910>
- McGonigal, J. (2011). *Reality is broken: Why games make us better and how they can change the world*. Penguin.
- Metodieva, V. (2013). Traveling University and Summer School on Sustainable Regional Development Practices: Chiprovtsi 2013 (Chiprovtsi, 3–9 June 2013). In: *Sociological problems*, no.: 1-2 / 2013, pp. 338-340
- Mileva, S., M. Asenova, E. Petrov, V. Gyaurova. (2020). Gamified applications for Sofia, promoting the cultural and historical heritage of the capital. *Scientific online series "Cultural-Historical Heritage: Preservation, Presentation, Digitization"*, Item 6, Issue 2 (9)/ 2020, Institute of Mathematics and Informatics at the Bulgarian Academy of Sciences, pp. 49-63
- Oprescu, F., Jones, C., & Katsikitis, M. (2014). I PLAY AT WORK—ten principles for transforming work processes through gamification. *Frontiers in psychology*, 5, 14.
- Popova, N., M. Vodenska, S. Mileva, L. Mukova, N. Aleksandrova, E. Alexandrova, D. Aleksova, K. Yankova & I. Stoykova. (2019). *Events and tourism*. Sofia. IBS. 425 p.
- Saev, S. (2021). 299 GAMIFICATION - AN APPROACH TO INCREASE STUDENT MOTIVATION DURING A PANDEMIC. *KNOWLEDGE - International Journal*, 48(2), 299–304. Retrieved from <http://ikm.mk/ojs/index.php/kij/article/view/4742>
- Stefanova-Yaneva, S., & Koleva, V. (2021). Digitalization of Training in Bulgarian Organizations. *HR and Technologies*, 1, 77-95.
- Vitanova, N. (2019). Education of the Future. *Pedagogy*, 91(8), 1057-1090.
- Vladikova, A., & Karadjova, S. (2018). A bridge between cultures – a challenge that opens new paths. *Harmony in differences: Proceedings of papers from the scientific conference of UniBit*, 10.12.2018. Sofia: ed. Za Bukvite, pp. 195-200
- Werbach, K., Hunter, D., & Dixon, W. (2012). *For the win: How game thinking can revolutionize your business* (Vol. 1). Philadelphia: Wharton digital press.
- Williams, D. (2006). Why game studies now? Gamers don't bowl alone. *Games and Culture*, 1(1), 13-16.
- Zhang, H., Gordon, S., Buhalis, D., & Ding, X. (2018). Experience Value Cocreation on Destination Online Platforms. *Journal of Travel Research*, 57(8), 1093–1107. <https://doi.org/10.1177/0047287517733557>
- Zichermann, G., & Cunningham, C. (2011). *Gamification by design: Implementing game mechanics in web and mobile apps*. " O'Reilly Media, Inc."

Sposoby zapobiegania marnotrawstwa żywności w hotelach

Ways to prevent food waste in hotels - *Research Paper*

prof. dr hab. Marek Bugdol – Uniwersytet Jagielloński

dr hab. Daniel Puciato – Uniwersytet WSB Merito we Wrocławiu

Abstract

Food waste is now a global problem and the amount of waste is growing rapidly despite various initiatives aimed at minimizing this problem. This problem particularly affects the hotel industry, and its limitation, due to market and corporate reasons, is not always easy. The aim of the article is to identify methods of reducing food waste in hotels. The main research method was a literature review. The following potential areas for minimizing food waste in hotel gastronomy have been identified: process analysis, measures to reduce purchases and waste use, guest education, system solutions and the use of pro-quality concepts, the use of technical devices, the use of local supplies, cooperation with charity organizations and the production of biogas and compost and animal nutrition. It is also recommended to conduct further empirical research on the identified problem area.

Key words: food, waste, hotels.

Abstrakt

Marnowanie żywności jest obecnie problemem globalnym, a ilość odpadów dynamicznie rośnie mimo różnych inicjatyw mających na celu zminimalizowanie tego problemu. Problem ten dotyczy szczególnie branży hotelowej, a jego ograniczenie, za sprawą przesłanek rynkowych i korporacyjnych, nie zawsze jest łatwa. Celem artykułu jest identyfikacja metod ograniczania marnotrawstwa żywności w hotelach. Główną metodą badaczą był przegląd literatury. Zidentyfikowano następujące potencjalne obszary minimalizacji marnotrawstwa żywności w gastronomii hotelowej: analiza procesów, działania ograniczające zakupy i wykorzystanie odpadów, edukacja gości, rozwiązania

systemowe i wykorzystanie koncepcji pro jakościowych, wykorzystanie urządzeń technicznych, korzystanie z lokalnych dostaw, współpraca z organizacjami charytatywnymi oraz produkcja biogazu i kompostu oraz żywienie zwierząt. Rekomenduje się ponadto prowadzenie dalszych badań empirycznych nad zidentyfikowanym obszarem problemowym.

Słowa kluczowe: żywność, marnotrawstwo, hotele.

JEL: Q56, Z31

Wprowadzenie

Według Organizacji Narodów Zjednoczonych ds. Wyżywienia i Rolnictwa (Food and Agriculture Organization of the United Nations, FAO) co roku na całym świecie ludzie marnują 1,3 mld ton żywności. Szokujące jest to, że jest to mniej więcej jedna trzecia całej produkowanej żywności (businessinsider.com.pl, odczyt 29.04.2023). Marnowanie żywności jest obecnie problemem globalnym, tym bardziej, że ilość odpadów nadal rośnie mimo różnych inicjatyw mających na celu zminimalizowanie tego problemu (Jabeen, et al., 2023).

Niektórzy badacze mówią nawet o kryzysie marnowanej żywności i wskazują na pilną potrzebę ustalenia tego, w jaki sposób różne struktury branżowe i gospodarki wpływają na zachowanie przedsiębiorstw w zakresie gospodarki odpadami (Mak, et al., 2021).

Problem marnowania żywności jest złożony, bo do marnotrawstwa dochodzi na etapie produkcji, przetwarzania żywności oraz jej spożycia. Jest on uwarunkowany czynnikami ekonomicznymi, zachowawczymi a nawet sytuacyjnymi. Jeśli uwzględnimy branżę hotelową to problem marnotrawstwa żywności jest szczególnie widoczny. Wynika to z tego, że do hotelu przybywają różni goście, ale znaczna część z nich może być zorientowana na wypoczynek, rozrywkę, czy pracę. Goście często korzystają tylko ze śniadań, podczas których konsumują znacznie więcej niż podczas pobytu w domu. Zwykle jest to jedyny posiłek, jaki zjadają goście w hotelu, co może mieć wpływ na ilość skonsumowanej i zmarnowanej żywności oraz na ilość zużytych talerzy, naczyń i sztućców (por.np. Juvan, et.al., 2018).

Marnowanie żywności to poważny problem głównie w branży hoteli wypoczynkowych (Antonschmidt, Lund-Durlacherb, 2021). Na dodatek goście, którzy uważają, że realizacja programów środowiskowych jest ważna wcale nie muszą preferować hoteli, które takie programy realizują (Baker et.al. 2014).

Branża hotelowa jest konsumentem energii i wody oraz wytwarza duże ilości stałych odpadów żywnościowych (Sandaruwani, Gnanapala, 2016). Szacuje się, że w przeciętnym europejskim hotelu mającym 300 pokoi rocznie marnuje się około 12 tysięcy ton żywności (Wrona, 2022). W jednym z badań wykazano, że średnia masa wytwarzanych odpadów żywnościowych w restauracjach wynosi 187,8 kg/tydzień, czyli 9,8 ton rocznie. Analiza składu odpadów wykazała, że najbardziej dominującą kategorią w odpadach żywnościowych z restauracji były warzywa, których udział wyniósł 49,5%, a następnie pieczywo i wypieki – 19,4% oraz mięso, ryby i jaja – 18,9% (Lazić, et al., 2022). Walka z marnotrawstwem żywności jest istotna nie tylko ze względów etycznych, klimatycznych, ale może być istotne ze względów typowo ekonomicznych. Ten ostatni aspekt powinien być szczególnie podkreślany, bo może stanowić motywację do podejmowania różnych działań prośrodowiskowych. W jednym z badań wykazano, że każdy dolar zainwestowany przez hotele w programy mające na celu ograniczenie marnowania żywności w kuchni, przyczynia się do uzyskania 7 dolarów oszczędności, głównie poprzez zmniejszenia kosztów operacyjnych (*Hotels See Return on Food Waste Reduction Investment*, 2018).

W kontekście poczynionych uwag wprowadzających należy stwierdzić, że marnotrawstwo żywności jest ważnym zagadnieniem wymagającym badań i pilnego rozwiązania. W artykule postawiono następujący problem badawczy: Jakie są aktualne możliwości, swoiste benchmarki ograniczania marnotrawstwa żywności w hotelach? Celem artykułu jest identyfikacja metod ograniczania marnotrawstwa żywności w hotelach.

Podstawową metodą badacza był systematyczny przegląd literatury. Został on wykonany zgodnie z procedurą zaproponowaną przez Easterby-Smitha (2015). Przeglądu literatury przedmiotu dokonano w następujących etapach: (1) wybór słów kluczowych: hotele, proces żywienia, marnotrawstwo, ograniczenia (2) wyszukanie prac zawierających zidentyfikowane słowa kluczowe w bazach danych: Academic Search Ultimate, w tym Business Search Ultimate, Agricola, ERIC, Green File, Open Dissertation (3) zapoznanie się z wyszukanymi publikacjami; (4) recenzowanie publikacji; (5) pogrupowanie i uporządkowanie publikacji według następujących zagadnień tematycznych: podejście procesowe, zakupy i wykorzystanie odpadów, edukacja klientów, rozwiązania systemowe i wykorzystanie koncepcji pro jakościowych, wykorzystanie urządzeń

technicznych, korzystanie z lokalnych dostaw, współpraca z organizacjami charytatywnymi, produkcja biogazu i kompostu, żywienie zwierząt. Początkowo dokonano przeglądu artykułów typu „peer review”, a w kolejnym etapie wyniki tego przeglądu uzupełniono o materiały źródłowe typu „grey literature”.

Działania podejmowane na rzecz ograniczenia marnotrawstwa

Analiza literatury wskazuje, że hotele, chcąc ograniczyć zjawisko marnotrawstwa żywności podejmują następujące działania (rysunek 1): analiza procesów, edukacja, ograniczenie zakupów, korzystanie z lokalnych zasobów, rozwiązania systemowe, stosowanie urządzeń technicznych, działania społeczne i ponowne wykorzystanie.

Ryc. 1. Działania zmierzające do minimalizacji odpadów żywnościowych w hotelach

Źródło: opracowanie własne.

Analiza procesów

Aby skutecznie zapobiegać marnotrawstwu żywności w hotelach należy przede wszystkim ustalić, na jakich etapach do niego dochodzi. W jednym z badań przeprowadzonych w Montrealu wykazano, że większości odpadów żywnościowych można uniknąć. Najwięcej odpadów powstaje w fazie przygotowawczej (mamy tutaj tzw. odpady przygotowawcze). Jeśli chodzi o odpady talerzowe, to ich ilość jest minimalna i nie różni się znacząco w zależności od formuły posiłków, rodzajów usług i wielkości porcji (Lévesque et al., 2022).

Oczywiście ideałem byłoby analizy procesów w całym łańcuchu dostaw, a nie tylko na etapie wejścia i wyjścia procesu żywieniowego. Istotne jest to, aby początkiem takich analiz były potrzeby i oczekiwania klientów. Takie badania są już od dawna wykonywane przez menedżerów dużych hoteli mimo znacznych kosztów (Frumkin, 2001). Ustalenie tego, co jest najważniejsze pozwala na wyeliminowanie produktów zbytecznych, które ulegałyby zniszczeniu. Potrzeby i oczekiwania, jeśli są prawidłowo określone, przekładają się na konkretne wymagania, jakie muszą być realizowane wobec poszczególnych interesariuszy. Podczas przeglądów środowiskowych warto omawiać rezultaty podejmowanych działań, wyniki i przeszkody wynikające z realizacji ustalonych wymagań. Oczywiście musimy pamiętać o tym, że zarówno oczekiwania, jak i potrzeby ulegają zmianom. Program usług gastronomicznych, też musi być przygotowany na podstawie takich analiz, a jeśli jest dobrze realizowany i zgodny z oczekiwaniami gości, to jest jednym z najważniejszych czynników osiągnięcia przewagi konkurencyjnej (Frumkin, 2001).

Edukacja interesariuszy

Bardzo ważną rolę odrywa także edukacja gości oraz pracowników. Odpowiednia komunikacja istniejących problemów, zachęcanie do odpowiedzialnych, etycznych zachowań może doprowadzić do ponad 14 % redukcji odpadów jadalnych z talerzy. Hotele mają więc możliwość zaangażowania swoich gości w działania na rzecz ochrony środowiska (Antonschmidt, Lund-Durlacher, 2021).

Edukacja gości jest podejmowana nie tylko przez hotele (te nie uczą, ale raczej informują) ale przez różne inne podmioty. Z ostatnich badań, jakie przeprowadził Ipsos wynika, że ludzie coraz częściej skłaniają się do konsumowania produktów, które są eko (The banana

index, 2023). Coraz więcej hoteli przekazuje także komunikaty środowiskowe, dotyczące ograniczania marnotrawstwa żywności, skierowane dla swoich gości. Podobne komunikaty, a także szkolenia organizuje się na rzecz pracowników i niekiedy kooperantów.

Działania ograniczające zakupy i wykorzystanie odpadów

Niektóre hotele zmniejszają liczbę pozycji w menu i liczbę zastosowanych do przygotowania posiłków surowców, podejmują udane próby modyfikacji pakietu kulinarnego, np. poprzez wprowadzenie dwóch różnych rodzajów posiłków oraz wykorzystanie identycznego menu dla kilku obsługiwanych wydarzeń (Lévesque, et.al., 2022). Hotele, które mają wiedzę o kosztach zmarnowanej żywności podejmują cały szereg działań, które mają na celu: kupowanie mniejszej ilości żywności, a tym samym obniżenie kosztów zakupu, zwiększenie przychodów z nowych pozycji menu, które opracowano z wykorzystaniem resztek z żywności lub z takiej, którą wcześniej uważano za „odpady”. Odbywa się to oczywiście z uwzględnieniem wszystkich zasad i wymogów zdefiniowanych w Systemie Analizy Zagrożeń i Krytycznych Punktów Kontroli (HACCP). Niektóre hotele, w ciągu zaledwie jednego roku, ograniczyły liczbę odpadów żywnościowych tylko na etapie ich przygotowywania w kuchni średnio o 21% ('Hotels See Return on Food Waste Reduction Investment', 2018).

Korzystanie z lokalnych dostaw

Pomysłem godnym do naśladowania, lecz niestety trudnym ze względu na wymagania gości zagranicznych oraz międzynarodowych sieci hotelowych, jest korzystanie wyłącznie z lokalnych składników. Zapewnia to nie tylko wysoką jakość żywności, ale przede wszystkim znacznie ogranicza ślad wodny i węglowy, dzięki temu, że żywności nie trzeba transportować na dalekie odległości i przetwarzać w zawiłych i nie zawsze etycznych łańcuchach dostaw. Lokalne produkty są świeże, nie są więc długo przechowywane i marnowane. Ponadto, przygotowywanie posiłków na miejscu w hotelu skutkuje lepszymi wynikami środowiskowymi, niż import gotowych do spożycia posiłków (Milindi, et.al., 2022).

Rozwiązania systemowe i wykorzystanie koncepcji pro jakościowych

Należy przypomnieć, że gospodarka odpadami stałymi jest kluczowym aspektem zarządzania środowiskowego w obiektach należących do sektora hotelarskiego (Pirani, Arafat, 2014). Dlatego też dobre

efekty można osiągnąć stosując rozwiązania systemowe, na przykład monitorowanie ilości marnowanej żywności, audyt odpadów i mapowanie odpadów (Kasavan, et.al.,2022). Branża hotelarska podejmuje różne inicjatywy na rzecz zarówno właściwego wykorzystywania żywności, jak i na rzecz zagwarantowania jej bezpieczeństwa. Z tego powodu hotele są coraz częściej zainteresowane wdrażaniem różnych systemów zarządzania, np. ISO 22000 – Zarządzanie bezpieczeństwem żywności, wdrażają różne standardy zarządzania bezpieczeństwem żywności (FSMS – Food Safety Management System) lub stosują, tak jak w innych gałęziach lub branżach gospodarki, podejście kompleksowego zarządzania jakością (TQM – Total Quality Management) (Fu-Jin Wang, et.al., 2011). Do uwalniania aspektów środowiskowych dochodzi na etapach przyjmowania surowców, ich przechowywania, przygotowywania, gotowania, czyszczenia sprzętu kuchennego i mycia surowców oraz ustalania zawartości w menu. Z tego powodu, niektórzy autorzy zalecają stosowanie narzędzi typowych dla koncepcji lean management (Pirani, Arafat, 2014; Subramanian, et al.,2021). Również przepisy prawne stawiają obecnie hotelom wymagania, dotyczące konieczności ewidencjonowania i racjonalnego postępowania z odpadami gastronomicznymi (Ustawa z 14 grudnia 2012 r. o odpadach).

Wykorzystanie urządzeń technicznych

Nie można też zapominać o wykorzystywaniu odpowiednich urządzeń technicznych, na przykład przyjaznych środowisku urządzeń do rozkładu odpadów spożywczych i energooszczędnych agregatów chłodniczych (Chan, Okumus, Chan, 2017). Wdrożenie technologii ograniczających emisję CO₂ (np. nisko emisyjnych pieców, sprzętu kuchennego energooszczędnego) jest też jednym z sposobów ograniczania negatywnego wpływu na środowisko (Sun, et.al., 2022). Pomocne są również przeglądy, konserwacje i wymiany sprzętu gastronomicznego, który w przypadku wadliwości także może generować marnotrawstwo żywności.

Współpraca z organizacjami charytatywnymi i działania społeczne

Jeszcze innym pomysłem jest redystrybucja niesprzedanej hotelowej żywności organizacjom charytatywnym lub bankom żywności (Kasavan, et al., 2022, A). Nadmiar żywności można wykorzystać, po to, aby pomagać innym, szczególnie tym, którzy nie mają możliwości dokonania zakupu żywności, bo albo brakuje im

pieniędzy albo tak, jak bywało w lockdownie, nie mogą opuścić własnych domów. Hotele organizują liczne eventy, imprezy towarzyskie i spotkania biznesowe, ale zdarza się też, że prowadzą akcje z zakresu społecznej odpowiedzialności biznesu. Najwyższe kierownictwo jednego z hoteli przygotowało posiłki dla ludzi mieszkających w okolicach Bostonu, którzy przebywali w domu z powodu ciężkiej choroby i nie mogli sami przygotować sobie posiłku. Hotel zapewnił im więc pięć pożywnych posiłków tygodniowo (Serving up some food for thought, 2009). Ponadto hotele niekiedy samodzielnie organizują inicjatywy społeczne, które mogą być także potencjalnymi działaniami zmierzającymi do ograniczania marnotrawstwa żywności. Część hoteli prowadzi także własne stołówki pracownicze, w których oferowana jest żywność niewykorzystana wcześniej podczas realizowanych imprez komercyjnych.

Produkcja biogazu i kompostu, żywienie zwierząt

Intersującym pomysłem na zagospodarowanie odpadów nie nadających się do ponownego zastosowania jest produkcja biogazu z odpadów żywnościowych lub kompostu (Gandhi, et al.,2018; Gandhi, et al., 2019). W niektórych krajach wyznaczane są cele środowiskowe zorientowane na zagospodarowania odpadów żywnościowych. Na przykład, na Wyspach Malezyjskich wprowadzono cele dotyczące ilości kompostowanych odpadów żywieniowych (Kasavan, et. al., 2022B). W ostatnim okresie zwrócono także uwagę na możliwość wykorzystania odpadów żywnościowych w żywieniu zwierząt (Giamouri, et al., 2021). Wprawdzie nie jest to pomysł nowy, ale zyskuje ona na znaczeniu w obliczu brakujących surowców do karmienia zwierząt (np. w okresie wojny i braku pasz zbożowych).

Trudność i bariery

Walka z marnotrawstwem jest trudna, gdyż ograniczanie liczby ofertowych dań może obniżyć ocenę jakości usług. Takie działania mogą nie spotkać się z dobrym odbiorem ze strony gości hotelowych. Istnieją też bariery o charakterze technicznym i infrastrukturalnym. Na przykład, problemem może być brak odpowiedniego miejsca na kompostowanie odpadów żywnościowych w hotelach (Kasavan, et.al., 2022).

Na podstawie szczegółowego przeglądu publikacji wykazano, że hotelarze czują się winni marnowania żywności oraz niepokoją ich głównie straty finansowe, rzadziej obawy o wpływ społeczny i środowiskowy (Kasavan, et al., 2022). Natomiast na podstawie badań

empirycznych wykazano, że w wielu przypadkach świadomość potrzeby minimalizowania marnotrawstwa żywności wśród kierownictwa jest wysoka. Podejmowane są wysiłki w celu obniżenia kosztów poprzez minimalizację marnotrawienia żywności. Jednak hotelarze mają świadomość tego, że istnieją różne wzorce zachowań gości, na które nie mają wpływu (Sandaruwani, Gnanapala, 2016). Należy więc zachęcać branżę hotelarską do przyjęcia strategii i metod minimalizacji marnotrawstwa żywności w celu realizacji zasad zrównoważonego rozwoju przy jednoczesnym wskazywaniu na możliwości zwiększenia zysków finansowych (Sandaruwani, Gnanapala, 2016).

Podsumowanie

W kontekście uzyskanych wyników badań literaturowych należy stwierdzić, że problem marnowania żywności jest ważnym problemem o charakterze: ekonomicznym, społecznym, środowiskowym i etycznym. Należy zatem rekomendować działania zmierzające do zmniejszenia marnotrawstwa żywności w hotelach. Mogą być one następujące:

1. Wykorzystywanie koncepcji zarządzania (lean, TQM) oraz systemów zarządzania (np. ISO 22000) preferujących podejście procesowe (w tym badanie potrzeb i oczekiwań, monitorowanie procesów, badanie aspektów środowiskowych, nadzorowanie procesów zewnętrznych itp.).
2. Wdrożenie technologii ograniczających marnotrawstwo żywności.
3. Wykorzystywanie odpadów żywnościowych w celu tworzenia nowych potraw, prowadzenia akcji humanitarnych.
4. Wykorzystywanie odpadów do produkcji kompostu, biogazu.
5. Prowadzenie szeregu działań mających na celu kształtowanie wrażliwości i świadomości prośrodowiskowej i prospołecznej.

Niezbędne jest także prowadzenie dalszych pogłębionych badań empirycznym w tym obszarze problemowym. Za kluczowe perspektywy badawcze należy uznać:

1. Badanie rzeczywistych potrzeb i preferencji gości hoteli w obszarze usług gastronomicznych.
2. Identyfikację i szacowanie struktury i wolumenu marnowanej żywności.
3. Wpływ marnotrawstwa na koszty operacyjne, a w konsekwencji wyniki finansowe hoteli.
4. Szacowanie kosztów społecznych i środowiskowych wynikających z marnotrawstwa żywności.

5. Metody i sposoby optymalizacji menu w gastronomii w kierunku minimalizacji marnotrawstwa żywności.
6. Modelowanie innowacyjnych rozwiązań infrastrukturalnych, technologicznych, organizacyjnych i marketingowych zmierzających do minimalizacji marnotrawstwa.

Spis literatury:

- Antonschmidt, H. & Lund-Durlacher, D. (2021). Stimulating food waste reduction behaviour among hotel guests through context manipulation, *Journal of Cleaner Production*, 329. doi: 10.1016/j.jclepro.2021.129709.
- Baker, M.A., Davis, E.A. & Weaver, P.A. (2014). Eco-friendly attitudes, barriers to participation, and differences in behavior at green hotels, *Cornell Hospitality Quarterly*, 55(1), pp. 89–99. doi:10.1177/1938965513504483.
- Chan, E.S.W., Okumus, F. & Chan, W. (2017). The applications of environmental technologies in hotels, *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 26(1), pp. 23–47. doi:10.1080/19368623.2016.1176975.
- Easterby-Smith, M., Thorne, R. & Jackson, P. (2015). *Management and business research*, Sage, Los Angeles-Singapore.
- Frumkin, P. 2001. Hotels rethink dining-concept formats, alliances in face of softening economy, *Nation's Restaurant News*, 35(14), p. 51.
- Fu-Jin, Wang, Chia-Jen, Hung & Peir-Yuan, Patrick Li (2011). A study on the critical success factors of ISO 22000 implementation in the hotel industry, *Pakistan Journal of Statistics*, 27(5), pp. 635–643.
- Gandhi, P. et al. 2018. Multicriteria decision model and thermal pretreatment of hotel food waste for robust output to biogas: Case study from city of Jaipur, India, *BioMed Research International*, 2018, pp. 1–13. doi:10.1155/2018/9416249.
- Gandhi, P. et al. 2019. Hotel generated food waste and its biogas potential: A case study of Jaipur city, India, *Waste and Biomass Valorization*, 10(6), pp. 1459–1468). doi:10.1007/s12649-017-0153-1.
- Gdzie marnuje się najwięcej żywności? Wcale nie w sklepach. Jest nowe badanie (businessinsider.com.pl, odczyt 29.04.2023).
- Giamouri, E. et al. 2021. The food for feed concept. Performance of broilers fed hotel food residues, *British Poultry Science*, 62(3), pp. 452–458. doi:10.1080/00071668.2021.1877258.
- Hotels see return on food waste reduction investment (2018), *BioCycle*, 59(6), pp. 6–7.
- Jabeen, F. et al. 2023). Emotions and food waste behavior: Do habit and facilitating conditions matter?, *Journal of Business Research*, 155. doi: 10.1016/j.jbusres.2022.113356
- Juvan, E., Grün, B. & Dolnicar, S. (2018). Biting off more than they can chew: Food waste at hotel breakfast buffets, *Journal of Travel Research*, 57(2), pp. 232–242. doi:10.1177/0047287516688321.
- Kasavan, S. et al. 2022A. Drivers of food waste generation and best practice towards sustainable food waste management in the hotel sector: a systematic review, *Environmental Science and Pollution Research*, 29(32), pp. 48152–48167. doi:10.1007/s11356-022-19984-4.
- Kasavan, S. et al. 2022B. Challenges for source separation of food waste and turning waste into compost for Island-Based

- Hotels, *Akademika*, 92(3), pp. 39–49. doi:10.17576/akad-2022-9203-03.
- Lazić, B. et al. 2022. Assessment of restaurants food waste towards circular economy in transition country cities, *Environmental Engineering & Management Journal (EEMJ)*, 21(7), pp. 1147–1156.
- Lévesque, J., Perreault, V. & Mikhaylin, S. 2022. Food waste in a hotel foodservice: A case study identifying hot spots and strategies to prioritize towards a reduction, *International Journal of Gastronomy and Food Science*, 14, 100600. doi: 10.1016/j.ijgfs.2022.100600.
- Mak, T.M.W. et al. 2021. A cross-region analysis of commercial food waste recycling behaviour, *Chemosphere*, 274. doi: 10.1016/j.chemosphere.2021.129750.
- Milindi, P.S., De Lieto, F. & Chopra, S.S. 2022. Food Waste-Energy-Water-Emissions (FEWE) nexus in the food service sector: Comparing a restaurant meal from imported ingredients versus an imported ready-to-eat meal, *Journal of Cleaner Production*, 380. doi: 10.1016/j.jclepro.2022.134871.
- Pirani, S.I. & Arafat, H.A. (2014). Solid waste management in the hospitality industry: A review, *Journal of Environmental Management*, 146, pp. 320–336. doi: 10.1016/j.jenvman.2014.07.038.
- Sandaruwani, J.A.R.C. & Gnanapala, W.K.A.C. (2016). Food wastage and its impacts on sustainable business operations: A study on Sri Lankan tourist hotels, *Procedia Food Science*, 6, pp. 133–135. doi: 10.1016/j.profoo.2016.02.031.
- Serving up some food for thought (2009). *Hotel & Motel Management*, 224(6), p. 46.
- Subramanian, K. et al. 2021. Mapping the food waste-energy-water-emissions nexus at commercial kitchens: A systems approach for a more sustainable food service sector, *Journal of Cleaner Production*, 301. doi: 10.1016/j.jclepro.2021.126856.
- Sun, Y., Qian, L. & Liu, Z. 2022. The carbon emissions level of China's service industry: an analysis of characteristics and influencing factors, *Environment, Development & Sustainability*, 24(12), pp. 13557–13582. doi:10.1007/s10668-021-02001-y.
- The banana index 2023. *The Economist* z 15.04.2023, s.77.
- (Ustawa z 14 grudnia 2012 r. o odpadach (Dz. U. z 2019 r. poz. 701 z późn. zm.).
- Wrona, A. 2022. Tona jedzenia miesięcznie ląduje w koszu. Jak nie marnować żywności w hotelach? (horecatrends.pl), odczyt 29.04.2023.

Aktywność turystyczna podopiecznych Dziennych Domów Senior+ oraz Klubów Senior+

Tourist activity of the charges of Senior+ Day Homes and Senior+ Clubs - Research Paper

Dr Agnieszka Muszyńska⁸,
Akademia Wychowania Fizycznego w Warszawie
Józefa Piłsudskiego

JEL: H5, L83

Abstrakt

Celem artykułu jest analiza działań podejmowanych przez Dienne Domy Senior+ oraz Kluby Senior+, związanych z organizacją aktywności dla podopiecznych. Artykuł opiera się na przeglądzie literatury oraz wynikach badań ilościowych przeprowadzonych wśród dyrektorów placówek Senior+ na terenie Polski. W badaniach zostały uwzględnione takie aspekty, jak formy i rodzaje aktywności turystycznej preferowane przez seniorów, korzyści płynące z udziału w turystyce, a także sposoby organizacji wyjazdów oraz ich finansowania. Analiza uzyskanych wyników sugeruje, iż ośrodki Senior+ organizują aktywności turystyczne dla podopiecznych, pomimo napotykanym ograniczeń finansowych. Oczwistą rekomendacją wynikającą z badania jest zwiększenie środków przeznaczonych na aktywności turystyczne w Dziennych Domach Opieki i Klubach Senior+. Warto jednak również zwrócić uwagę na potrzebę kształcenia kadr ośrodków w zakresie organizacji turystyki dla seniorów oraz tworzenia przystępnych materiałów szkoleniowych dla osób zajmujących się organizacją turystyki dla osób starszych i z niepełnosprawnościami w języku polskim.

Abstract

The aim of the article is to analyze the activities undertaken by Senior+ Day Homes and Senior+ Clubs

⁸ agnieszka.muszynska@awf.edu.pl

related to the organization of activities for their residents. The article is based on a literature review and the results of quantitative research conducted among directors of Senior+ facilities in Poland. The research took into account aspects such as the forms and types of tourist activities preferred by seniors, the benefits of participating in tourism, as well as methods of organizing trips and their financing. The analysis of the results suggests that Senior+ centers organize tourist activities for their residents, despite the financial constraints they face. An obvious recommendation resulting from the study is to increase the funds allocated for tourist activities in Day Care Homes and Senior+ Clubs. However, it is also worth paying attention to the need to educate the staff of centers in the field of organizing tourism for seniors and to create accessible training materials for people involved in organizing tourism for the elderly and people with disabilities in Polish.

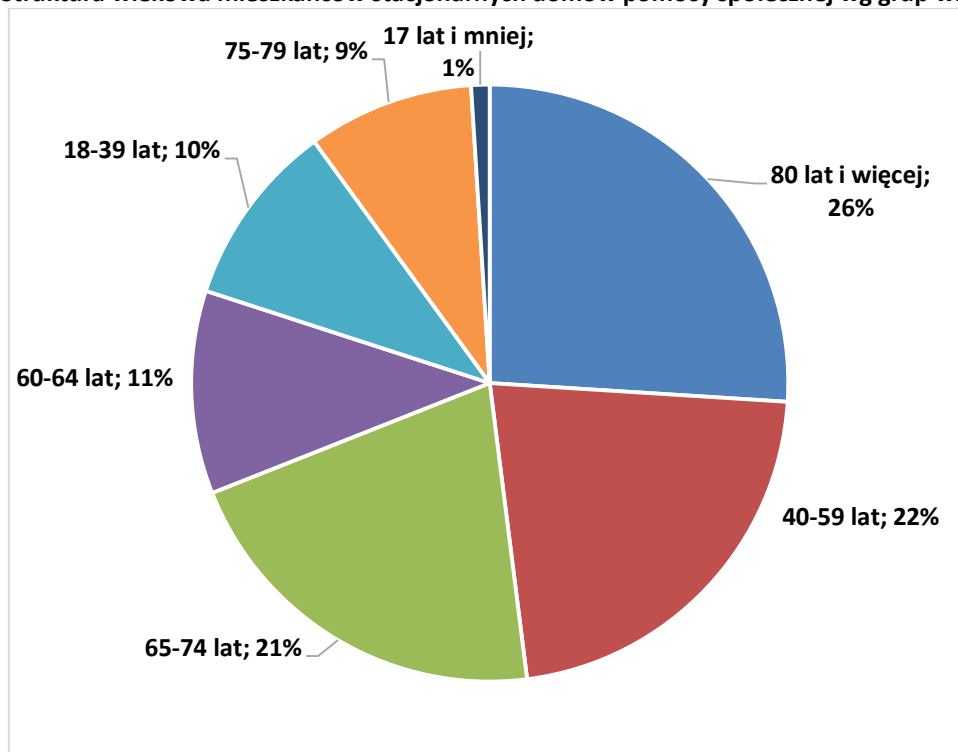
Słowa kluczowe: Program Senior+, turystyka seniorów, aktywność turystyczna osób starszych, Dienne Domy Senior+, Kluby Senior+

Wstęp

Starzejące się społeczeństwo to nieunikniona rzeczywistość, z którą mierzy się wiele krajów na całym świecie. W Polsce, według prognoz GUS, do 2035 roku liczba osób powyżej 65. roku życia wzrośnie z obecnych 6,5 mln do 9,9 mln (GUS 2023). Tak dynamiczne zmiany demograficzne mają istotny wpływ na różne aspekty życia społecznego, gospodarczego i politycznego.

Jedną z najistotniejszych konsekwencji starzenia się społeczeństwa jest rosnące zapotrzebowanie na usługi opiekuńcze obejmujące osoby starsze. Coraz więcej obywateli w wieku dojrzałym wymaga wsparcia w codziennym życiu, czego konsekwencją jest rosnąca potrzeba usług opiekuńczych oraz oferujących je placówek, w tym domów opieki, placówek opiekuńczo-rehabilitacyjnych, a także programów opieki domowej. Pogorszenie się sytuacji ekonomicznej, wraz z przejściem na emeryturę, jest powszechnym zjawiskiem, co zostało potwierdzone przez źródła takie jak Eurostat (2019), UN (2020) oraz Pilipiec (2021). Ubożenie społeczeństwa, szczególnie dotyczące osoby starsze, prowadzi do konieczności udzielenia pomocy przez państwo. Według danych GUS z 2021 roku, w Polsce istniało 2015 stacjonarnych placówek pomocy społecznej, oferujących w sumie 127,3 tys. miejsc. Osoby powyżej sześćdziesiątego roku życia stanowiły ponad połowę (67%) podopiecznych tych instytucji (ryc. 1).

Ryc. 1. Struktura wiekowa mieszkańców stacjonarnych domów pomocy społecznej wg grup wiekowych

Źródło: opracowanie własne na podst. *Zakłady stacjonarne pomocy społecznej w 2021 r.* GUS 2022 r.

Ograniczenia wynikające z zmniejszonych przychodów, brak możliwości otrzymania wsparcia zarówno finansowego, jak i społecznego lub od rodziny, często powoduje, że seniorzy czują się wyizolowani i pozbawieni kontaktu z otoczeniem. Odpowiedzią na potrzeby osób w wieku poprodukcyjnym wynikające zarówno z wieku, jak i sytuacji ekonomicznej może być program wieloletni Senior+.

Lata 2020–2030 przez Światową Organizację Zdrowia zostały ogłoszone Dekadą zdrowego starzenia się (*Decade of Healthy Ageing*). Projekt ma na celu propagowanie nie tylko zdrowego stylu życia wśród seniorów, lecz także zmiany sposobu myślenia na temat starzenia się oraz przeciwdziałania dyskryminacji ze względu na wiek we wszystkich obszarach życia [who.int]. Ta inicjatywa koreluje z programem realizowanym przez Ministerstwo Rodziny i Polityki Społecznej w ramach polityki społecznej wobec osób starszych, który jest realizowany pod nazwą Senior+.

J. Borzyszkowski i J. Michalczak w artykule *Polityka turystyczna na rzecz seniorów. Przegląd wybranych praktyk* (2021) definiują politykę turystyczną jako „najogólniej sprecyzowane działania wspierające rozwój turystyki w określonym miejscu” (Borzyszkowski, Michalczak, 2021, s. 67). Należy podkreślić, że Program Senior+ nie jest elementem polityki turystycznej państwa. Jednak zdaniem autorki założenia programu w znacznym stopniu mogą, na szczeblu lokalnym, realizować założenia takiej polityki. Niemniej jednak celem artykułu nie jest wskazanie, w jaki sposób projekt Senior+ mógłby przyczynić się do rozwoju turystycznego regionu, tylko odpowiedź na pytanie, czy placówki realizujące Program Senior+ wykorzystują wsparcie ministerialne do aktywizacji turystycznej seniorów.

Charakterystyka Programu wieloletniego Senior+ na lata 2021–2025

Dzienne domy pełnią ważną funkcję w zapewnianiu opieki seniorom, dostarczając całodziennego wsparcia oraz organizując różnorodne aktywności, które umożliwiają im aktywne funkcjonowanie w społeczeństwie. W Polsce jednym z najważniejszych operatorów Dziennych Domów jest sieć Senior+ działająca w wielu gminach w kraju.

W dokumencie przyjętym przez Radę Ministrów w 2018 r. pt. *Polityka społeczna wobec osób starszych 2030. Bezpieczeństwo – uczestnictwo – solidarność*, polityka społeczna wobec osób starszych definiowana jest jako „celowe, długofalowe i systemowe oddziaływanie

państwa oraz innych podmiotów publicznych i niepublicznych na kształtowanie warunków prawnych, ekonomicznych oraz społecznych w celu tworzenia osobom starszym korzystnej dla nich sytuacji życiowej, dostosowanej do zmieniających się wraz z wiekiem potrzeb społecznych, ekonomicznych oraz opieki i ochrony zdrowia w każdym okresie życia osoby w starszym wieku” (Uchwała RM nr 161, 2018, s. 5).

Dokument ten przewidywał wiele działań mających na celu:

- budowanie korzystnego wizerunku starości wśród pozostałych grup społecznych;
- aktywizację społeczną, a także wspomaganie form aktywności obywatelskiej, społecznej, kulturalnej, artystycznej, sportowej i religijnej;
- umiejętne wykorzystanie potencjału osób starszych w zakresie życia gospodarczego i rynku pracy, poprzez stworzenie warunków uwzględniających możliwości psychofizyczne oraz sytuację rodzinną;
- szeroko rozumianą promocję zdrowia;
- przeciwdziałanie przemocy i zaniedbaniom wobec osób starszych;
- wspomaganie integracji i budowanie więzi między pokoleniami,

a także projekty na rzecz edukacji (Uchwała RM nr 161, 2018). Jednym z priorytetowych zadań mających realizować przyjęte cele był rozwój różnorodnych środowiskowych form opieki dziennej dla osób starszych, w tym sieci placówek dziennego pobytu, np. w ramach Programu Senior+ (Uchwała RM nr 161, 2018).

Realizowany obecnie przez Ministerstwo Rodziny i Polityki Społecznej program Senior+ działa na podstawie *Uchwały nr 191 Rady Ministrów z dnia 21 grudnia 2020 r. w sprawie ustanowienia programu wieloletniego „Senior+” na lata 2021–2025*. Celem strategicznym programu Senior+ jest „zwiększenie aktywnego uczestnictwa seniorów w życiu społecznym, poprzez dofinansowanie rozbudowy infrastruktury ośrodków wsparcia w środowisku lokalnym oraz zwiększenie miejsc w ośrodkach wsparcia Senior+, takie jak wsparcie działań jednostek samorządu w rozwoju na ich terenie sieci Dziennych Domów Senior+ i Klubów Senior+” (Uchwała RM nr 191, 2020, s. 5). Celem operacyjnym natomiast jest „zapewnienie wsparcia seniorom – osobom nieaktywnym zawodowo w wieku 60 lat i więcej – poprzez umożliwienie im korzystania z oferty na rzecz społecznej aktywności, a także obejmującej usługi w zakresie aktywności ruchowej lub kinezyterapii, oferty edukacyjnej, kulturalnej,

rekreacyjnej i opiekuńczej – w zależności od potrzeb stwierdzonych w środowisku lokalnym” (Uchwała RM nr 191, 2020, s. 5). W ramach programu jednostki samorządu terytorialnego mogą ubiegać się o pozyskanie środków finansowych na realizację wyżej wymienionych celów programu w ramach dwóch modułów: na utworzenie Dziennego Domu Senior+ lub Klubu Senior+, a także kontynuację działalności. Środki finansowe na realizację programu planowane były w budżecie państwa w łącznej kwocie 300 mln zł, po 60 mln zł na każdy rok trwania programu [Uchwała RM nr 191, 2020].

Zgodnie z zapisami ustawy o pomocy społecznej z 2004 roku Dzienny Dom Senior+ oraz Klub Senior+ to jednostki pomocy społecznej, które mogą funkcjonować samodzielnie. Dzienny Dom Senior+ to dzienny dom pomocy, natomiast Klub Senior+ to klub samopomocy. Obie te jednostki mogą być (decyzją władz samorządu terytorialnego) połączone z ośrodkiem wsparcia (z wyłączeniem ośrodka wsparcia dla osób z zaburzeniami psychicznymi), z centrum usług społecznych lub domem pomocy społecznej dla osób w podeszłym wieku lub dla osób przewlekle somatycznie chorych [art. 111a ustawy o pomocy społecznej].

Celem długofalowej polityki społecznej jest stworzenie warunków do aktywnego i zdrowego starzenia się wszystkich Polaków niezależnie od ich sytuacji ekonomicznej. Z ośrodków Senior+ mogą korzystać osoby, które ze względu na wiek, chorobę lub niepełnosprawność potrzebują wsparcia [art. 51 ust. 4 ustawy o pomocy społecznej]. Szczegółowe zasady przyznawania świadczeń w ramach korzystania z usług Dziennych Domów Senior+ oraz Klubów Senior+ określa wyżej wymieniona ustawa. Kwalifikacja do Dziennego Domu Senior+ odbywa się na podstawie decyzji administracyjnej, natomiast do Klubu Senior+ na podstawie deklaracji uczestnictwa, co za tym idzie – w przypadku Klubów Senior+ nie obowiązuje kryterium dochodowe. Program Senior+ na lata 2021–2025 zakłada dwa źródła finansowania placówek: dotację z Programu oraz środki własne jednostki samorządu uczestniczącej w Programie (Uchwała RM nr 191, 2020).

Zgodnie z założeniami programu Dzienny Dom Senior+ powinien zapewniać minimum ośmiogodzinną opiekę, poza weekendami i okresami świątecznymi. Dzienny Dom Senior+ powinien także oferować zakres usług: socjalnych, w tym gorący posiłek, edukacyjnych, kulturalno-oświatowych, aktywności ruchowej lub kinezyterapii, sportowo-rekreacyjnych, aktywizujących społecznie (w tym wolontariat międzypokoleniowy) oraz terapię zajęciową. Warto zaznaczyć, iż wymienione usługi

są traktowane jako podstawowe z możliwością ich rozszerzenia w ramach współpracy z innymi instytucjami i organizacjami. Za standard zatrudnienia uchwała przyjmuje jednego pracownika na piętnastu podopiecznych oraz dodatkowych specjalistów w zależności od oferty ośrodka.

Natomiast Klub Senior+ powinien zapewniać w wymiarze tygodnia dwudziestogodzinną ofertę aktywności i działań. Celem działalności klubu jest motywacja seniorów do działań na rzecz samopomocy oraz wolontariatu na rzecz innych. Liczba osób zatrudnionych w klubie powinna być uzależniona od jego potrzeb i liczby uczęszczających do niego Seniorów (Uchwała RM nr 191, 2020).

W roku 2021 swoje usługi mieszkańcom gmin oferowało 326 Dziennych Domów Senior+, natomiast Klubów Senior+ działało 733, co dawało łączną sumę 1059 placówek. W maju 2023 na terenie Polski działało 341 Dziennych Domów Senior+ oraz 803 Kluby Senior+ (w sumie 1144 placówki Senior+). Zatem zauważalny jest wzrost liczby placówek objętych programem Senior+, a jego dynamika wynosi około 8%⁹ [senior.gov.pl 2023]. Liczbę placówek w układzie terytorialnym oraz liczbę dostępnych miejsc w stosunku do liczby mieszkańców województwa powyżej 60. roku życia prezentuje tabela 1. Główny Urząd Statystyczny ostatnie dane dotyczące wieku ludności w podziale na województwa opublikował za rok 2021. Ze względu na brak dostępności kompletnych danych za rok 2023 zdecydowano się w tabeli zaprezentować informacje z 2021 i 2023 roku. Można szacować, iż w roku 2023 liczba miejsc w placówkach Senior+ zwiększyła się o ok. 8%, proporcjonalnie do przyrostu liczby ośrodków.

---

⁹ *Sprawozdania z realizacji programów rządowych na rzecz wsparcia aktywności seniorów za 2021 rok.* senior.gov.pl (data aktualizacji 22.10.2021 r.)

Tab. 1. Liczba placówek Senior+ w układzie terytorialnym w roku 2023.
Liczba dostępnych miejsc w stosunku do liczby mieszkańców województwa powyżej 60. roku życia w roku 2021

Województwo	2023			2021	
	Dzienny Dom Senior+	Klub Senior+	Liczba placówek Senior+ w województwie	Liczba miejsc w placówkach Senior+	Liczba mieszkańców 60+
dolnośląskie	28	63	91	2246	689227
kujawsko-pomorskie	26	46	72	1563	463731
lubelskie	18	33	51	1012	483207
lubuskie	18	31	49	1061	227655
łódzkie	13	24	37	714	605065
małopolskie	23	80	103	2386	720908
mazowieckie	38	107	145	3526	1205131
opolskie	7	24	31	759	225654
podkarpackie	32	44	76	1719	451679
podlaskie	5	54	59	1064	261668
pomorskie	17	45	62	1096	500467
śląskie	38	56	94	2292	1059073
świętokrzyskie	15	40	55	1258	300292
warmińsko-mazurskie	14	51	65	1289	307537
wielkopolskie	36	66	102	2464	747079
zachodniopomorskie	13	39	52	1221	397824
SUMA	341	803	1144	25670	8 646 197

Źródło: opracowanie własne na podstawie: senior.gov.pl 2023, Rocznik Demograficzny GUS 2022 r.

Według danych Głównego Urzędu Statystycznego w 2021 r.¹⁰ liczba beneficjentów pomocy społecznej w grupie wiekowej poprodukcyjnej¹¹ wynosiła ponad 230 tys., co stanowiło w przybliżeniu 2,7% całej populacji tej grupy wiekowej. Kryterium dochodowe wynosiło w 2021 roku 528 zł na osobę w gospodarstwie wieloosobowym i 701 zł na osobę samotną¹² (GUS, 2021). Z analizy tych danych wynika, że pomimo rosnącej liczby ośrodków Senior+ ich liczba nadal jest niewystarczająca w stosunku do potrzeb.

Działalność turystyczna placówek Senior+ w *Sprawozdaniu z realizacji programów rządowych na rzecz wsparcia aktywności seniorów za 2021 rok* została ujęta w dwie główne kategorie usług. Pierwszą z nich są usługi kulturalno-oświatowe obejmujące: wycieczki do muzeów, wyjazdy do kina, filharmonii, opery, operetki, teatru, na koncerty i kabaret, wycieczki do miejsc kultu religijnego. Drugą kategorię stanowią usługi sportowo-rekreacyjne, do których zalicza się: wycieczki turystyczno-krajoznawcze, spacery po lesie i po parku, połączone ze zbiorami darów natury (*Sprawozdanie* 2021). Z lektury *Sprawozdania...* wynika, że oferta usług aktywizujących turystycznie podopiecznych w placówkach Senior+ jest uboga i mało urozmaicona, co skłania do zadania pytania o przyczynę takiej sytuacji¹³.

Aktywność turystyczna a jakość życia seniorów

Zwiększenie ilości czasu wolnego oraz „utrata” rutyny wynikająca z przejścia na emeryturę są dla wielu osób bardzo trudne. Uczucia takie jak bezradność, utrata sensu, nuda, samotność są często wymieniane przez przedstawicieli pokolenia *baby boomers*¹⁴ (Pinquart, Sörensen 2001, Byrne 2010, de Mendonça Lima 2019). Wielu z nich w okresie aktywności zawodowej nie miało

czasu bądź możliwości uczestnictwa w turystyce w takim zakresie, w jakim może ją realizować obecnie. Ponadto konieczność zagospodarowania czasu przy jednoczesnym niesłabnącym „apetycie” na życie powoduje, że osoby starsze decydują się na aktywność turystyczną jako sposobność do poznania nowych miejsc, ludzi i doświadczeń. Badania wykazały, że taka aktywność może przynieść wiele korzyści dla zdrowia i samopoczucia seniorów (Huber i in. 2018, Otto i in. 2020, Moniz i in. 2020, Tóthová i in. 2021, Patterson 2021). Polscy badacze i autorzy również szeroko podejmowali temat roli turystyki w poprawie jakości życia i sprawności osób starszych (Winiarski, Zdebski 2008, Pilis i in. 2010, Grzelak-Kostulska i in. 2011, Wiza 2016, Kociszewski 2016, Januszewska 2017, Gąbiński 2020, Berbeka i in. 2021).

Powyższe obrazuje, że jedną z kluczowych korzyści uprawiania turystyki jest poprawa zdrowia psychicznego. Zarówno z obserwacji, jak i badań wynika, że seniorzy uczestniczący w aktywnościach turystycznych doświadczają zwiększonego poczucia szczęścia i zadowolenia z życia. Jak zauważają A. Grześkowiak i in. „efektem turystyki jest intelektualnego i emocjonalnego postrzegania siebie” (Grześkowiak i in. 2021, s. 44). Z kolei autorzy książki *Starość nie jedną ma twarz* wskazywali na związek między aktywnością turystyczną a zmniejszeniem ryzyka wystąpienia depresji u seniorów (Libora 2017). Wątek ten podjęto również w artykule *Effects of exercise training on older patients with major depression* (1999), w którym autorzy wykazują, że nawet umiarkowany wysiłek fizyczny realizowany w czasie aktywności turystycznych korzystnie wpływa na nastrój wśród osób starszych (Blumenthal i in. 1999).

Kolejnymi korzyściami z aktywności turystycznych są poprawa zdrowia fizycznego oraz zachowanie sprawności psychofizycznej. Seniorzy aktywnie spędzający czas, np. poprzez wędrowki lub jazdę na rowerze, zwiększają swoją wydolność i poprawiają kondycję sercowo-naczyniową. Ruch pozwala seniorom zachować nie tylko sprawność, lecz także utrzymać zdrowie i zwiększyć odporność organizmu na choroby (Gostic 2005).

Rzeczywistość jest zgoła inna. Niestety seniorzy w Polsce w dużej mierze spędzają czas wolny w sposób bierny, 93% osób w wieku 65 lat i więcej ogląda telewizję codziennie, w tym 45% poświęca na to ponad cztery godziny dziennie. Najczęstszymi formami aktywności podejmowanych przez osoby starsze są spacery. Według danych z badania przeprowadzonego w 2018 roku największy odsetek (ok. 57%) stanowią osoby starsze, chodzące na spacerzy raz w tygodniu lub częściej, a niecałe

¹⁰ Dane za rok 2022 w dniu przygotowania tekstu nie były dostępne.

¹¹ Główny Urząd Statystyczny rozróżnia w swoim raporcie dotyczącym świadczeń pomocy społecznej ekonomiczne grupy wiekowe. Grupa poprodukcyjna to kobiety w wieku 60 lat i więcej oraz mężczyźni w wieku 65 lat i więcej.

¹² W gospodarstwie jednoosobowym lub osobę w kryzysie bezdomności [przypis Autorki].

¹³ Zgodnie z art. 3 pkt. 1 *Ustawy o imprezach turystycznych i powiązanych usługach turystycznych* imprezy turystyczne organizowane w ramach działalności Dziennych Domów Senior+ oraz Klubów Senior+ są wyłączone z Ustawy.

¹⁴ *Baby boomers* – urodzeni w latach 1946–1964 za: K. Czykier *My z Pokolenia BB, X, Y, Z, czyli co łączy, a co dzieli młodych i starszych. Pokoleniowa analiza eksperta UwB*, <https://uwb.edu.pl/aktualnosci/my-z-pokolenia-bb-x-y-z-czyli-co-laczy-a-co-dzieli-mlodych-i-starszych-pokoleniowa-analiza-eksperta-uwb-4578.html> (18.05.2022 r.).

11% osób tylko 2–3 razy w miesiącu [GUS 2021]. Propagowanie turystyki wśród seniorów może w znacznym stopniu przyczynić się do zmiany tego trendu na rzecz aktywnego spędzania czasu wolnego.

Prócz wyżej wymienionych korzyści turystyka może również zapewnić seniorom okazję do zwiedzania nowych miejsc, poznawania różnych kultur i tradycji oraz uczestniczenia w różnych aktywnościach (Craneiro i in. 2021). Ponieważ preferencje seniorów obejmują zwykle podróże krajowe, wakacje poza sezonem oraz bezpieczne i czyste miejsca (Kolasińska, Sporek, 2021), istotnym wydaje się wsparcie seniorów w pokonaniu niektórych ograniczeń związanych z podróżami.

Zgodnie z wytycznymi zawartymi w *Vademecum obsługi turystów z niepełnosprawnościami i osób starszych* (2020), zasady organizacji turystyki dla seniorów powinny uwzględniać kilka ważnych elementów:

- a) osoby starsze mają różne potrzeby i zdolności fizyczne; dlatego, wycieczki powinny być zaplanowane z myślą o takich aspektach, jak dostępność, bezpieczeństwo, łatwość poruszania się i odpoczynek;
- b) seniorzy mogą potrzebować pomocy przy pakowaniu i przenoszeniu bagaży, a także przy wypełnianiu formalności związanych z transportem i ewentualnym zakwaterowaniem;
- c) program wycieczki powinien być realizowany w „spokojnym tempie”, pozwalającym na zwiedzanie w dogodnych warunkach (Głębiński 2020).

Na motywacje turystyczne seniorów, tak jak i pozostałych grup społecznych, wpływa między innymi chęć poprawienia stanu zdrowia, relaks, ucieczka od rutyny i bolączek dnia codziennego, wypoczynek, doświadczenie czegoś nowego, realizacja hobby czy potrzeba poznania innych ludzi, pragnienie poznania kultury, zwyczajów i tradycji odwiedzanej miejscowości (Oleśniewicz, Widawski 2015, Sie i in. 2021, Felix, Seongseop 2018). Możliwe jednak, że silniej niż motywacje do uprawiania turystyki, na seniorów mają wpływ ograniczenia takie jak: brak tradycji i przekonań, że człowiek starszy może i powinien podróżować; obawa, że aktywność może spowodować pogorszenie stanu zdrowia; brak informacji o możliwościach uprawiania turystyki, jej formach oraz o wpływie na organizm, a także brak nie tylko wsparcia organizacyjnego, lecz także wiedzy, gdzie i w jaki sposób można taką pomoc zdobyć.

Dodatkowo podczas realizacji programu turystycznego osoby starsze mogą doświadczać problemów wynikających z utraty kontroli nad otaczającą rzeczywistością, koniecznością uzależnienia od osoby pilota

wycieczki, przewodnika lub organizatora, co negatywnie wpływa na chęć bycia niezależnym. W czasie wycieczki konieczna jest akceptacja przeszkód – wynikających z wieku, ograniczenia sprawności, a także zachwianej odporności na reakcję nieznanego im otoczenia (Głębiński, 2020). W tym wypadku szczególnie istotną funkcję mogą pełnić instytucje organizujące turystykę dla swoich podopiecznych takie jak Uniwersytety Trzeciego Wieku, Kluby Seniora czy Dienne Domy Opieki (Głębiński, 2020). Biorąc pod uwagę powyższe rozważania, warto podkreślić, że zespół organizujący turystykę dla osób w wieku senioralnym powinien być odpowiednio wyszkolony i wyposażony w niezbędne narzędzia, aby zapewnić wymagane wsparcie.

W świetle przytoczonych korzyści wynikających z uczestnictwa w turystyce osób starszych powstaje potrzeba zbadania oferty aktywności turystycznych w placówkach Senior+. Próba odpowiedzi na pytanie, czy – i w jaki sposób – placówki Senior+ aktywizują podopiecznych było bezpośrednią inspiracją do podjęcia badania mającego na celu diagnozę realizacji usług Dziennych Domów Senior+ oraz Klubów Senior+ w zakresie organizacji turystyki.

Metoda badań

Celem badania była analiza działalności Dziennych Domów Senior+ oraz Klubów Senior+ w zakresie organizacji aktywności turystycznych dla podopiecznych. Badania wstępne realizowane metodą *desk research* wykazały brak podobnych analiz prowadzonych zarówno przed podmiot odpowiadający za realizację Programu Wieloletniego Senior+ (MRiPS), jak i niezależnych badaczy i badaczki. W ramach przygotowywania badania, w grudniu 2022 r., przeprowadzono wywiad pogłębiony z dyrektorką jednej z placówek¹⁵. Analiza odpowiedzi respondentki pozwoliła sprecyzować obszar badań i sformułować główne pytania badawcze:

- czy placówki Senior+ organizują aktywności turystyczne?
- jakie formy turystyki są najczęściej organizowane przez placówki?
- jakie czynniki są brane pod uwagę przy organizacji aktywności turystycznych?

¹⁵ Pani Krystyna Motyka-Parzych Dyrektorka Dziennego Domu Senior+ w Woli Karczewskiej.

- czy organizacją turystyki zajmują się osoby posiadające kompetencje w zakresie organizacji turystyki w szczególności turystyki seniorów?

W celu uzyskania odpowiedzi na pytania badawcze przeprowadzono badania ilościowe za pomocą kwestionariusza. Ankieta zawierała 27 pytań, w tym 3 pytania otwarte i była dostępna/aktywna przez 21 dni w maju 2023 r.

Ankieta została opracowana w formie elektronicznej przy pomocy formularza *Forms* i rozesłana do 1144 placówek, których adresy poczty elektronicznej zostały udostępnione na stronie senior.gov.pl¹⁶. Przyjęto założenie, że podane adresy są prawidłowe, aktualne i należą do osób odpowiedzialnych za placówki Senior+ w danej gminie.

Po pierwszej próbie dystrybucji otrzymano ponad 150 zwrotów z informacją o niemożliwości dostarczenia wiadomości ze względu na nieistniejący adres poczty elektronicznej. Adresy, z których wróciła korespondencja poprawiono „ręcznie” poprzez korektę błędów literowych i weryfikację na stronach internetowych, a następnie podjęto próbę ponownej wysyłki. Ostatecznie nie udało się ustalić 97 adresów. Ankieta za pomocą poczty elektronicznej dotarła do 1047 placówek, została poprawnie wypełniona przez 214 respondentów, co dało ostatecznie liczbę zwrotów na poziomie 20%. Spośród nich 5,5% (12 placówek) udzieliło informacji o nierealizowaniu aktywności turystycznych w swoim ośrodku, zatem analizie poddano 202 odpowiedzi. Jako przyczynę braku posiadania oferty turystycznej podawano przede wszystkim trudność w finansowaniu tego typu aktywności (9 odpowiedzi) oraz niedawne rozpoczęcie działalności (3 odpowiedzi). Respondent z jednej placówki wskazał wiek podopiecznych (średnia 80 lat) jako powód braku organizowania aktywności poza obiektem.

Trzech spośród respondentów wskazało zarządzanie jednocześnie Dziennym Domem Senior+ oraz Klubem Senior+, zebrano informacje w sumie o 202 placówkach: 65 Dziennych Domach Senior+ oraz 137 Klubach Senior+. Najwięcej odpowiedzi uzyskano z województwa mazowieckiego (32), gdzie zlokalizowana jest największa liczba placówek Senior+¹⁷, najmniejszą liczbę z województwa opolskiego (1). W sumie do badanych placówek uczęszcza 457 osób powyżej 60. roku życia. Na potrzeby niniejszego artykułu analiza pozyskanych danych

prezentowana jest bez podziału na rodzaj placówki. Otrzymane wyniki ankiety poddano analizie w programie SPSS 2023¹⁸.

Wyniki badań

Jednym z pytań, na które poszukiwano odpowiedzi, było – czy prowadzący placówki Senior+ mają w swoim zespole osobę, która jest odpowiedzialna za organizację wycieczek? Zdecydowana większość badanych jednostek nie posiada koordynatora do spraw organizacji wyjazdów turystycznych (82%), tylko 36 podmiotów wskazało, że posiadają w swoim zespole osobę wyznaczoną do tego typu aktywności (18%). Co do posiadanego doświadczenia w organizacji wyjazdów turystycznych rozkład osób posiadających doświadczenie (49%) i osób bez doświadczenia (43%) w organizacji wyjazdów był zbliżony. Z kolei dyrektorzy 12 placówek, ze względu na brak doświadczenia wspierają się wykwalifikowaną kadrą (9%).

Głównym celem organizacji wycieczek dla osób w placówkach Senior+ było zwiedzanie i krajoznawstwo (169 odpowiedzi). Równie istotne było budowanie więzi w grupie oraz integracja (153 odpowiedzi), a także uczestnictwo w wydarzeniach kulturalnych, takich jak koncerty czy przedstawienia teatralne (146 odpowiedzi). Badani wskazywali również na potrzebę odpoczynku i relaksu poza ośrodkiem (133 odpowiedzi), a także na znaczenie podnoszenia sprawności ruchowej i kontaktu z naturą (114 odpowiedzi). Z kolei rozwijanie zainteresowań i hobby, takich jak malarstwo czy fotografia, było najrzadziej wymienianym celem wycieczek (37 odpowiedzi). Rozkład odpowiedzi przedstawia rycina nr 2.

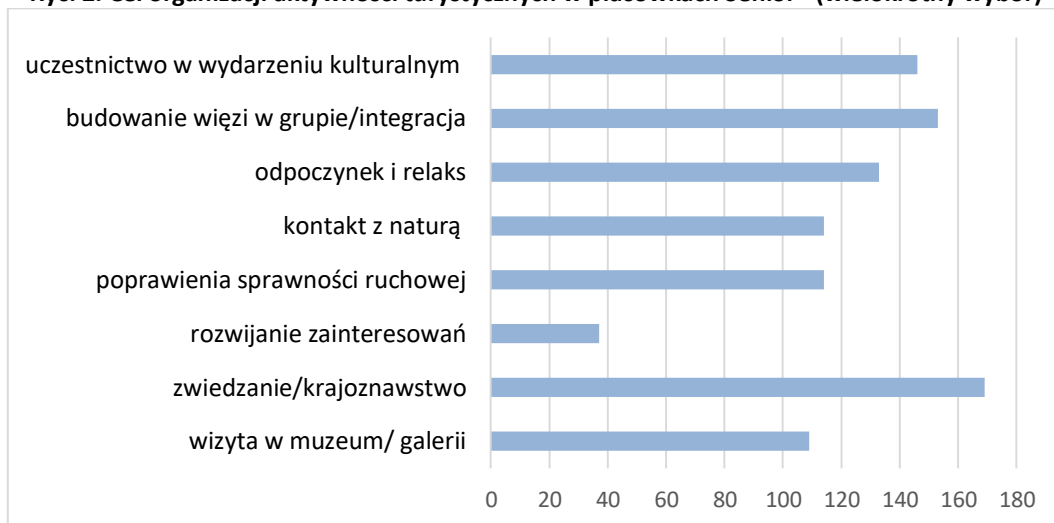
¹⁶ www.senior.gov.pl/program_senior_plus/strona/83 (dostęp: 22.05.2023 r.).

¹⁷ Por. tabela 1. Liczba placówek Senior+ w podziale na województwa.

¹⁸ IBM SPSS Statistics. Wersja 29.0.1.0 (171). 2023.

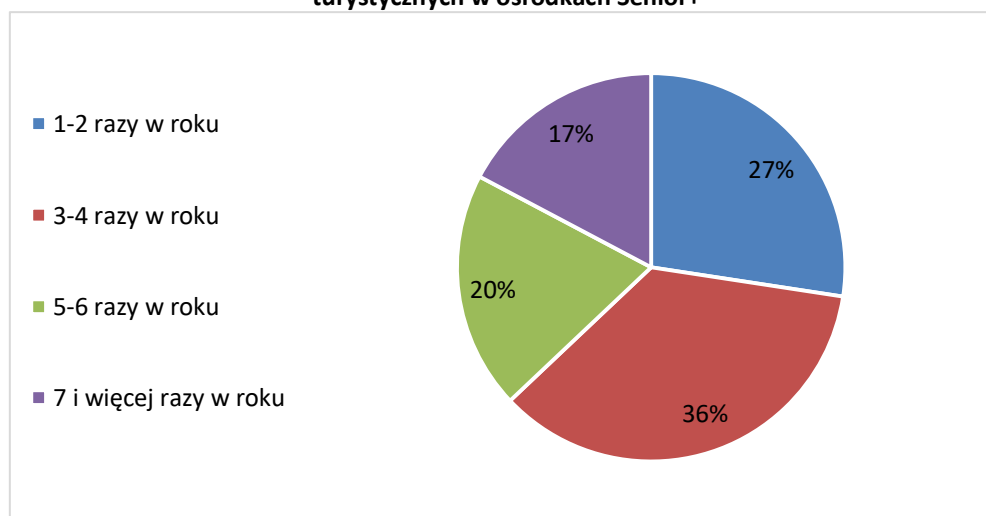

Ryc. 2. Cel organizacji aktywności turystycznych w placówkach Senior+ (wielokrotny wybór)

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych 2023 r.

Ryc. 3. Częstotliwość organizacji aktywności turystycznych w ośrodkach Senior+

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych 2023.

W ponad jednej trzeciej placówek, wyjazdy są organizowane od trzech do czterech razy w roku. Warto zaznaczyć, że częstotliwość wycieczek wynosi ponad siedem razy w roku w przypadku trzydziestu czterech placówek, co jest pozytywnym trendem (ryc. 3). Przeważająca większość podróży to jednodniowe i kilkugodzinne wyjazdy krajowe. Takie formy organizacji turystyki są najprostsze i najtańsze. Niemniej jednak, wśród badanych placówek, pojawiły się także takie, które organizowały kilkudniowe wyjazdy krajowe. Ponadto cztery placówki zorganizowały wyjazdy zagraniczne. Przeważająca liczba placówek (67%) organizuje turystykę przez cały rok, nie zważając na pory roku, natomiast jedna trzecia decyduje się na wyjazdy tylko wiosną i latem.

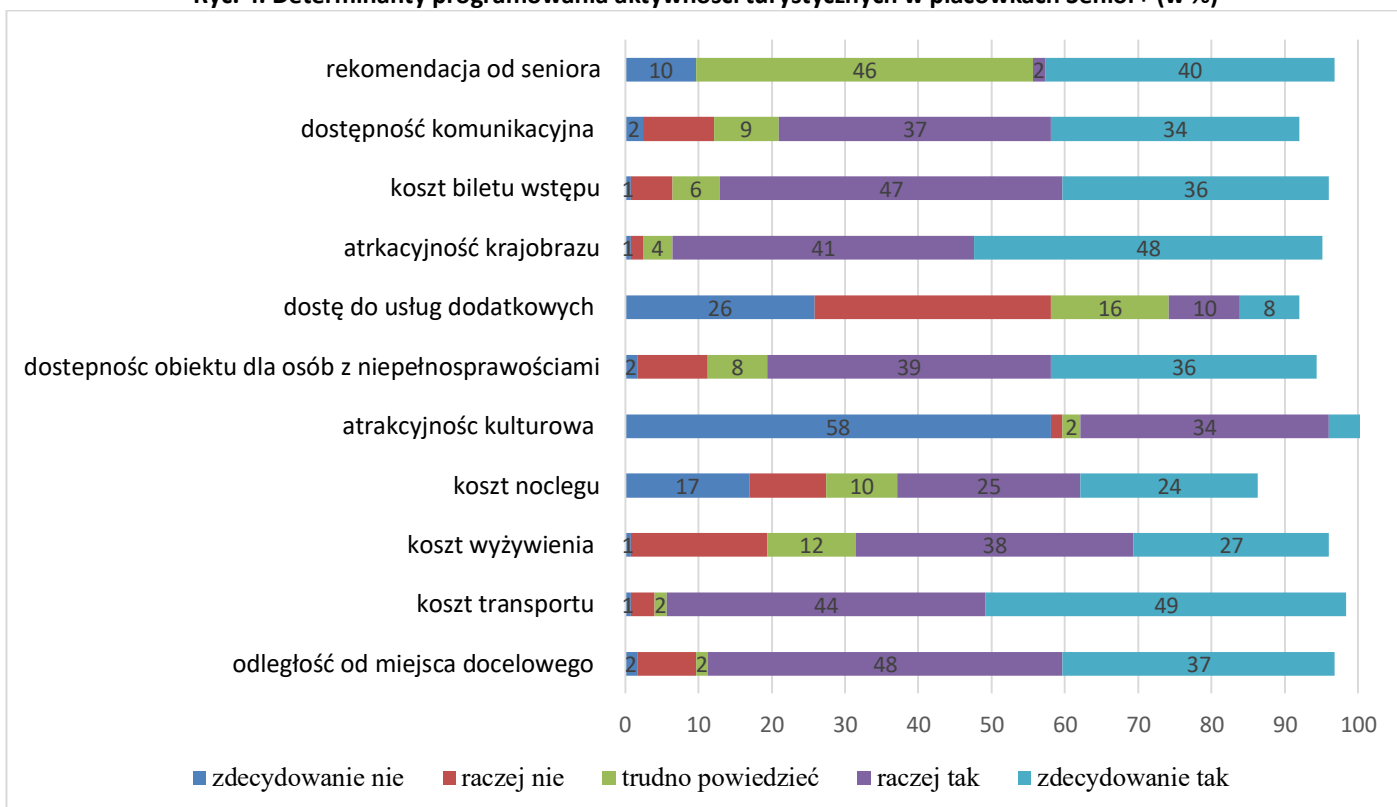
Programowanie wyjazdów turystycznych jest jednym z trudniejszych etapów organizacji podróży. Autorkę interesowało czy prowadzący placówki angażują seniorów w ten proces, a także, czy korzystają ze wsparcia jednostek wyspecjalizowanych, takich jak biura podróży. Zaskoczeniem było, że aż jedna piąta ośrodków nie korzysta z wsparcia podopiecznych. Trudno jednoznacznie podać przyczynę takiej sytuacji. Być może jest to związane z brakiem zainteresowania taką aktywnością ze strony podopiecznych. Pozytywnym zjawiskiem jest sytuacja, w której dyrektorzy placówek zawsze (41%) oraz czasami (37%) organizują aktywności turystyczne z wsparciem seniorów. Mając możliwość opisanie, w jakim zakresie wykorzystywana jest pomoc podopiecznych, wskazywano: określenie celu wyjazdu i terminu; konsultacje w zakresie rodzaju atrakcji/obiektów wartych odwiedzenia; destynacji wycieczki; oczekiwań w stosunku do wyjazdu; wspólne przygotowanie prowiantu; pomysły na spędzenie „czasu wolnego” podczas trwania wycieczki, np. wizyta w lodziarni; w przypadku wyjść do obiektów kultury – decyzja o doborze repertuaru; akceptacja propozycji ze strony kierownictwa, a nawet opracowanie szczegółowego planu i programu wycieczki. Część badanych angażuje podopiecznych w zaplanowanie rocznego harmonogramu wyjazdów, kiedy to seniorzy mają informację na temat dostępnych środków finansowych, którymi „mogą” dysponować. Badani podkreślali demokratyczny charakter dyskusji, które odbywają się wspólnie metodą „burzy mózgow”, wymiany opinii i dotychczasowych doświadczeń, a także informacji pozyskanych przez seniorów w Internecie lub rekomendacji znajomych.

Część placówek Senior+ organizuje aktywności turystyczne samodzielnie, nie współpracując z wyspecjalizowanymi podmiotami (41%). Ci, którzy decydują się na wsparcie, korzystają najczęściej z ofert

pilotów i przewodników (21%) oraz biur podróży (19%). Stosunkowo rzadko wskazywano na pomoc wolontariuszy i organizacji działających na rzecz turystyki seniorów (8%). Odpowiadając na pytanie otwarte dotyczące instytucji i obiektów kultury, z którymi placówka kooperuje przy samodzielnej organizacji wyjazdu, najczęściej wskazywano: muzea i biblioteki, lokalne ośrodki kultury, teatry i kina, a także gospodarstwa agroturystyczne i ośrodki wczasowe.

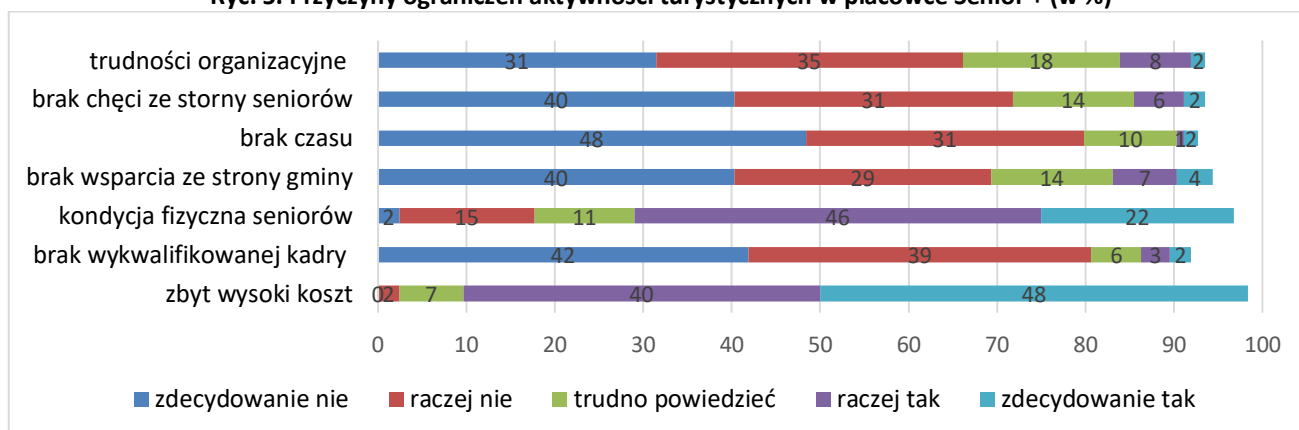
Głównym determinantem przy podejmowaniu decyzji o organizacji wyjazdu według badanych jest koszt transportu. Kolejnymi kluczowymi wskaźnikami są (w kolejności istotności): atrakcyjność krajobrazu, rekomendacja seniora, koszty biletów wstępu oraz odległość do miejsca docelowego, a także dostosowanie obiektu do potrzeb osób z niepełnosprawnościami. Jako najmniej istotne wymieniono dostępność usług dodatkowych, takich jak masaże, w miejscu docelowym oraz atrakcyjność kulturową destynacji (wykres 4).

Ryc. 4. Determinanty programowania aktywności turystycznych w placówkach Senior+ (w %)

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych 2023.

Ryc. 5. Przyczyny ograniczeń aktywności turystycznych w placówce Senior + (w %)

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych 2023.

Finanse jako główne kryterium pojawiło się również w odpowiedziach badanych obejmujących zakres przyczyn ograniczenia liczby wycieczek. Ponadto badani wskazywali ograniczenia wynikające ze sprawności fizycznej podopiecznych. Co więcej mając możliwość wyrażenia swoich opinii (w formie odpowiedzi na pytanie otwarte), respondenci wskazywali jako główne przeszkody: wymogi formalne konkursów na przystąpienie do programu, które nie pozwalają pozyskać środków na zwiększenie aktywności turystycznych poza ośrodkiem, brak chęci ze strony seniorów do korzystania z wózków inwalidzkich – w przypadku osób z problemami z poruszaniem się, dywersyfikacja grupy ze względu na sprawność fizyczną, liczebność chętnych, która nie pozwala na zmniejszenie kosztów transportu, brak wystarczającej liczby personelu, a także trudności z dopasowaniem terminu ze względu na zobowiązania seniorów w stosunku do rodziny (opieka nad wnukami).

Wartym podkreślenia jest fakt korzystnej oceny wsparcia jednostek samorządu terytorialnego przy organizacji aktywności turystycznych (wykres 5). Badani również pozytywnie ocenili swoje kwalifikacje przy organizacji tego typu zajęć oraz umiejętności organizacyjne, co może świadczyć o szerokich kompetencjach osób prowadzących placówki Senior+. Kierownicy ośrodków Senior+ są bowiem wybierani w drodze konkursu. Zazwyczaj wymaga się, aby kandydat na to stanowisko posiadał odpowiednie kwalifikacje, takie jak wykształcenie związane z zarządzaniem opieką zdrowotną/społeczną lub gerontologią. Dodatkowo może być wymagane doświadczenie w pracy z osobami starszymi lub w zarządzaniu podobnymi placówkami.

Ponad połowa badanych (67%) zadeklarowała pomoc przy organizacji aktywności turystycznych dla swoich podopiecznych również poza ośrodkiem, takich jak pomoc w doborze odpowiedniej oferty czy touroperatora. Na pytanie odnoszące się do oczekiwań w zakresie szkoleń z organizacji turystyki skierowanej do osób starszych i z niepełnosprawnościami, prawie połowa badanych (48%) wyraziła taką potrzebę, 36% nie wyraziło jednoznacznej opinii na ten temat, a jedna piąta uważała takie szkolenia za zbędne.

Dając możliwość respondentom skomentowania badania i wyrażenia swoich opinii dotyczących tematyki turystyki osób starszych, zebrano ponad 55 odpowiedzi. Badani wyrażali potrzebę pogłębiania tematyki, wspierali autorkę w dalszej popularyzacji wiedzy na tematy związane z zarządzaniem aktywnościami turystycznymi w placówkach takich jak Senior+. Sygnalizowano również

brak gotowych poradników w zakresie organizacji turystyki dostępnej wraz z listą obiektów dostosowanych do potrzeb osób z problemami z poruszaniem się. Osoby organizujące turystykę w placówkach Senior+ w większości deklarowały posiadanie doświadczenia nabytego „wcześniej” oraz samodzielność w planowaniu wyjazdów, która dzięki posiadanym kompetencjom ułatwia redukcję kosztów np. poprzez rezygnację z pośrednictwa biur podróży. Pojawiły się też odpowiedzi, które wskazują na znaczne obawy seniorów przed przemieszczaniem się, które wynikają nie tylko z obaw o „bycie ciężarem”, lecz także z braku dotychczasowych doświadczeń turystycznych, co sprawia, że „boją się” wyjeżdżać z dala od znanej sobie okolicy.

Podsumowanie

Raport *Wyjazdy turystyczne Polaków w 2022 roku i plany na rok 2023*, opierający się na wynikach badań przeprowadzonych przez CBOS, informuje, że w lecie 2023 roku około 32% osób w wieku powyżej 65. roku życia planuje dwudniową wyprawę turystyczną. Większość respondentów nie ma zamiaru podejmować aktywności turystycznych, natomiast 14% pozostaje niezdecydowanych (CBOS 2023). Takie dane nie są zadowalające, osoby starsze to grupa, która napotyka wiele barier przed podróżą i w czasie jej odbywania. Przeszkody te mogą być zarówno natury psychicznej, jak i finansowej.

Jak pokazują wyniki badań własnych – ośrodki objęte programem Senior+ starają się aktywizować seniorów w zakresie turystyki. Pomimo ograniczonych zasobów organizują wycieczki, a także – co szczególnie cenne – angażują w proces planowania i programowania turystyki swoich podopiecznych. Organizatorzy tych aktywności w większości wykorzystują wiedzę i doświadczenie nabyte przed objęciem stanowiska kierowniczego w placówce. Mimo iż w programie wieloletni Senior+ na lata 2021–2023 w założeniach nie wzięto pod uwagę działalności aktywizacji turystycznej uczestników, to prowadzący placówki starają się zaspakajać potrzeby seniorów w tym zakresie.

Warto rozważyć możliwość zwiększenia dostępności szkoleń dotyczących organizacji turystyki seniorów dla osób odpowiedzialnych za Dienne Domy Senior+ oraz Kluby Senior+. Zgodnie z poglądem autorki, poszerzenie wiedzy na temat planowania i realizacji imprez turystycznych (włączając w to obowiązujące przepisy) może przyczynić się do podniesienia świadomości konieczności aktywizacji seniorów w zakresie turystyki oraz

subiektywnie zmniejszyć odczuwanie przeszkód związanych z takimi działaniami.

Przegląd dostępnych materiałów dotyczących zasad organizacji turystyki dostępnej w języku polskim, które nie mają znamion publikacji naukowych i podręczników akademickich wskazuje ich znaczne ograniczenie. Badani wskazywali na potrzebę wsparcia instytucjonalnego przy organizacji szkoleń i innych materiałów pomagających w rozwijaniu wiedzy na temat specyfiki organizacji wyjazdów dla grup osób w wieku senioralnym.

W kontekście dynamicznego procesu starzenia się społeczeństwa, aktywność turystyczna seniorów staje się istotnym obszarem badań i zainteresowania. W artykule przedstawiono rolę aktywności turystycznej osób starszych, uwzględniając różnorodne aspekty i wyzwania związane z ich potrzebami i preferencjami. Badania wykazały, że aktywność turystyczna seniorów ma korzystny wpływ na ich jakość życia, zdrowie i samopoczucie. Wielu seniorów odczuwa potrzebę podróży i eksplorowania nowych miejsc, co przyczynia się do utrzymania aktywności fizycznej, intelektualnej i społecznej. Istotne jest również uwzględnienie różnorodności potrzeb i preferencji seniorów, aby zapewnić im satysfakcjonujące doświadczenia turystyczne.

Wnioski z badań literatury oraz własnych wskazują, że aktywność turystyczna seniorów ma istotne znaczenie dla ich jakości życia, a zatem powinna być promowana i wspierana. Istnieje potrzeba kontynuacji badań w tym obszarze, aby lepiej zrozumieć potrzeby seniorów i dostosować ofertę turystyczną Dziennych Domów Senior+ oraz Klubów Senior+ do ich oczekiwań.

Spis literatury:

- Beneficjenci środowiskowej pomocy społecznej w 2021 roku.* GUS 2021 <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/warunki-zycia/ubostwo-pomoc-spoleczna/beneficjenci-srodowiskowej-pomocy-spolecznej-w-2021-roku,15,7.html>
- Berbeka J., Klimek K., Niemczyk A., Rudnicki M., Seweryn A. (2021). *Turystyka a jakość życia seniorów*, Warszawa: Diffin.
- Blumenthal J.A., Babyak M.A., Moore K.A. (1999). *Effects of Exercise Training on Older Patients With Major Depression*, Arch Intern Med. 1999;159(19):2349-2356. doi:10.1001/archinte.159.19.2349
- Borzyszkowski J., Michalczak W. (2021). *Polityka turystyczna na rzecz seniorów. Przegląd wybranych praktyk*. Studia Periegetica. 34. 65-81. doi:10.5604/01.3001.0015.0636.
- Byrne G.J., Pachana N.A. (2010). *Anxiety and depression in the elderly: do we know any more?* Curr Opin Psychiatry. Nov;23(6):504-9. doi: 10.1097/YCO.0b013e32833f305f. PMID: 20829694.
- Carneiro M., Eusébio C., Kastenholz E., Alvelos H. (2021). *Benefits of social tourism programmes for seniors: the case of the INATEL Foundation in Portugal.* doi:10.1079/9781789241211.0041.
- de Mendonça Lima C. A., Ivbijaro G. (ed.) (2019) *Primary Care Mental Health in Older People: A Global Perspective*. Springer International Publishing, doi: 10.1080/10548408.2020.1740136
- Eurostat (2019). *Living conditions in Europe - poverty and social exclusion*. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Living_conditions_in_Europe_-_poverty_and_social_exclusion.
- Głąbiński Z. (red.) (2020). *Sprawnie dla niepełnosprawnych. Vademecum obsługi turystów z niepełnosprawnościami oraz osób starszych*. Szczecin: Forum Turystyki Regionów.
- Głąbiński, Z. (2020). *Czynniki wpływające na aktywność turystyczną polskich seniorów w świetle opinii słuchaczy uniwersytetów trzeciego wieku*. Bogucki Wydawnictwo Naukowe.
- Gostic C. L., (2005). *The Crucial Role of Exercise and Physical Activity in Weight Management and Functional Improvement for Seniors*. Clinics in Geriatric Medicine, Volume 21, Issue 4, <https://doi.org/10.1016/j.cger.2005.06.002>.
- Grzelak-Kostulska E., Hołowiecka B., Kwiatkowski G. (2011). *Problem aktywności turystycznej seniorów* [w:] A. Stasiak (red.) *Perspektywy i kierunki rozwoju turystyki społecznej w Polsce*, Łódź: Wydawnictwo WSTH. https://repozytorium.umk.pl/bitstream/handle/item/1033/problem%20aktywno%C5%9Bci%20turystycznej_senior%C3%B3w.pdf?sequence=1.
- Grześkowiak A., Przybysz K., Peternek P., Stanimir A. (2021). *Pokolenie 65+ Perspektywa społeczno-ekonomiczna*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu.
- Huber, D., Milne, S., Hyde, K. F. (2018). *Constraints and facilitators for senior tourism*. Tourism Management Perspectives, 27, 55-67. <https://doi.org/10.1016/j.tmp.2018.04.003>.
- Jakość życia osób starszych w Polsce* (2021). GUS, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/warunki-zycia/dochody-wydatki-i-warunki-zycia-ludnosci/jakosc-zycia-osob-starszych-w-polsce,26,2.html>
- Januszewska M. (2017). *Rozwój turystyki seniorów jako konsekwencja zmian starości demograficznej*, Prace naukowe uniwersytetu ekonomicznego we Wrocławiu nr 473. https://dbc.wroc.pl/Content/37527/PDF/Januszewska_Rozwoj_Turystyki_Seniorow_Jako_Konsekwencja_Zmian_2017.pdf
- Kociszewski P. (2016). *Turystyka seniorów jako istotny czynnik aktywizacji osób starszych*. Warszawa: Zeszyty Naukowe Uczelni Vistula, vol 46.
- Kociszewski P., (2021). *Aktywność turystyczna seniorów w kontekście odkrywania wartości dziedzictwa kulturowego*, Turystyka kulturowa, Vol 1, No 118 <http://turystykakulturowa.org/ojs/index.php/tk/article/view/1241>
- Kociszewski P. (2021). *Oferta dla seniorów w kontekście turystyki społecznej – istota i różnicowanie* [w:], red. Stasiak A., *Turystyka społeczna w Polsce. Przewodnik dobrych praktyk*, Kraków – Świdnica: Wydawnictwo PTTK.
- Kolasińska A., Sporek J. (2021). *Preferencje turystyczne seniorów - słuchaczy krakowskich uniwersytetów trzeciego wieku*. Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego. Tom 35, nr 3/2021, s. 295-306.

- Libora G. (red.). (2017). *Starość nie jedną ma twarz. Badania interdyscyplinarne nad starością*. Wydawnictwo internetowe e-bookowo.
- Moniz, A.I., Medeiros, T., Silva, O., Ferreira, J. (2020). *The Effects of Senior Tourists' Characteristics on Travel Motivation*. [w:] Rocha, Á., Abreu, A., de Carvalho, J., Liberato, D., González, E., Liberato, P. (red.) *Advances in Tourism, Technology and Smart Systems*. Smart Innovation, Systems and Technologies, vol 171. Singapore: Springer. https://doi.org/10.1007/978-981-15-2024-2_37
- My z Pokolenia BB, X, Y, Z, czyli co łączy, a co dzieli młodych i starszych. *Pokoleniowa analiza eksperta UwB* <https://uwb.edu.pl/aktualnosci/my-z-pokolenia-bb-x-y-z-czyli-co-laczy-a-co-dzieli-młodych-i-starszych-pokoleniowa-analiza-eksperta-uwB-4578.html> [18.05.2022 r.]
- Oleśniewicz P., Widawski K. (2015). *Motywy podejmowania aktywności turystycznej przez osoby starsze ze Stowarzyszenia Promocji Sportu FA*, Rozprawy naukowe Akademii Wychowania Fizycznego we Wrocławiu, 51, 15–24.
- Otoo F. E., Kim S. (2018). *Analysis of studies on the travel motivations of senior tourists from 1980 to 2017: progress and future directions*. *Current Issues in Tourism*. 23. 1-25. 10.1080/13683500.2018.1540560.
- Otoo F.E., Kim S., Choi Y. (2020). *Understanding senior tourists' preferences and characteristics based on their overseas travel motivation clusters*, *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 37:2, 246-257.
- Patterson I., Balderas-Cejudo A., Pegg S. (2021). *Tourism preferences of seniors and their impact on healthy ageing*, *Anatolia*, 32:4, 553-564, doi: 10.1080/13032917.2021.1999753.
- Pilipiec, P., Groot, W. & Pavlova, M., (2021). *The Effect of an Increase of the Retirement Age on the Health, Well-Being, and Labor Force Participation of Older Workers: a Systematic Literature Review*. *Population Ageing* 14, 271–315.
- Pills A., Pilis K., Pilis W., (2010). *Rola turystyki w życiu ludzi starszych*, *Prace naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie*. *Kultura Fizyczna* 9, 205-227.
- Pinquart, M., Sörensen, S., (2001). *Influences on loneliness in older adults: A meta-analysis*. *Basic and Applied Social Psychology*, 23(4), 245–266. <https://doi.org/10.1207/153248301753225702>.
- Rocznik Demograficzny*, (2022). GUS <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/roczniki-statystyczne/roczniki-statystyczne/rocznik-demograficzny-2022,3,16.html>.
- Sie L., Pegg S., Phelan K.V. (2021). *Senior tourists' self-determined motivations, tour preferences, memorable experiences and subjective well-being: An integrative hierarchical model*. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, Volume 47. <https://doi.org/10.1016/j.jhtm.2021.03.006>.
- Sprawozdania z realizacji programów rządowych na rzecz wsparcia aktywności seniorów za 2021 rok*, (2021). MRiPS. https://das.mpips.gov.pl/source/2022/sprawozdanie%202021/Sprawozdanie%20z%20realizacji%20programu%20wieloletniegoSenior%20na%20lata%202021_2025_edycja%202021.pdf.
- Tóthová L., Vavrova P., Hrnčiarova K., Bilanová E., (2021). *Seniors' Participation in Tourism and Its Impact on Their Quality of Life*. *Sustainability*, 13(3), 1171. <https://doi.org/10.3390/su13031171>
- Uchwała nr 161 Rady Ministrów z dnia 26 października 2018 r. w sprawie przyjęcia dokumentu Polityka społeczna wobec osób starszych 2030. BEZPIECZEŃSTWO – UCZESTNICTWO – SOLIDARNOŚĆ*. <https://www.monitorpolski.gov.pl/M2018000116901.pdf>
- Uchwała nr 191 Rady Ministrów z dnia 21 grudnia 2020 r. w sprawie ustanowienia programu wieloletniego "Senior+" na lata 2021-2025* M.P. 2021 poz. 10. <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WMP2021000010/O/M20210010.pdf>
- Ustawa z dnia 11 września 2015 r. o osobach starszych*. Dz.U. 2015 poz. 1705 <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20150001705/T/D20151705L.pdf>
- Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej*. Dz.U. 2004 nr 64 poz. 593 <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20040640593/O/D20040593.pdf>
- Ustawa z dnia 24 listopada 2017 r. o imprezach turystycznych i powiązanych usługach turystycznych*. Dz. U. z 2017 r. poz. 2361, z 2018 r. poz. 650 <https://www.gov.pl/web/sport/ustawa-o-imprezach-turystycznych-i-powiazanych-uslugach-turystycznych-oraz-akty-wykonawcze-opublikowane-w-dzienniku-ustaw>
- Winiarski R., Zdebski J., (2008). *Psychologia turystyki*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne.
- Wiza A., (2016). *Aktywność turystyczna osób starszych w kontekście jakości życia*, *Turystyka Kulturowa*, vol 6 (listopad-grudzień), s.19-31. <http://turystykakulturowa.org/ojs/index.php/tk/article/view/797>
- World Health Organization, <https://platform.who.int/data/maternal-newborn-child-adolescent-ageing/ageing-data>
- World Population Ageing 2020 Highlights: Living arrangements of older persons*, (2020). United Nations Department of Economic and Social Affairs, Population Division. https://www.un.org/development/desa/pd/sites/www.un.org.development.desa.pd/files/undesa_pd-2020_world_population_ageing_highlights.pdf
- Wyjazdy turystyczne Polaków w 2022 roku i plany na rok 2023*, (2023). Komunikat z badań, Centrum Badań Opinii Społecznej.

Tourist activity of the charges of Senior+ Day Homes and Senior+ Clubs

Abstract: This article aims to analyze the initiatives undertaken by Senior+ Day Care Centers and Senior+ Clubs in organizing activities for their beneficiaries. The article is based on a literature review and quantitative research conducted among directors of Senior+ facilities in Poland. The research encompasses various aspects, such as the preferred forms and types of tourism activities among seniors, the benefits derived from participating in tourism, as well as the methods of organizing trips and their financing. The analysis of the obtained results suggests that Senior+ Centers organize tourism-related activities for their beneficiaries, despite facing financial constraints. A clear recommendation arising from the study is to increase the resources allocated to tourism activities in Senior+ Day Care Centers and Senior+ Clubs. It is also worth noting the need for training the staff of these facilities in organizing tourism for senior citizens and creating accessible training

materials in Polish for those involved in organizing tourism for older adults and individuals with disabilities.

Keywords: Senior+ Program, senior tourism, senior citizens' tourism activities, Senior+ Day Care Centers, Senior+ Clubs.

Zarządzanie biznesem i prawem turystycznym - współpraca polsko-bułgarska

Tourism business and law management - Polish-Bulgarian cooperation

dr Dominik Borek, Ministerstwo Sportu i Turystyki¹⁹

Przyjazdy z Bułgarii do Polski w czasach przedpandemicznych kształtowały się na poziomie ok. 110 tys. rocznie, w tym ponad połowę z nich stanowiły przyjazdy turystyczne, tj. obejmujące co najmniej jeden nocleg na terenie Polski. Tymczasem liczba przyjazdów z Polski do Bułgarii wyniosła blisko 500 tys., co plasowało nas na 5. miejscu pod względem odwiedzin Republiki Bułgarskiej²⁰. Rok 2019 traktujemy jako bazowy, ponieważ jest on ostatnim rokiem „normalności” przed czasem kryzysów, który nastąpił od momentu pandemii COVID-19 w roku 2020. Obecnie zarówno strona Polska jak i Bułgarska dążą do powrotu statystyk z czasów przedpandemicznych. Wyrazem dążenia do osiągnięcia wspólnego celu jest współpraca międzynarodowa w turystyce pomiędzy Polską i Bułgarią.

Namacalnym dowodem na dobrą współpracę było otwarcie bułgarskiego przedstawicielstwa turystycznego na kraje Grupy Wyszehradzkiej z siedzibą w Warszawie w dniu 22 lutego 2021 r.²¹ Pokłosem tej uroczystości była propozycja podpisania aneksu do obowiązującej Umowy o współpracy w dziedzinie turystyki z 1969 r., bądź podpisanie nowej umowy. Ostatecznie, w dniu 24 września 2021 r. podczas targów Tour Salon organizowanych w Poznaniu, zostało podpisane Porozumienie o współpracy w dziedzinie turystyki pomiędzy Ministerstwem Rozwoju

i Technologii Rzeczypospolitej Polskiej oraz Ministerstwem Turystyki Republiki Bułgarii. Sygnatariuszem umowy ze strony Bułgarii była Minister Turystyki Profesor Stela Baltova²². Był to jednocześnie moment nawiązania szerokiej współpracy naukowej w obszarze turystyki. W dniu 10 maja 2022 r. w Warszawie odbyło się Bułgarsko-Polskie Forum Biznesu Turystycznego²³, z kolei w dniach 2-6 czerwca 2022 r. podczas Polsko - Bułgarskiego Forum Turystycznego w Sofii i Warnie odbyła się konferencja naukowa, na której przedstawiciel Ministerstwa Sportu i Turystyki, dr Dominik Borek, dyrektor Departamentu Turystyki, zaprezentował rozwiązania organizacyjnoprawne dotyczące m.in. Turystycznego Funduszu Gwarancyjnego, Turystycznego Funduszu Pomocowego oraz Polskiego Bonu Turystycznego. Konkluzją było zadeklarowanie podjęcia współpracy w praktycznym wymiarze wsparcia strony bułgarskiej we wdrażaniu wzorcowych rozwiązań.

W ramach spotkania, Pani prof. Ewa Dziedzic ze Szkoły Głównej Handlowej (SGH) w Warszawie przedstawiła profil działania uczelni i ofertę współpracy naukowej z uczelniami bułgarskimi. Strona bułgarska w osobie prof. Mariany Assenovej z Uniwersytetu w Sofii zaprezentowała koncepcję turystycznej regionalizacji Bułgarii. W zakresie regulacji organizacyjnoprawnych, głos zabrano Minister Turystyki Republiki Bułgarii prof. Mariela Modeva z University of Library and Information Technology (ULSIT) (Uniwersytetu Biblioteczno-informacyjnych Technologii).

Z kolei 24 lutego 2023 r. doszło do spotkania naukowego między Dyrektorem Departamentu Turystyki MSiT dr. Dominikiem Borkiem a Vice Rektorem International Business School Bulgaria prof. Stelą Baltową, podczas którego rozmawiano o współpracy w zakresie zarządzania turystyką. Nawiązano także owocną współpracę w ramach czasopism naukowych – „Turystyka – zarządzanie, administracja, prawo”²⁴ oraz „The Research Papers of IBS Journal”²⁵. Pokłosem tych ustaleń był m.in. udział w sesji wraz z wygłoszeniem referatu dr. Dominika Borka podczas konferencji naukowej, która odbyła się w dniach 18-20 maja 2023 r. w Sofii, pt. „Sustainable Development - Circular Economy, Critical Infrastructures, Green Transition XVIII International Scientific Conference”²⁶. Konferencja

¹⁹ ORCID: 0000-0002-4359-9426

²⁰ Dane Departamentu Turystyki Ministerstwa Sportu i Turystyki.

²¹ www.gov.pl/web/rozwoj-technologie/otwarcie-przedstawicielstwa-turystycznego-bulgarii-w-polsce.

²² www.gov.pl/web/rozwoj-technologie/porozumienie-o-wspolpracy-w-dziedzynie-turystyki-miedzy-polska-a-bulgaria.

²³ www.gov.pl/web/sport/wiceminister-gut-mostowy-otworzyl-bulgarsko-polskie-forum-biznesu-turystycznego.

²⁴ www.gov.pl/web/sport/nowe-czasopismo-naukowe---turystyka-zarzadzanie-administracja-prawo

²⁵ www.ibsedu.bg/en/page/135-RESEARCH-PAPERS%20of%20IBS

²⁶ www.ibsedu.bg/media/Carousel/web_ENG_web_pokana_XVIII_mejdunarodna_konferencija_03_2023.pdf

byłą okazją do dodatkowego wzmocnienia współpracy naukowej pomiędzy obecnymi jednostkami.

Przyjęciem długotrwałej międzynarodowej współpracy naukowej było wręczenie przez Rektora IBS Bulgaria, Georgia Apostolova, w dniu 30 maja 2023 r. tytułu doktora honoris causa Sekretarzowi Stanu w Ministerstwie Sportu i Turystyki, Andrzejowi Gut-Mostowemu. Spotkanie było okazją do odwiedzenia uczelni, zrobienia kwerendy bibliotecznej, spotkań z naukowcami oraz owocnych ustaleń dotyczących publikacji naukowych, konferencji i działań naukowych przez delegację z Polski na czele z ministrem A. Gutem-Mostowym, Dyrektorem Departamentu Turystyki D. Borkiem i Prezesem POT R. Szmytkę²⁷. Poniżej przytaczamy wystąpienie Sekretarza Stanu w Ministerstwie Sportu i Turystyki pana Andrzeja Gut-Mostowego, wygłoszone podczas uroczystości nadania tytułu doktora honoris causa w IBS Bulgaria, w dniu 30 maja 2023 r.

Spis literatury:

www.gov.pl/web/rozwoj-technologie/otwarcie-przedstawicielstwa-turystycznego-bulgarii-w-polsce
www.gov.pl/web/rozwoj-technologie/porozumienie-o-wspolpracy-w-dziedzinie-turystyki-miedzy-polska-a-bulgaria
www.gov.pl/web/sport/wiceminister-gut-mostowy-otworzyl-bulgarsko-polskie-forum-biznesu-turystycznego
www.gov.pl/web/sport/nowe-czasopismo-naukowe---turystyka--zarzadzanie-administracja-prawo
www.ibsedu.bg/en/page/135-RESEARCH-PAPERS%20of%20IBS
www.ibsedu.bg/media/Carousel/web_ENG_web_pokana_XVIII_mejdunarodna_konferencja_03_2023.pdf
www.gov.pl/web/sport/wiceminister-andrzej-gut-mostowy-doktorem-honoris-causa

---

²⁷ www.gov.pl/web/sport/wiceminister-andrzej-gut-mostowy-doktorem-honoris-causa

Ministerstwo
Sportu i Turystyki

Turystyka

- zarządzanie, administracja, prawo

Lista recenzentów:

- prof. Mariela Modeva, University of Library Studies and Information Technologies (Bułgaria),
- prof. Stela Baltova, IBS Sofia - International Business School (Bułgaria),
- dr Eva Hvizdová, College of International Business ISM Slovakia in Presov (Słowacja),
- dr hab. Marek Storoška, College of International Business ISM Slovakia in Presov (Słowacja),
- dr Jozef Polačko, College of International Business ISM Slovakia in Presov (Słowacja),
- assoc. Prof. PhD (professor emeritus) Rumen Draganov, University of Library Studies and Information Technologies (Bułgaria),
- prof. DSc Stoyan Denchev, University of Library Studies and Information Technologies (Bułgaria),
- dr Ilin Dimitrov, Minister of Tourism (Bułgaria),
- dr hab. Hanna Zawistowska – Szkoła Główna Handlowa,
- dr Dominik Borek – Ministerstwo Sportu i Turystyki,
- dr hab. Ewa Dziedzic, prof. SGH – Szkoła Główna Handlowa,
- dr hab. Teresa Skalska, prof. SGTiH Vistula, Szkoła Główna Turystyki i Hotelarstwa Vistula,
- dr hab. Katarzyna Podhorodecka, WGiSR Uniwersytet Warszawski,
- dr Michał Koskowski - Szkoła Główna Handlowa,
- dr hab. Krzysztof Celuch, prof. SGTiH Vistula,
- dr hab. Włodzimierz Strelcow, prof. AP - Akademia Pomorska w Słupsku, Katedra Zarządzania,
- dr Julia Padafet – Akademia Pomorska w Słupsku, Katedra Zarządzania,
- dr Jarosław Szreder - Akademia Pomorska w Słupsku, Katedra Zarządzania,
- dr Arkadiusz Gryko - Akademia Pomorska w Słupsku, Katedra Zarządzania,
- dr Agnieszka Muszyńska, Akademia Wychowania Fizycznego w Warszawie,
- dr hab. Tomasz Bojar-Fijałkowski, prof. UKW, Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy,
- dr Mariusz Barczak, WSG w Bydgoszczy,
- dr hab. Beata Sadowska, prof. Uniwersytet Szczeciński,
- dr Piotr Kociszewski – Uniwersytet Warszawski, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych,
- dr hab. Daniel Puciato,
- dr Robert Andrzejczyk,
- dr hab. Marek Cierpień-Wolan, prof. URz,
- dr hab. Jacek Borzyszkowski,
- prof. dr hab. Marek Bugdol,
- dr Wojciech Fedyk,
- dr hab. Zygmunt Kruczek,
- dr Jarosław Lichacy,
- dr Bartłomiej Walas,
- prof. dr hab. Aleksander Panasiuk, Uniwersytet Jagielloński,
- dr hab. Katarzyna Bilińska, prof. UEK - Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach,
- dr hab. Beata Sadowska, prof. Usz – Uniwersytet Szczeciński.

Ministerstwo Sportu i Turystyki
ul. Senatorska 14
00-082 Warszawa
e-mail: redakcja@msit.gov.pl

Nr wpisu tytułu prasowego: PR21396
Nr ISSN 2956-8048